

PORZÓ

POR ÉS HAMU.

**BARÁTIM
S JÓ EMBEREIM EMLÉKEZETE.**

**IRTA
ÁGAI ADOLF.**

**BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1892.**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-24-9 (online)
MEK-11963

TARTALOM

Előljáróba.

POR ÉS HAMU.

Halál.

Kecskeméthy Aurél.

Greguss Ágost.

Arany Jánosról.

Isó Miklós.

Pompéry János.

A „magyar Schubert.”

Hugo Károly.

Török Jánosról.

Három orvos.

I. Skoda.

II. Bókai János.

III. Balogh Kálmán.

Pákh Albert.

Kertbeny Károly Mária.

Széchenyi gyásztor Bécsben.

Toldy Pista.

Márkus Pista.

Győry Vilmos.

Zajzoni (Rab) István.

Tóth Kálmán.

Három cigány.

I. Rácz Pál.

II. Berkes Lajos.

III. Bunkó.

Szilágyi effendi.

Ludassy Mór.

„Vadász Miklósné asszonyságnak Pesten.”

Három halott.

Az „öreg ur”. (Deák Ferencz.)

Előljáróba.

Valahol, könyvemnek benyitó soraiban, a következő bús mondást olvasom: „Mikor az ember túl van az ötvenen, több az ismerőse a temetőben, mint a városban.”

A mulandóság gondolata hajtott rá, hogy ezt a gyűjteményemet közrebocsássam.

Akiket itt elsiratok: vegyesen vannak nagyobbak és aprók.

Akit halhatatlant vettem tollamra, az amugy is örök életet fog folytatni. Megemlékezvén róla, tán fölösleges munkát is végzek, ha messze világító fényét s termékenyítő melegét egy pontba gyűjteni, tetteinek hatalmas arányait megmérni, azok rugóit magyarázni akarnám. Kisebb foku iróságomnál fogva erre nem is vállalkozhattam. Csak ami a személyes érintkezésből lelkemben meggyülemlett, azt róttam hevenyén kelt sorokba.

A keletkezésnek ez a gyorsasága még inkább áll a kisebbekre nézve. Ugy szólván: a halottas ágy szélén ülve irtam e cikkeket. Ami bennök jó vagy tökéletlen: ennek a körülménynek fogják betudni.

A hirtelen foganzott, sebtén kihajtott szónak van valami varázsa, melege, melyet nem pótol a kiérlelt, művésziebben tagolt alak. Nem is mély bánat az, mely könyeit ásott mederben folytatja. Ahogy felbuzognak s aláperegnek - úgy igazak. Ez okból nem is változtattam e sorozaton, csak ott, ahol adatbeli hibát köllött helyreigazitanom.

A kisebbek! Az enyéme! Akik életem egy darabját vitték magukkal a sirba. Együvé foglaltam őket, mielőtt végkép meghalnának. Hiszen egyikénél-másikánál éppen csak a halál váltotta ki alkalmát, hogy szóljak róla. Pedig nem is azok közé tartozott, akiknek akkor veszik első híröket, amidőn temetik.

Nagyok, aprók együtt: akinek jártam fényes árnyékában s akinek ültem lábainál - akit barátul fogadtam s akinek éreztem keze melegét.

Az egyszeri humoristának, midőn szórványosan megjelent mulatságos történeteit adta ki, azt felelte egy olvasó: „Köszönöm, már nevettem.” Hogy elejébe járulok e rajzokkal, a magyar közönség nekem is azzal kerülhetne, hogy: „Köszönöm, már sirtam.”

Ne tessék megijedni: nem végig a sötétkék ass-moll hangneme hömpölyög e lapokon, de kikapattan ott a vidám emlék piros c-durja is; nem végig gyászdal ez, hanem víggal elegy bánat, mint amilyen az emlékezet kertjében szokott fakadni.

Egyike-másika immáron korhadó fejfának tövében nyílt kései virág. Ezeket „első könyre” bocsátom.

Budapest, 1891 november 1.

Porzó.

POR ÉS HAMU.

Halál.

- Novemberi elmélkedés. -

On entre, on crie:

Et c'est la vie.

On crie, on sort:

Et c'est la mort.

Leirom e szót: *halál*.

Ugy hangzik, mint egy végső sóhajtás.

Kezem, amely ide veti, még él. Szemem látja. Szívem borzad az agyától s lelkemet megdöbenti az ő szörnyű titka. Gondolatától megrendül a vallásos megbízás, és nincs az a bölcselő tantétel, mely rábírná a lemondásra. Valami bizsereg folyton bennem, ami visszautasítja. Ösztönöm rémkiáltással tiltakozik - a megmaradásnak szenvedélyes vágya az ő teljes energiájával feszül ellene.

Mentül finomabbra neveltem magam, idegszálaimat mentül vékonyabbra sodorítottam, teljesebb kiélvezésére az élet minden gyönyörének: annál keserűbb a tőle való megváltás kényszere, annál iszonyubb lesz adózni a kérlelhetetlen fölsozlásnak és beletörődnöm a megszűnés fogalmába, hit és vigasztalás nélkül; - hogy eddig volt és nincs tovább. Nincs tovább - az ég angyalai bár édes zeneszóval várjanak. Eddig volt - habár az örök életet magyarázó tudomány szerint: voltam, vagyok és leszek folyton, minden idők lejártáig; mert csak az anyagváltás az igazi megváltás, az örök élet-forma, és az én halhatatlanságom: parányaimnak meg nem pihenő körforgása. Mind újabb hullámokból telik a folyó, míg maga változatlan egy marad.

Ó sanyaru malaszt, ó fogyatékos tudomány! Le nem csillapíthatja egy sem az én lázadó valómat.

Mert én élni akarok és nem akarok meghalni! Élni olykép, mint ahogy belém van oltva annak égő kívánsága. Görcsösen kapaszkodom beléd, ó létnek édes megszokása! Fölrüházva mindennel, ami közli velem a földnek összes örömeit illatban, ízben, dalban, színben, fényben és vonalakban: fülem egyszerre csak megtompuljon, szememre ráboruljon a fekete éjszaka, s minden érzékem hideg zsibbadásban pusztuljon el mindenkorra?

Nem, nem! Ó, ne hagyjatok meghalnom! Ó élni, élni, élni! Megfürödni a mindenségnek sugaras világában soha ki nem fogyásig! »Mert kellemes az, noha sok sebet ejt« - mondja Petőfi.

Miért a test legpiczibb rostjában is a fentartásnak ezer biztosítéka? Mire való ez a pazarlás, ha enkezeiddel rombolod szét a te gazdagságaidat, ó termő hatalom! Mért erősebbek a te veszedelmeid, mint oltalmunknak ezer és egy eszközei? Mért, hogy az élet az, mely megtanít a halálra? A fogantató csirában már ott ül az enyészet fekete magja. Az első légshullám, amely a tüdőbe tolakszik, a létrehívásnak ez a serkentő árama, s a szív első megdobbanása: csak első szemei a lepergő fővénynek.

»Egy nappal több« - mondja a kegyes hála és alázat, ha újabb virradásra ébred. »Egy nappal kevesebb« - így szorong, tépelődik a forradalmár érzékiség. Valami, amit látok: utoljára láttam. Valami, amit hallok, utoljára hallottam. És utoljára éreztem melegt egy hű kéznek. Az óra lapján forgó vessző napjában kétszer siklik át azon a perczen, amelyben végsőt fog lehelni az én lelkem. Az a halál mindenemet megrontja, amit művelek; mindent amit látok,

amit érzek, amit szeretek a világon: a holdas éjelt, a nap költét, a végtelen tengert, a szép folyót, erdőt, rónát, hegyet, őszi verőfényt. És soha egy alkotott isten-teremtése ide többé vissza nem tér; soha! Megmarad a minta, amelyből előttem annyian kerültek - így kesereg a Maupassant öregje - s fognak kerülni halálom után is: de az én arcom, az én testem, az én gondolataim, az én vágyaim soha, sohasem. Pedig milliók és milliók fognak még születni épp olyanok mint én; és mindannyinak lesz haja, szeme, lesz arcza, lesz lelke, olyan mint van nekem, és gondolkodik, örül, remél, búsul, emlékezik, úgy mint én; de magam soha vissza nem térek. Kihez ragaszkodjam? Kibe kapaszkodjam? Mit higgyek?...

Az ember ép testtel is olyan közel éri néha a halált, hogy szinte kinyujthatná karját, hogy ellökje magától. Ellepi a földet és betölti a mindenséget. Lépten-nyomon ütközöm bele. Az utfélen eltaposott bogár, a lepergő levél szétmarczangolja szívemet. Elpusztul a szép fej, amikor már művészien van kidolgozva. Érthetetlen az az örült pazarlás, az a fagyos kegyetlenség, mellyel a remekbe faragott szobrot tenyerének egy ütésével szétmorzsolja az »anya« természet, akiről azt mondják hízelt, hogy alkot a rombolásban s pusztít a teremtésben; hogy a mindenségnek lomha vérén át mindig új élet hajt keresztül, és mindenben, ami meg van halva, csak egy-egy újabb hüvelyt kap a létnek örvendő sarjadék.

Az ember jár-kél biztos tudatával a megszűnésnek. Óránként látja maga előtt kidőlni társait az életben, s mégis nagyobb az ő siralma e veszteség fölött, mint amilyen metsző annak a gondolata, hogy a mai siratót holnap meggyászolják.

... Si vis me flere, dolendum est
Primum ipse tibi.

Csodálatos ökonomiája a végzetnek! A fejünk fölött kettétört pálczát rózsával, gyümölcssel aggatjuk tele s azzal áztatjuk magunkat, hogy ez az életnek viruló ága.

Könyeimmel áztatom a porondot, melybe az én kedveseim eltemettem. A szent ige hasztalan hirdeti nekem, hogy ez az elválás csak ideig való. A természeti érzés, a valóság ösztöne meghazudtol hitet és példát. »Oh Mutter, Mutter, was hier brennt - das lindert mir kein Sacrament!« - zokog föl vadul a szép Leonora, fehér ujjait szakgatott kebelébe ásva. Mit mennyei szózat, mit bölcselet! Az én édes gyermekem ott van kiterítve. Arcza fehér, kicsi szája szederjes és hideg, s kék a köröm az ő kezecskéjén. Ne beszéljetelek nekem, mert együgyű minden mondástok; sebem tüzébe ne öntsétek a csitítás olaját, s ne káromoljátok gyötrelmemet hig vigasztalással! Meghalt és nincs. »Él a görény s a vakand, s az én szerelmes gyermekem meg van halva!« sirja a vén király. És magának a fájdalmas szűz anyának szívét nem-é járja át ezer dárda, midőn oda borulva a keresztfa tövéhez, jajgat az ő fia vesztén? Pedig tudja felőle, hogy egyenest az égbe röpül isteni atyja mellé.

Ravasz a vallás. Fél kezében tartja a mennyei pálmát s jutalmul föligazít a fényes magasságba, s másik kezével a hosszú földi élet rózsaszálát nyújtja édes bérül, ha tiszteled édes atyádat és anyádat.

S hogy ravaszkodik halálosztó istennel a fönséges Jézusajás: »Mert - így capacitálja az örök-kévalót - a sirból nem száll te hozzád hála, a holtak nem mondanak dicséretet - csak aki él, az küldheti feléd az ő háláját« (38. 19.) - S hogy könyörög felséges Dávid király! »A holtaknak akarnál-e csodát mutatni? Feltámadnak-e hódolatodra a távozottak? - Az örök setéségben fölismerik-e csodáidat, és igazságodat a feledés országában?« - (88. zsolt. 11. 12. 13. v.) »Nem! Ó nem meghalni! Élni kívánok, hogy zenghessem nagy alkotásaidat!« (118. zs. 17. v.)

Nem csupán kísérleti állomás tehát ez az idelent való létezés, előkészítő osztály az üdvösségre? - hanem kellemes tartózkodási hely is ez az ugynevezett siralom völgye?

Az a! Drága, jó, kedves, mert egyetlen.

Egyetlen? A felettünk örökös tűzben égő ezer világ ott kereng a térnek véghetetlen egymás mellett valóságában az idő véghetetlen egymásutánjának szárnyain, sodorva magával ismeretlen veszendőket az örökkévalóságon át, akik válságos perczeikben a *mi* csillagunk felé tekintve, innen reménylik a vigasztalást, ahonnan mi gyarlandók fordítjuk feléjük bizó, könyörgő pillantásunkat oda messzi, abba a nagy és tündöklő országba.

És mi az a messzi, és mi az a nagy? A Mars emberi lakója - (ha van, és nagyon valószínű, hogy van) - sokkalta külön legény mint a földi ember. A viszonyító számítás szerint p. a mi marsbeli felebarátunk haja szála akkora, hogy lumenjében három jól megrakodott szekér, vagy egy káplár-alja katonaság kényelmesen férne el egymás mellett.

Mi is az az arány? Szobai fogalom, korlátolt megegyezés, silány áthidalása a fölrhetetlen és a sejtelem közt tatóngó űrnek. A virrasztó kutatás, a hüvelyező ítélet, a nagyító üvegeivel s bontó savaival a mindenséget piszkáló tudomány: megütközve áll meg a parány előtt, melyen belől az új világok sorozata kezdődik, amelyeknek titkaiba már el nem hordanak az ő véges eszközei. Mert ki tudja, ez a mi egész naprendszerünk s mindaz, amit az alkotás egyetemének nevezünk, nincs-e benne valahol egy fiatal asszonynak a gombostűjében, mellyel szorosabbra tűzte keblén a kendőt? Menyasszonyi bokrétájában egy tizezeréves fiatal hajadonnak, akinek tiszta homlokára hat hétig tartó röpke csókot lehelt a szerelmes vőlegény? És megfordítva: az én gombostűm fejében nem-e forog egy halom világ valamely ismeretlen központ körül? Mi az az idő és mi az a tér?

Ablakomon benyilal a reggeli sugár, s széles szalagjában sóhajomtól meglendítve, tán földek, holdak és csillagok miriádja hemzseg. Miért ne lehetne ez a fénylő sávoly nálamnál apróbb teremtnének szemében a hadak utja?

A végsőben tehát, ha elgondolásában nem dől ki elmém, - életben és halálban egyazon vagyok szeretteim porával. És ily értelemben egyazon eszme szűri össze az elvilágosodott hitet a megvilágosodott megismeréssel. Utolsó következtéseiben, parányos fölhasználásában a vallás egybeolvad a tudománnyal. A kereszténység eszméje ölelkezik a pogány bölcseséggel. Az enyészet az örök élet. A »volt« csak azt jelenti, hogy »lesz«; a »nincs« annak a tanúsága, hogy »van« - mint ahogy egyetlen szilárd alapunk az a megfoghatatlan semmi, amelyben az égi testek fűrtje van felfüggesztve.

Fölemelkedném bele, ha annyira lesújtó nem volna, hogy az ember nem egyéb, mint egyike az erő és anyag véghetetlen kombinációinak, a nyilatkozások bizonyos összegével; hogy a mulandó hüvelybe a remeklő természet gondolkozó szervet adott, mely végtelen, mint ő maga, neki tükre s fölemel az istenséghez; hogy bennünk a természet az, amely eszmél, hogy a mi elménk rész az ő egészéből, s agyvelőnkben ő maga gondolkodik maga fölött; hogy parányaink a kozmoszból kerültek eredet óta s oda származnak ismét vissza. Keskeny tüszőbe szorított gondolataink, messze kitörve a korláton, a halálban egyesülnek a természet mindenható végtelen gondolkodásával. A halál megváltás a pogány, üdvözlés a keresztény, átalakulás és tökéletesedés a bölcséleti értelemben. E három szemlélet mindegyikében le van küzdve a halálos félelem, s a legnagyobb fájdalom fölhasznál a megváltásban, az üdvösségben, vagy a sejtelemben.

Hitvány beszéd!

Több évvel ezelőtt egy stíriai falu kis temetőjében ezeket a sorokat olvastam egy mohás kövön, mely az érdemes plébános porai fölött áll:

Was in der andern Welt ist? Wie oft hab' ich's gesagt und konnt's nicht wissen. Jetzt weiss ich's und kann's nicht sagen.

Szó, szó, szó minden tudománytok, minden vigasztalástok. Egy sem adja vissza nekem rögök alatt porladó kedveseim. Joggal vádoló és panaszkodom. Összeforrad szívem egy másik szívvé, gyökérszájai egybe fonódnak, egy-azon érzelemtől dobban meg a kettő - s erre azt mondja a természet: »Az én háztartásomban most szükség van a felére!« S rideg kézzel tépi szét, ami boldogan együvé tartozott, ami fölismerte egymást éppen az ő sugallatára. A faj neki minden, ha patkány is. Az egyén neki semmi, ha Michel-Angelo, ha Shakespeare, Petőfi vagy Mozart is.

Mint a kemény tél megnöveli és megsűríti a szőrt: a kényszer azonkép nevelte ránk a hitet, fagyos lelkünknek ezt a bundáját. Hordjuk, de fázunk benne mégis. A gyöngye vallásba, a kételkedő filozófiába kapaszkodunk bele. Mindkettő - keresi a titok nyitját s mindkettő - amaz imádkozva, ez magyarázva - csak füttyöl a setét szobában, mint a féltő gyermek.

A halál: halál. »Todt ist todt - verloren ist verloren«. A halál a megszűnés. Még pihentető voltát sem ismerem el, mert nem tudok pihenésem felől. Az egyetlen jó, amivel jár: hogy az elválás dermesztő gondolatával fokozza szívünk melegét, hogy a szeretet kincseivel öregbítjük rövides életünk tartalmát - mint siet a magas észak tavasza, hogy a szűkre mért sugaras napokon minden fűszálaival s apró virágaival kitörekedjék a felszínre.

A halál megszerzi számunkra az emlékezet fájó gyönyörét; reményt nem hord magával. Gyermek halálos vergődését a szerelmes szüle emésztő fájdalommal nézi - de hozzá sem fogható az apa lemondásához, aki vele együtt ott virraszt a kis bölcső felett. Az anyának jó: ő hiszi a jövő életet, amidőn ismét együtt lesz a lelkeről lelkedzett gyermekével, ott, az üdvösség honában. Biztatja s melléje szegődik a költő, aki vigasztalja. Mit siratja azt a magzatkát? Hiszen kiélvezte azt a legédesebbet, amit nyújt a földi lét: »a nap sugarát s az anya csókjait.«

A skeptikus apa néma bánatban áll meg a halmocska előtt, mert ő tudja, hogy nincs viszontlátás. Egy teljes, örökön tartó veszteséget sirat és nem remél találkozást soha többé. Sajgó szívét meg nem nyugasztalja az anyagváltás elmélete, hogy valamikor, tán tizezer év multán, parti fűz alakjában oltalmazó sátorát egy kis virágra fogja lebocsátani, mely hajdan az ő Mariskája volt.

Zord végzet! A te ökonomiádban mi célja a meddő fáradságnak, a testi kínak s a lélek vivódásainak? Jövendő jólét puha ölet veti meg az én törődésem? Jövendő vidulások ára az én szomorúságom? Jövendő boldogságok melegága e vérző szív?

Ha az: ám hadd szakadjon rólam a verejték, hadd omoljanak könyeim, s hadd folyjon el vérem.

* * *

Egy tavaszi délután - régen volt - hanyatt fekvé egy sarju-petrenczén, s bele bocsátva szememet a kék magasságba: nyolcz éves szívem egyszerre nagyot rezzent.

Arra ébredtem, hogy vagyok.

Hirtelen lövelt át rajtam ez a tudat - s ugyan-e pillanatban nyilalt keresztül a lelkemen az a másik is: a halál gondolata. Nem értettem föl kérlelhetetlen szigorát, nem éreztem ijesztő föntségét. Csak egy megváltozás fogalmát fűztem hozzá. Milyen furcsa lesz az, ha majd engem is kiteritene, mint ahogy kiterítették az én kis pajtásomat, a Király Pistát, s leszek olyan hideg és fehér, mint ő. Mert bizonyos ám, hogy én is oda kerülök a Szt. Mihály lovára, mert hiszen tegnap is azt tanultuk, hogy porból lettünk, porrá leszünk. Igazat szóljak: bizony megirigyeltem Pistától azt a tulipántosra festett, szép kis koporsót s a csipkés szemfödőt, mely mint valami drága szunyogháló borult rá, hogy ne bolygassa álmát a légy. Milyen pompás lehet az: meghalni! Majd én is ott fekszem a kicsipkézett szemfödő alatt s a likain beszűrődő fényt megannyi csillagnak fogom látni.

Nagyon édes dolog lehet az: meghalni. Jajgatnak az ember fölött s mindenféle jót, szépet mondanak el róla. Tán még a betegségnél is külön állapot az, amikor kényeztetni a gyermeket még a morcos apa is, és hoz neki vásárfiába czukros mandolát.

Délutáni heveréseimben úgy igazodtam el néha a pamlagon, hogy a tükörből kifelé eső félszemmemmel nézzem a másikat, melyet lehunytam, elképzelve magamat holtnak. Sem csüggedés, sem borzalom nem vegyült e játékos tetszelgéseimbe. S mikor a tanító ur magyar és római hősök példáján mutatta, mily dicső dolog meghalni a hazáért: arczom kigyult, szivem lángot vetett, s mentem volna csatázni török, tatár s német ellen.

Ez érzelmeim nem-é estek egybe a vallás vértanuinak naiv rajongásával, a hősök gyermeki lelkesedésével?

»Szép meghalni a hazáért, mondják azok, akik életben maradtak« - így évelődik a szatirikus.

Azt állítják, hogy a vitézség jobb fele ma már csak a fegyelem. De azért a harcz mámore, a vértől megittasodott agy s az eszme: csodatevésekre ragadja az embert. Fiatalban a hév és lendület, férfiuban a meggyőződés, csekélynek vall egy életet, hogy az árán megváltsa a köztársaságot.

Hős-e, gyáva-e az öngyilkos? Mert hiszen valójában semmin sem csüggünk akkora szeretettel, mint az életen, azon a bizonytalan végű halálos ítéleten, melyet születésnap ajándékkul kaptunk. Félünk az elmúlástól és bolygat bennünket a »halálos félelem«. Schopenhauerrel szólva: az ember minden-egy porczikájában »Wille zum Leben«. A halál egy végig nem gondolható gondolat; az *én* képtelen kizárni magából az *én*-t. Ilyen tökéletlenül képzelvén el a halált, az ember kétségbe vonja az öngyilkosság őszinteségét s nem fogadja el egy erős elhatározás eredményének; nem akarhatunk olyasmit, amit nem ismerünk.

Abból a lélekből, melyben kihamvadt az életkedv, nem halt ki teljesen az élet örömei után való vágyódás. Sőt egy-egy bánatban épp ez a sóvárgás a gyötrelmes. Mentől erősebb tudatával vagyunk örlő fájdalmunknak, annál biztosabban érezzük, hogy nem föltétlenül vagyunk szomorúak. Látjuk a felhőt, mely sötét árnyékát lelkünkre hinti, és tudjuk, ha ez a felhő nem volna, derű sugározna bennünk; és e derű szomjában oda visz erőnk s nem bírjuk elűzni azt a borulatot. Tehát az, aki vivódásaiban a gyilkos fegyverhez nyúl, igazán nem szerette már az életet? Nem éppen az érte való boldogtalan szerelmében tiporta el önmaga? »Nem is tudja mit akar: élni vágyik s nem meghalni!«

Sok esetben nem annyira az élettől, mint inkább valami elviselhetetlen fájdalomtól igyekezik megszabadulni az öngyilkos; úgy teszen, mint akinek meggyulad a ruhája s oltás végett a vízbeugrik és odaful.

És hány van olyan, akinél az öngyilkosság csak nyegle pose, nyavalygó hősködés vagy naiv tetszelgés: naiv és szenvedélyes. Az *én* fogalmának kizárására merőben képtelen. Az önmaga megszűnésének fölértésére ítélete annyira fejletlen, hogy az öngyilkolás hatását előre kiélvezi s ábrándjaiban kárörvendő szemtanuja annak a siralomnak, melyet szörnyű halálával okozott. Akár az az ácslegény, aki maga alatt vágja a fát s örül a pörccs tejfölös csuszának, mely otthon várja. Az ilyen nem hal ki a világból, csak kiél belőle.

Aki az életet szereti, nem érti, hogy is lehet azt gyűlölni. S amit nem értünk, azt nem is hisszük. Azt, aki megelégette életét, a világok legszebbikében láttuk, s aki meg bír válni tőle, tagadja a nap fényét s melegét. Amidőn elítéljük az elbukottnak végzetes tettét: menekülni akarunk az elviselhetetlen részvéttől, a saját veszedelmünk iszonyától. Valónknak olyan vonása nyilatkozik meg itt, mely haraggal szívében kegyesen pislog fel az égre.

Igy töpreng az újabb filozofiának egy prófétája; de csak magyaráz ő is, de csak nem nyugtat meg ő sem, és én újból kérdem: hős-e, gyáva-e az öngyilkos?

Csak annyit tudok, hogy fonák társadalmunk, mely elitélő bírja, a legtöbb esetben magára vethet, mert maga nyomja a boldogtalan kezébe a végzetes fegyvert; csak annyit tudok, hogy van egy perc, amidőn az ember, sorsának szövevényeiben elbukva, egy szörnyű elhatározással megmenekszik az emésztő küzdelemtől. S mert önmaga is vétett: sorsának tragédiája főleg s megszabadít bennünket, s hullatván hűlő tagjaira könnyeinket, megtisztulunk s megkönnyebbülünk magunk is. Ez oldó csöppeket nem hiába nevezi »könnyű«-nek a nyelv génusza. És ne követ, de igenis kérlelő homokrögöt a koporsójára annak a boldogtalannak, akinek élete bátorságát megtörte a testi szenvedés, a letipró inség, vagy megbomlott lelkiismerete.

A fertály Hamleteket, az apró Werthereket csupán a léhaság, az együgyű hivatkozás viszi öngyilkosságra. A sorsnak már egy könnyű legyintésétől agyacskajuk megszédült.

Elszántsága, hitványsága nagyobb-é annak: akit a nyomor, teste fázása, gyomra követelése, hajléktalan volta sem bír beledönteni a végtelen éjszakába? És ezek vannak többségben azok felett, akik megunták a földi terhet - ó, mert élni, élni szeret a halandó! S az élet sokkal rövidebb, semmint megfoszthatna illúzióinktól; az az élet, melyet születésnap ajándékul kaptunk istentől.

Nem vágok eléje a végzetnek. Kivárom, a míg soromat ejti. Kivárom nyugodtan. Nem kegyességből, sem bölcseségből, csak megszokásból. Az este jó barátaimmal összecsendítém poharamat, s tán nem látok többé hajnalt. Egyedül halálom perczének bizonytalansága adja meg biztosságot. A halálos félelem és az élet öröme egy anyatőn fakadtak.

* * *

Fájdalmas-é a halál?

Egy angol orvos, dr. Beardsley, ujabban sokat foglalkozott azzal a kérdéssel, mért van az emberbe oly mélyen beleoltva a halálos félelem? Okát abban vélte föllelni, hogy legtöbbször a fájdalomnak tartjuk a halált. Ez a föltevés azonban, mint a közelebb megejtett kutatás tanítja, alaptalan. Az esetek legnagyobb számában a halál vegetatív folyamat, hasonlatos a hervadt virág széthullásához. Ha tudná az ember, mondja Beardsley, mennyire fájdalom nélkül való a meghalás, nem ijedezne tőle annyira. Elmélete szerint - mely Angliában feltűnést okozott - e komoly kérdés körül legelőbb is az jó tekintetbe, hogy a sejtszövet érzékenységi fokozata bizonyos arányban áll annak integritásához. Egy lobos állapot tehát, mely ezt az érzékenységet ingerli, le is csillapítja, s a magas életkor már alig is bír a tudatával. A táplálást megnehezítő minden mozzanat elsőben az egyénnek jól maga érzését zavarja meg, míg a szénsav, mely a vér megbomlásából fejlődik, a test anatomikus részeibe veszi magát, vagy azoktól megválik. E mérgezés hatásától a góczpontok elvesztik ingerlékenységüket, az áramot megakasztják, nem eresztik többé magukon keresztül.

Ebben a pillanatban következik be a halál. Az ideg-erő szétromboltatásának e folyamata alatt, mely a testet apránként megmerevíti, az ember olyasmint érezhet, ami hasonlatos ahhoz a csüggedéshez, mely az álmat előzi meg s minden fájdalom nélkül jár. Valószínű, hogy az opium, aether, vagy egyéb narkotikus szer okozta hatás egy a haldoklás érzetével.

Nem tekintve azokat a fantáziákat, melyek néha az elégtelen agyi működésből erednek, ez az érzet fájdalmasságot nem foglalhat magában. A szénsav a góczok legnagyobb részét megmérgezte s e révén magával tehetetlen zsibbadásba ejtette. A visszaverődési cselekvés lehetlenné vált, a szervezet életnyilatkozatai megszűntek. Fájdalommal ez már abból az okból sem lehet összekötve, mert az impulzus immár képtelen rá érzetet előidézni. A tapasztalás - ugymond a nevezett orvos - bizonyítja ezt az elméletet; bizonyítja a viviseccio, bizonyítja a holtnak hitt, majd az életbe visszaterelt, s a halál elé indult olyan személyek nyilatkozatai, akik a hozzájuk intézett kérdésre képesek voltak még válaszolni. Solanter, William Hunter s egyéb természetvizsgálók, haldoklásuk pillanataiban így vallottak. Beardsley sok gyermeket

látott meghalni, arcukon ugyan-azzal a derüvel, melyet álmukban mutattak. A kötélről le-metszett öngyilkosok is ily értelemben nyilatkoznak: rövid eszméletlenségre gyönyörködtető halluczinációk következtek. Az angol tudós mindezekből azt következteti, hogy az embernek a meghalás épp úgy nem okoz fájdalmat, mint a megszületés.

Magam is már két ízben voltam a halál révén. Midőn a tanár - abban a hiszemben, hogy az a fiatal beteg ott a kórházi ágyon meg nem érti - diák nyelven mondta ki rá a szentenciát: nem ijedés ütött belém. Csak elérékenyedtem. Önmagamon esett meg a szívem. Hogyan! Ilyen ifjan? S távol az én jó szüleimtől, kiknek egyes gyermekek vagyok? S megeredt zokogásom őket illeté. Várt halálom ez órájában csak az a fájdalom fájt nekem, melyet vesztémmel nekik szerzek.

De kimászott a legény a bajból, amin a professor ur bámult inkább, mintsem boszankodott; mert jobb ember volt, mint a mekkora tudós.

Hogy másod-ízben kerülgetett a halál: magam vergődtem a nagy szobában egyedül. Senki sem járt felém; szerettem távol, vidám nyaralásban. Hirtelen fogott meg a baj, a vetetlen ágyba döntött s kegyetlen láz fogyasztott és rázta össze csontjaimat. Világtalan éjjel, sötétben ismertem föl helyzetemet. Nem volt kezem ügyében egy csepp víz, hogy perzselő szomjamat lehűtsem, s nem volt jártányi erőm, hogy hozzak magamnak, vagy beverve az ablakot, kiáltsak segítségért le az utcára, honnan zongora-hangok foszlányai röpdöstek, s az éj hűvös enyhén andalgó emberek zsongó beszélgetése hangzott felém. Az óra megállt; annak a ketyegése sem vigasztalt. Még csak egy légy sem akart körültem döngeni.

Meghalsz barátom, ez tiszta sor. S éreztem tagjaimban azt a megoldó zsibbadást, melyről az angol orvos szól. De nem köllöttem még a kaszásnak. Elűzte mellőlem az adóvégrehajtó ur, aki addig dörömbözött az ajtón, míg más valaki megnyitotta neki. Az őrangyal néha ilyen alakot vált. S abban a képzelgésben, amely Beardsley szerint az »agynak elégtelen működéséből ered« - mért ne nézhettem volna fehér szárnynak a végrehajtó ur hóna alatt lebegő hosszú levelet?

Nem mulik le rólam nap, hogy ne foglalkoznám a halál gondolatával. Ép koromban is környékez árnyéka, amint hogy nagyon érdekes tárgya a gondolkodásnak. Sokszor láttam nagy munkában járványok idején kórházakban, szép szobákban és pinczelakásban. Majd két kézre fojtogatta áldozatát; majd játszott vele, mint macska az egérrel; majd lágy érintéssel simított végig rajta s elaltatá; nem ingerkedett vele, csak szíven nyomta, megölte-ölelte és vitte.

A hányszor kioltom lámpásomat éjjel: nem távozom mellőle, míg végső lobbot nem vetett. Soha találóbb képét a halálos küzdelemnek. A gyilkos lecsavarás után a piros láng hirtelen lelohad, kékesre válik, lelkendezve fut körül az ő élete vaskarikáján, reménytelen vonaglik ide- s tova, kísérteties derengésbe vonva a tárgyakat. Aztán elkezd remegni, lidércz fénye utolsót szesszen - s meghal. Sokszor megszerzem magamnak azt az elégtételt, hogy istent játszom s a vivódó tűzpontocskát egy fordítással uj életre lobbantom. Mily vigan, mily háladatosán ég ilyenkor, boldog ragyogással hintve szét föltámadt életét.

Tünődéseim elvisznek a sirkertbe. Mikor az ember az ötvenekben jár, több már a barátja, ismerőse a temetőben, mint a városban. Meg-megállok egy domb fölött. Büszke márvány, kérkedő családi kriptá, szerény fejfa, jeltelen halmok egymás végében. Az egyik sirban pihen az édes anyám is. Még én ápolom e hantokat és virágokat ültetek rájuk. De az én gyermekem vagy annak a gyermeke? Meg fog az emlékezni arról az áldott, jó öreg asszonyról? Vagy lesz-e még sír ezután? Az élő harca a holtak ellen mindinkább elkeseredik. Eleszik előle a buza-földet s megmérgezik ivó vizét. Meg köll égetni őket! - kiáltja a gyakorlatiság. Hiszen mi csak takarosan és gyorsan végezzük azt, amire az enyészet annyi időt fordít rá. S aztán diszes vödörbe gyűjtve a fehér hamvakat, házunk oltára fölé tesszük. A külföld példájára nálunk is

keletkezett ilyen mozgalom, mely szorgalmazza a crematiót. De én fázom ettől a tűztől. Az elzárt kő-nyoszolyán keresztül látom a rémitő folyamatot. A roppant ütegek szolgáltatatta villamos hév egy perc alatt bontja szét a tetemet. A rózsakoszorús gyermek arczocskája alaktalan hólyaggá puffad; az ő harmat tagocskáit disztelen tömlővé fuvódnak föl; puha kis testének minden ize undok serczegésben üszkösödik meg - s ugyan-e pillanatban egy kék felhőfodor lebben szét a levegőben. S amidőn mi félelemben s bánatban borítjuk el arcunkat e látványon, a hamvasztás hirdetője azzal hozakodik elő: szebbnek tudjuk-é, ha a beszédes barna szemek üregében éhes pondrók nyüzsgő hada ficzánkolt? S ha kezünkben is az ércz-koporsó kulcsa: mernénk e fölnyitni valaha? - míg leemelve az urna födelét, rázkódás nélkül andalodunk el a fehér hamvakon.

A megtartó balzsamozás esztetikai értéke is kétes. A pusztulás nem adta föl minden jogát, és visszavívja az egyes darabokat. A nem régiben kiásott Rhamses, a nagy assir fejedelem holttestének fényirati képétől mindnyájan megrázkódtunk. De hamarosan ott terem a tudománnyal szövetkező ipar és vállalkozik a holttestnek tökéletes épségben tartására - galvano-plasztikus uton. Feltalálója egy francia mérnök, aki következőképp nyilatkozik egy párizsi orvosi lapban: »A temetést - úgy mond - elítéli a tapasztalás, az elégetés ellen berzenkedik jobb érzésünk; de ezen fölül az igazságszolgáltatástól megvonja a bűn kiderítését, a balzsamozás meg nagyon költséges. A galvano-plasztika ellenben olcsó. A szegény embert beónozzák, a tehetős bet rezbe borítják, a vagyonosnak ezüst vagy arany hüvely jut. Eddig már tizenegy emberi és száz állati holttesttel ejtő meg kísérleteit, melyek mind beváltak. Ami mellette szól, az: hogy a drága halott örökre megtartja alakját s emlékezete folyton jelenvaló; a családi hagyományok láncolata soha meg nem szakad; víz és levegő nem romlik meg többé; járváynak, mételynek eleje van véve. Meg aztán: törvényszéki és tudományos vizsgálatok részére épségben marad a tetem; s a haza nagy fiainak szánt emlékszobor a fém sűrűbb lecsapódásával legott készen is áll, ami államra és községekre nézve sokkal csekélyebb kiadásokat jelent.«

Földbe, tűzbe kerülök-e majdan? Vagy érczel futtatnak-e körül? Ha az eltakarítás ez utóbbi módja van főntartva számomra: takarjanak ólomba, amiből öntik a betűt - e becsületes érczbe, amely átsegített az életem s megvitte barátainak jó híremet.

Én magam a temetőbe zarándokolok még.

Sirhalmok között andalgok. Mert a hideg sír az a meleg ágy, melyből a boldog hívés ös-korában csirázott ki a vallásnak csodavirága s melynek való életet még ma is csak a halál ad.

Mindenfelől a bus jóslat int felém:

Fuimus sicut vos -
Eritis sicut nos -
Pulvis et umbra.

Megállok sokadmagammal a nagyok oszlopai előtt, nem gyászolva, de áldozva. A nagy szívekhez és elmékhez való búcsújárás ez. »Amit dicsőségben vett tőlük a nemzet, azt vissza-adja nekik tiszteletben.«

A zengő, zajos, ünnepléstől csöndesebb halottak mellé huzódom, s meggyújtom keblemben az emlékezésnek mécsvilágát.

A nagy utakról elsöpörték az avar lombot, mely meggyült a keskenyebb közökön. Fanyar illatjok jól esik. Sok halomhoz van már közöm nekem: ott a jó apa, emitt az édes anya, amodább meg boldog ifjúságom felesei fölé borulnak rá.

Könyeimmel öntözöm a sírt, s míg áldom a benne nyugvót, a kemény rögön át is vigasztalón hajt ki a fűszál hű szíve porából.

Kecskeméthy Aurél.

(† 1877. ápr. 19.)

Csak hallom a hirt s nem birom megérteni; csak csak olvasom az ujságot, s nem tudom elhinni.

Kecskeméthy Aurél meghalt! Ő, kinek oly erős talentuma volt az élethez; ő, a jeles életművész, ki van terítve! Mereven fekszik ágyában, felkötött állal, a halálos vérömléstől összekevert bajusszal; tiszta, szép, okos homlokára tapadt nyirkos hajjal; szája szélén egy megfagyott guny-mosollyal. Epikuri arczán a facies hypocratica; hörgésbe fult kacaj.

Mert nevető filozofus volt Kákay Aranyos. Valamint a jó franczia szakács az izetlen anyagot is zamatos lével tudja kedvessé tenni, azonképen ő is az élet fanyar heteit kellemes órákká szűrte. Bölcselete nyugodt melegén a »mala sors« kemény beafjét lassan piritá, míg teljesen megporhanyult s vidámsága fűszerével, elméssége attikai savával, közbe hintvén sikereinek babérleveleit, s nem felejtvén el hegyibe önteni a gondtalanság falernoí borát: úgy elkészítette magának a mostoha végzetet, hogy ha boldogságnak nem is, de többnyire szerencsének, legrosszabb esetben türhető állapotnak vált be. S ha tán akadt még főztében vagy egy puhittatlan falat, bőven megborsozta s a többit szívós emésztési képességére bízta.

Megborsozta mondom, és nem megpaprikázta. Mert magyar születése, magyar neve, magyar írói volta mellett sem volt ő igazán magyar, magyar a mi értelmünkben. De német sem volt. Vagy helyesen szólva: minden nemzetből találunk benne valamit, egészben véve kosmopolitát. Az angol »smart« derekasság és comfort, a német alaposság, s a franczia elmésség s izlés iránt való erős vonzódás inkább széles ismeretek, mint mélyen járó tudás megszerzésére serkenté; szóval: »europäer« volt. E hajlamának általánossága jellemezte lényét, modorát, vágyait és - ha voltak - reményeit.

Kevés rokonérzettel viseltetett a magyar aspiratiók iránt. Nem köllött neki sem alkotmányosság, sem parlamentarismus, sem szabadság. »Ez nem való *nektek*«, szokta volt mondani; »legalább még most nem«. Száz esztendeig tartó felvilágosodott absolutismustól tette függővé a magyar nemzet polgárosodását. »Ez a mi kormányformánk sohasem fogja megtanítani a magyart a munkára és takarékosagra. Adót kivetni a kis bíró is tud, adósságot csinál az esküdt is. Káplárba ójtott Széchenyit a nyakatokba!«

Egyébként a német káplárt sem vallotta volna nagy szerencsétlenségnek ránk nézve. S ha egy időben a Schmerling lovag rajxrátjába akarta terelni a magyart, ez jobb meggyőződése volt s korántsem merő ujságírói mamelukság. Hogy nem lelkesült Schmerling urért, főleg midőn politikája meddőnek bizonyult, mutatja a következő:

Kákay Aranyos írói álnevének szerénykedő travestálásával, mint Náday Ezüstös küldöttem néha egy-egy pesti levelet a »Bécsi Hiradó«-ba, kiállhatatlan dolgokat beszélvén el bennök Sztupáról, Posner K. L.-ról s több jelesünkről, amit később hazaáruláskép elégszer is hozzávagdosnak árva fejemhez. A veszendőbe ment lap utolsó számában megjelent egy hóbortos Exitus, melyet Aurélnak magának irtam, de amelyet a »galgen-humor« egy nemével a lapjában közölt. El volt abban dicsérve Schmerling ur oly tiszteletlen módon, hogy mikor nyomtatásban láttam meg a cikket, már kezdtem apró policzáj-katonákat rajzolni a papirosra, előre vetett árnyképeit egy bekövetkezhető sulyos eseménynek. Mert habár Prottmann urat az az áldott nyugdíj ártalmatlanná tette is már, de még mindig lebegett a fejünk fölött egy Worafka. Becsületes, szelid ur volt ugyan ő nagysága, de egy policzáj-direktor, ha még olyan kedves is, borzasztóbb egy alkotmányos vad alispánynál; akkor legalább azt hittük. De nem történt sem-

mi baj. A lap meghalt, utána nem sokára Schmerling ur is, az Isten éltesse! És Kecskeméthy eltemetvén lapot, papot, kaczagva lejött ismét Budapestre.

Budapestre, ahol nem szeretett. Bécsben érezte magát jól. Ott élt ő egy huzomban vagy tizenkét évig, tudvalevőleg mint a »K. K. Bücher-Revisionsamt«-nak egyik hivatalnoka. A forradalom idejében Görgeynek volt titkára, de mert a tábornok magán-dolgait végezte csupán, a cs. k. ítéletnapkor nem volt bántódása. Három férfit szeretett igazán életében: Görgeyt, Sennyeyt és Eötvöst. Amazokban a szilárdságot, emebben az európai szellemet. A szellemet és nem a jellemet, melynek tisztasága imponált neki, de amelynek hamleti vivódásai türelmetlenné tették. Görgeynek váltig hive maradt s bátorsággal mondta és írta ki ő ezt oly időben, midőn föl- és lefelé egy veszedelemmel járt az ilyen bátorság.

S bátorságát, néha merészségét, mint revisor is kimutatta nem egyszer. Ami Pesten tilalmas volt, röpirat vagy könyv: azt ő Bécsben szabadon bocsátotta, amiért aztán Prottmann ur ékten zajt csapott Kempen ő mindenhatóságánál. Így menekült föl előre Bécsbe Török János is, kit a rendőrség a »P. Napló«-tól elmar, és erélyes bár óvatos gyámolítót nyert Kecskeméthyben, ki a »Magyar Sajtó« tárczájában ismerteté - a tiltott könyveket.

Itt és ekkor ismertem meg én is. Ugy tárgyuknál mint a pezsgő, színes előadásnál fogva, ezek a cikkek megragadták figyelmemet. Csak nagysokára s fáradhatatlan kérések után sugta meg János bácsi, ki az a titkos - *t* -. Karcsú szép fiatal ember volt akkor Aurél s szeretetreméltó; élte utolsó napjáig is az maradt. Sőt látva ruganyos lépését, alig ritkuló haját, arisztokratikus termetét s friss színét, még akkor is mindig deli férfi számba ment. Szeretetreméltóságának jellemző vonása a hallgatás volt; nem a némaság, de a biztató figyelés: a »l'art d' écouter«. Olyan jól tudott mosolyogni, míg beszélt az ember, s oly vidáman nézett rá, hogy ékesszólóvá lett bele.

Prottmann urnak alattomos és nyílt küzdelmei ellen Kecskeméthy erős támaszt lelt főnökében, Gentzben, a hires Gentz unoka-öccsében, egy nagy műveltségű, enyhe s finom elméjű urban, kit a neki fölötté kedves Aurél, egy-egy difficultált magyar munkának akárhányszor nyert meg, s nem is kéréssel, mint inkább éles dialektikával, ami neki mindig erős fegyvere volt. Történt azért elégszer, hogy Lipcséből került némely brochure fölött Kecskeméthy kimondta a halálos ítéletet. Lefoglaltatta. Az ilyen halált természetesen vig feltámadás szokta volt követni; - a gyümölcs izesebb volt, a tiltott munka bővebben kelt. A könyvtárosok nem is ijedtek meg az ilyen erőszakos rendszabálytól, sőt örvendő köszöntötték a tilalmat, mely vállalatukat csak annál kapósabbá tette. Sőt egyszer a cs. k. revisor ur lefoglalta a - saját édes munkáját. Honvédi multja, a Széchenyivel, Falkkal és Hollán Ernővel való sűrű érintkezés erős lehető, a rendőri dekrétum hamujában pislogó magyar szikra lobbort vetett benne, úgy hogy egyszer csaknem beleégett. Sem nem többet, sem nem kevesebbet tett, mint hogy irt egy kis művecskét, mely a magyar jog visszahelyezésében kereste a monarchia súlyát, s élesen kelt ki a főnálló rendszer ellen. Roppant nagy keresztet rajzolt rá a vörös czeruzájával és - konfiskálta. Az eredmény a legkedvezőbb volt. Néhány példányt azonban visszatartott barátai számára, s az egyiken világos betűvel rá is volt már írva, hogy »Hollán Ernő kedves barátjának ajánlja a szerző« - midőn egy és ugyan-abbban a perczben Széchenyinnél Döblingben, Falknál, Hollán Ernőnél (akkor a déli vaspálya inspektora, ki a »Wandel«-ban volt szállva) és Kecskeméthynél házmotázás volt. Aurélnak egy cseléd vitte meg a veszedelem hírét s a cs. kir. revisor urnak volt gondja rá, hogy a politikai író az ő dedikációs füzetével, noha meleg nyár volt, jól befűtsön a kályhába.

Még az nap fogták és csukták el. Nem is hitte már, hogy valaha kiszabaduljon. Sokkal többször találkozott Széchenyivel s az ott megfordult magyar politikusokkal, semhogy a nyilvános rendőr, kit a titkos folyton éber szemmel tartott, végre is rajt ne vesztett volna. Aurél neje Falkhoz futott, hogy az ő nagyobb összeköttetéseit s befolyását értékesitse az

elfogottnak érdekében. Falk futott minden erős emberéhez (aki »jó embere« is volt neki) s az államtanács elnökénél ki is vivta, hogy Kecskeméthyt még az nap estején tették szabad lábra. A kétségbeesett fiatal asszonyt Falk és neje vigasztalták, nyugtatták egész nap. Végre ütött az óra. A csöngetyű megcsendül, az ajtó nyílik s az ifju nő sikoltva repült férje karjaiba, ki zokogva ölelte szívére a jó feleséget s jó barátot, ami világosan bizonyítja, hogy ez a ridegnek mondott kedély mélyen is tudott érezni.

Széchenyit Kecskeméthy látta el olvasmánnyal, persze a java tiltott könyvekkel, ami rút árulás volt a magas kormány ellen, melynek kenyerét ette, de annál hazafiasbb és derekabb dolog Széchenyivel szemben. Mert a hazafiságra magában nem elég kijátszani a kormányt s megcsalni az államot - amit jelenben is dicsőségesen praktizálunk - de támogatni is kell a haza derék fiait, ha rájuk nehezült a balszerencse. És nagy és szerencsétlen hazafit gyámolított Kecskeméthy, a gróf kezébe juttatván minden munkát, mely az eltiprott Magyarország mellett és az eltipró Ausztria ellen hirdeté az igazság szózatát. Samaritánusi munka volt, mely megérdemlé a jutalmat s megérdemli hálánkat.

Aurél nem a maga neve alatt volt Széchenyihez bejáratos. Első látogatásakor a gróf behívta öreg komornyikját s megmutatta neki.

- Látod ezt az urat? Jól megnézd. A hányszor ez az ur idejön, úgy jelented be, hogy itt van a »peleskei nótárius«.

S a hűséges öreg német mindannyiszor bejelentette, hogy itt van a »Notär von Beleschke.«

Széchenyi bánatának fekete tengere ha néha lesimult: játszi, pajkos fodrok szökelltek a színén, mint a delfinek. Szerette megrézfálni embereit. Aurélt például azzal boszantgatta, hogy éppen neki, aki annyira szerette a pezsgőt, vékonyan öntött a poharába. Megtette volna azt Kecskeméthy, hogy maga is tölt magának; de a gróf, mintha szórakozott volna, a kezét mindig rajta tartotta az üvegen, amin aztán nagyokat tudott nevetni a távozó után. Így járt Danielik püspök is. A gróf voltaképen boszankodott rájuk: »Az ember«, mondá, »jó kedvében megiszik egy-két pohár pezsgőt, de nem issza, hogy a szomszédját oltsa vele.«

Azt, hogy mikor jó a pezsgő, Széchenyinél alaposabban tudta Aurél. Nem volt ő gourmand, ami alatt a franczia falánkot ért; de gourmet, finom evő. Inyének idegszájai, nyelvének papillái ki voltak művelve, mint egy jeles hegedűs ujjai. Sőt szaglása is a legérzékenyebb volt; noha mint Brillat-Savarin, az ő szellemes példányképe, nem tudta is illatáról megkülönböztetni a normandiai fekete gyökeret a provençaitól, amire tán csak alkalma hiányzott. Mint az író művészete is nem abban válik meg: miről, de abban, mikép ír: ő sem vallotta azért jónak a falatot, mert ritka és drága. Élvezte ő a bablevest is - de aztán megkívánta, hogy igazán bableves legyen. Ezeknél a kiváló epikuri tulajdonainál fogva annál feltűnőbb volt, hogy a szivart - a legjobb havannákkal élt - szopókából szíttá. A szopóka pedig olyan, hogy míg belőle a rövid krajczáros élvezhető, mert szennyét, büzeit a cső ott fogja részben: a nemes dohánynak meg ízét, illatát fogja el, s a prózai füstnél egyéb nem ömlik belőle. De a szopóka inkább óvatosság volt nála, valamint hogy még nagyobb mértékben vigyázta az egészségét, mint a milyenben kedvezett érzékeinek. Eszén járt ő mindig s egy-egy bő lakozás után bőjtire szorította testét, melyet a legkülönbféle gyakorlatokkal folyton edzett. Amilyen méltatója volt a főzésben kiváló gazdasszonynak, ép oly kegyetlen volt a fiatal »zöld« menyecskék iránt. Tudok rá esetet magam is. Egy új, alig megrakott fészek első vacsoráján ő is jelen volt. Premièrenak eléggé sikerült az előadás: a gyermek asszonyka szinte repesett örömeiben, hogy szerény kísérlete a nagy tekintély előtt nem vallott szégyent, aminek gondolatától is nyugtalan álmái voltak a megelőző héten. Midőn egyszerre csak behozták a csemegét s közte egy éktelen sajtdarabot, amely elég volt volna tíz napszámosnak. Aurél feddőleg fordult a remegő teremtséhez s atyai szigorral magyarázta neki, hogy a sajt nem étel, hanem csak fűszer. Nem átalotta kimenni a konyhába sem, hogy a szükséges hűtések és fortyantások körül jó taná-

csával szolgáljon. Hibáztatta a kés tompaságát s megrótt a fölületesen megöntözött salátát. Megfizethetetlen mentora volt ő az új háztartásnak. Magától értetődik, hogy az ő ebédjei és vacsorái minta-»leistungok« voltak.

Hogy Bécsben érezte magát legjobban, azt európai dispoziójának kell betudni. Vonzotta őt a nagyobb civilizáció. Ehhez járult, hogy hosszabb tartózkodása alatt számos viszonya szövődött előkelő és kitűnő emberekkel, kedves családokkal, amelyektől elszakadnia nehezebbé vált volna. De a magyar csak kibútt belőle. Hogy egyszer gersthofi nyaralójában látogattam meg: előszólitotta apró gyermekeit és ezek

Üdvözölték bennem az új magyar »pádzsit,«
..... adva parolát és »pácsit«.

Mert bizony még gyarlócska volt a kicsi nemzedék magyarsága. A győri dada éppen akkoriban került a házhoz. De nemsokára olyan magyar baba vált mindegyikből, hogy bizony fülnek és szivnek egyaránt jólesett.

Ugyan-annak az évnek őszén a városban látogattam meg. Hogy beléptem hozzá, hatalmas nevetésben találtam. Kefe-levonatokat olvasott. A »*Bolond Miska naptár*«-ának első iveri voltak. Magam is fölöttébb mulatságosnak találtam. Egy részlet különösen megnyerte tetszésemet.

- Igazán jó? kérdezé.

- Nagyon! mondtam én.

- Ennek örülök, ez tőlem van. Hogy megirhattam, jól esett bennem a magyar embernek, de mint censor, nem türhetem az ilyen »perversivus tendenciát«. És fogta magát és keresztülhuzta az egészét.

De hová magyarabb lett nálunk a világ, annál kevésbé köllött neki. Nem hitt a kiegyezés tartósságában. Az új vívmányoktól megittasult nemzetnek keserű ébredést jósolt. A nagyzás, a magyarnak ezredéves átka, hogy az jó időben »soha össze nem tart«; földrajzi fekvése; az ellene izgatott nemzetiségek, főképp az ez időtájt rája nehezült adósságok; a lelkiismeretlen adóbehajtás (amellyel nem kevésbé lelkiismeretlen adótagadás állott szemben); a bécsi katonai, udvari és politikai körök ellenséges hangulata; a bécsi sajtó aljas munkája, mellyel egyre fosztogatta szét a magyar prestíget; a szerencsétlen kölcsönök; egy esőtől ébredő, egy fagytól elhanyagolt remény; az ország gyarapodásának időjáráshoz fűzött sorsa; a munkakerülés, pazarság, a választási hadjáratoktól megmételtyezett nép, a megye és kormányfelelősségi rendszer között ide-oda ránczigált közigazgatás és törvénykezés kuszasága stb., mind oly dolgok voltak az ő szemében, amelyek maholnap ledöntik ezt az országot és nemzetet. Bach-huszár volt ő is; de a kevesek egyike, kik nem a szélső bal torlasz-politikájához csatlakoztak, hanem a conservatív párthoz szitottak. Ha általán fellábadhat még ez az ország, azt szerinte csak a »régi urak« állíthatják talpra. Nem adta el azokat, akik őt megvették.

Írói működésének, mint kiválólag politikainak méltatása, nem engem illet meg, aki csak apró visszaemlékezéseimet rovgatom oly férfiuról, kivel sok jó és szép órát éltem át egy csaknem huszonegyéves viszony alatt. De tartozom a fényes tárczairónak a föltétlen csodálat adójával. Erős gúnyja, vidám elméssége s a pajkos fodrokból néha felmerülő drága gyöngye a mélyebb érzésnek, a természeti szépségeknek inkább éles megfigyelése, fotografikus képe, mint festői rajza: kitűnő helyet adnak neki a magyar szépirodalomban is, bár sohasem vallotta magát czéhbeli munkásának, valamint hogy nem is volt neki mélyebb művészi hajlama. Csin, takarosság s izlés: ez ragyogott úgy czikkein mint magán. A szabatosság, a nagyobb conceptio, a lendület hiányzik benne még ott is, ahol a szokottnál jobban neki melegszik. Nyelvérzéke nem volt; a hosszabb ujságírói hadjáratban az ő stylusa is elnémetesedett, mint annyi más íróé.

Zenét, képzőművészetet conventióból élvezett, nem meggyőződésből. Mindig az ész volt benne fölül s szívének csak ritka esetben engedett uralmat fölötte. De ilyenkor annál megkapóbb volt hangjában a szokatlan hév s szép barna szemében a felcsillanó nemes tűz.

Volt keserősége is az életben annyi és akkora, hogy vidám világnézetét kilóditotta sarkából. Egy biztatón indult fia halála volt az első csapás, mely érte. Nemsokára ezután fölserdült leánya veszett oda; majd neje, az ő »legjobb barátja«, észben és szeretetreméltóságban párja. Eszes, nyugodt, víg és - elnéző. Természetes, hogy ilyen férj oldalán inkább az értelem indult neki bő virágzásnak. Mennyire kár, hogy a szívnek nem jutott ilyen sors!

S mégis, néha-néha lobbot vetett ez a szív.

Egy őszi este a következő levélkéjét találtam asztalomon. Közlöm nem dicsekedésből, de azért, hogy azokat, akik az ő mélyebb érzésében kételkedtek, az ellenkezőről győzzem meg. A levélke így szól:

Kedves barátom!

Csak azt akarom mondani, hogy »hosszu napod«-at könyezve olvastam. A kebel leg-nemesebb, legmagasztosabb húrjait érinted ott. Olyanforma hangulatban láttam és éreztem át én is néha vidéken - falusi templomban - Krisztus föltámadását Nagyszombat estéjén, midőn az összes nép »föltámadt Krisztus ez napon«-t intonálva földre borúlt.

... Ez a tárcád megérdemli, hogy valamikor egy »gyűjteményben« örökítsed, mi a lappal elvész.¹

Csócollak

24/9. 71.

Aurel.

Neje halála mélyen megrendítette. Köd ült homlokára, mely azóta el nem oszlott onnan többé. Lelkében megnevekedett, de testében megfogyatkozott. Ugy érzé, hogy aczél izmai is lazulnak; egészsége megszenvedett. Jó kedve e nagy veszteség óta már nem birt szárnyra kapni. Új környezetet, nagy szórakozást keresett, s elment Amerikába, melynek roppant kontinensén rövid idő alatt nyargalt végig.

Mert kitünő utazó volt. Ez is beletartozott az ő sokféle talentumaiba. Midőn egyszer Styria hegyeiben találkozámmal vele, feltűnt előttem, hogy a csúcs felé indulva, sem elég meleg ruhája, sem élelmi szere; mert az a magaslat még nem volt benne a Bädkerben; előtte való évben maga »fedezte föl«, mint dicsekedve mondá, s így vezetőre nem volt szüksége; de arra sem volt kilátása, hogy ott födelet érjen, betevő falatot kapjon. Kérdésemre, hogyan akar ott fent ily kurta módon boldogulni: leoldott a nyakából egy kis csomagot, melyet felöltőnek néztem. Kifejtette előttem és bűvölt ki belőle egy egész háztartást: egymásba lapuló poharat, üveget, tányért, borszesz-lámpást, talán még abroszt is. Összesajtolt kenyér és sódarszeletek, (tán sódar- és kenyéressentia volt) meg hideg rántotta szolgáltaták a tetőn elkészítendő ebéd anyagát. És ne higylem, hogy innivalóról nem gondoskodott. Egy kis bádoggal lemezbe bökött bele, amitől az pohárkává mélyedt s megkötött övében egy láthatatlan csapot fordítva meg, a legjobb cognacot kóstoltatá meg velem. Ami ezt az egész készletet magába rejté, szemre vékony, de voltaképen nagy plaid volt - »akkora mint egy vármegye«, mosolygá - amely egy kis rázásra erdő gyanánt mereszté föl melegtartó szőrszálait.

¹ Nincs benne a közben megjelent gyűjteményben. A legvégére hagytam s onnan, kitelvén a 25 iv, kiszorult. *P.*

De ezer és ezer mértföldéken éjjel-nappal, hőben-fagyban, maláris laposokon s a Rock-Mountains dermesztő fensikján vágtatni keresztül vesztég ülésben, idegtépő folytonos rázás között - az ilyen nehéz munkától megvásik még a kőszikla is. Ehhez járult, hogy Európába visszatérve, tán a szokatlan fáradoalmak utóhatása alatt, egyszerre csak hangját veszté. Aphoniájáról enyhébb éghajlat alatt keresett gyógyulást, de hasztalan. Mindezek hegyébe egy bécsi orvos, Aurél kértére, kimondotta fölötte a sententiát, mely szerint semmi reménye ahhoz, hogy torka valaha kinyiljék.

Meranban, hol utóbb tartózkodott, kimagyarázhatatlan nyugtalanság fogta el. Egy kedd estéjén a perronon vártam a bécsi vonatot, mely meghozta családomat. Azzal jött Kecskeméthy is. Gyorsan haladt el mellettem a fiával. Lépése könnyü volt és biztos. Kérdeztem: javult-e gégebaja?

- Keveset, suttogá. Látogass meg a héten. Servus!

S eltűnt.

Ez volt az életben utolsó találkozásom Kecskeméthy Auréllal. Csütörtökön halála hírére oda-futottam. Ágyához léptem s a lepedőt leemeltem róla. Ott feküdt hidegen, mereven, némán. Élte delén, ötvenkét évvel omlott össze e szívós test, aludt ki e világos elme. Tán éppen most nyújtotta volna nekünk egy nagy fájdalom révén teljes tisztára szűrődött, magasabbra emelkedett lélek, egy nagy csalódástól megtermékenyült szív az ő magvasabb, nemesebb gyümölcseit.

Sok cimborája volt, de kevés barátja.

Én barátja voltam s elsíratom.

Greguss Ágost.

(† 1882. dec. 13.)

Veszteségeiről is meg lehet mérni egy nemzet kincsét.

A dalnok-fejedelem után röviddel temettük el az ő leghivebb csatlósát.

»Emeljünk oszlopot Arany Jánosnak!« Ez a szó harsogott szerte az országon. Greguss már állított is neki ércnél maradandóbb emléket.

Ha cifra közhellyel akarnék élni, azt mondanám: remekül csiszolt drága-köveket foglalt művészileg idomított keretbe. De mert iskolai czélokra szánta munkáját, hétköznapi gyakorlatias-sággal csak azt mondom: apró pénzre váltotta az aranyat, hogy e nagy érték forgalmának vegye hasznát mindenki. Nem kürtölte a nagy költő dicsőségét, de magyarázta szépségeit. Nem szirmokra tépegette szét a virágot, de nagyító üveget tartott szemünk elé, hogy apró, finom rostjait is megismerjük. S anélkül, hogy vétett volna egy-egy költemény rejtelmes volta ellen, magyarázatának sugarát oda villantá a nemes alkotás titkos redőibe, hogy bele lássunk. Mint Arany a Dante, úgy állt Greguss az Arany »mély vizei fölött«.

Életrajzának száraz adatai ékebben szólnak arról, amit ez immáron porladó kéz duzzadó szemü kévékbe kötött, mint ahogy tehetném én. Jobb is, hogy letarolták előttem e gazdag mezőt. Majd én csak böngészgetve járok a nyomokban. Ami kalászt, kis virágot lelek utamban: hadd fonjam e néhány szálacskát abba a nagy koszoruba, melyet a haza gyászoló nemtője tett le az ő koporsójára. Ha az én hálám déli szél, ha az én szeretetem televény föld, ha az én könyöm meleg eső: szerény virágaim ragyogóra nyílnak s kelyhök illata kedves léssen előtte.

* * *

Huszonhat éve annak, hogy röppenő jó kedvvel, boldog fiatalon rohantam be a »Magyar Sajtó« szerkesztőségébe. Mint diák, telegramm-fordítója voltam e lapnak Bécsben, ahol Török János szerkesztette. Most, mint homo gradatus, kommenciós tárczairója lettem Pesten, ahol Pákh Albert szerkesztette. Azaz csak inkább név szerint szerkesztette. A »Vasárnapi Ujság« és politikai testvére sok idejét fogta el, úgy hogy nem jutott érkezése viselni egy napilapnak is a terheit, főleg akkoriban, amidőn nemcsak arra volt gondja a szerkesztőnek: mit szól a laphoz a n. é. közönség, de arra is, hogy mikép méltóztatik fogadni és értelmezni azt a hochlöbliche k. k. policzájnak?

- Én uralkodom, mondá Pákh, ez az ur kormányoz. Egy szőke férfiura, aki nádfonatu zsölyében ült, mutatott rá a karjával, melyre, mint rendesen, néhány bontatlan czimszalag volt ráfűzve. Ezt a gyűrűt minden érkező lapról, ahogy fektében egymásután lefejtette, a karjára csusztatá, amiben nagy mulatsága tellett. E papiros karpereczeket aztán egyszerre letépte magáról s tréfás páthosszal mondogatá: »szét tördelém, ó hon, bilincseid!« - Ez az ur kormányoz, ismétlé. S én mélyen meghajoltam előtte.

Tehát Pákh a névszerinti - a voltaképeni szerkesztő az a szőke ur volt, Greguss Ágost, akiről addiglan csak azt tudtam, hogy ő kritizálta le Petőfit s hogy ő »kögité szerves egésszé« a Hegel rendszerét, amely mondaton számosan élcelődtek abban az időben s amelyhez én is hozzá fenegettem csipasz elmémet. Pedig az kerek, plasztikus mondat; előkelő, szabatos és magyaros. Hanem hát: »kikezdték«, s azon muszáj volt nevetni minden irodalmi embernek. S szervessé kögitettem oda neki nem egy ujdonságot, ha darabos volt is.

Mindjárt az első találkozáskor ellenese voltam, mert nem tudtam megnyugodni benne, hogy Petőfit, az én imádott Petőfimet tette le. Hegyes nézése is mintha fulánkot szúrt volna szivembe; s merev hajának, tüskés bajszának minden szála mintha megannyi tövis gyanánt fűrődött volna belém.

Ebből ugyan nem jó válik, tépelődtem magamban. Én a Pákh borzasan vidám arczát reméltem, s jutottam egy borzasan komoly ember keze alá. Dolgoztam hallgatagon, kelletlenül, s csak akkor nyílt meg a lelkem, ha Pákh sántított be az ajtón. Ami tréfa egy reggeltől a másikig meggyülemlett bennünk - s isten a megmondhatója, hogy sok volt - azt mind kiöntöttük egymás elé, s kacagtunk bele mint a gyermek. Az én »kormányzóm« ilyenkor neki vörösödött. Azt tudtam haragból. De »uralkodóm« fölvilágosított: ő így szokott nevetni.

Nemsokára ezután esett meg a »Leiter Jakab« hires felhőrugása, akinek azóta Claquehutes Frigyesben dauphinje került, s akik azóta ketten, diszes fogalomná lettek a napi sajtóban. Az »Attorney tábornok«, a »Stappelből megindult hajó«, a tizezer »rizs szemén« (10,000 *reis*) megváltott granadai cigány gyermek, a »méhes tavakon« (*Binnensee*) vitorlázó »krajczár« (*Kreuzer*) s megannyi csodabogara a hazai ujságcsinálásnak e gyűjtő névben találta jellemzését. A zsurnalisztaság, ha csizmadiát fogott, az csak »Leiter Jakab« volt. Pedig ez - isten bocsássa meg! - az én csinyem, és, mondjam ki nyíltan: a mi csinyünk volt. Én a szerzője, Pákh a helybenhagyója. Legalább, ha Vorafka ur legényei nevetnek rajta, kiengesztelődik az ő keblök szigora s átsusztatják a főczikket. Ebben a nemzet jogos követelésére fordult elő egy halvány célzás, melyet különben úgy is lehetett érteni, hogy a magyar földet nem lehet a német mezőgazdaság elvei szerint művelni, mert ennek megvan a maga külön régi kátéja, azt csak magyar kéz tudja termővé tenni, stb. Mert akkor leginkább csak a földművelésről volt szabad vezérczikket írni. Ami az én Leiter Jakabomat illeti, az szólt valami léghajóról, amelyen az oly magasra hágott, mint a bibliabeli Jakab az égi lajtorján. A ferdítés nem valami nagyon sikerült; a főntebb idézett hajó-állomással, rizskásával, méhes tóval, krajczárral és tábornokkal nem vetekedhetik; hanem volt az egészben valami diákos pajkosság, amit elkövetni néha olyan jól esik a komoly embernek. De nem minden komoly embernek. Mert másnap a »kormányzó« ur kétségbeesve nézegette a boldogtalan Leiter Jakabot, s összeturt a kéziratokban minden egyes darabkát... csakugyan ott volt! Az én kezem. Még csak nem is sajtóhiba, hanem szégyenletes tudatlanság, vagy - és ekkor rám nézett s már nehéz volt elfojtanom derűltségemet - »vagy szándékos tréfa, rossz tréfa, mely kompromittálja a lapot!« mondá mély felháborodással. S rólam Pákhra nézett. Élt a gyanupörrel s elvörösödött bele. Ami ezuttal nem azt jelentette, hogy nevet.

Hát rosszul indult meg a mi viszonyunk, míg egyszerre jött egy válságos pillanat. A jó isten tudja hogy történt, de egyszer csak, mint a kőrösi diák mondja, »megrugott a szentlélek« s irnom hajtott időn kívül. Valami különös állapot volt az; még ma sem értem. Mikor én ott sétálhattam volna az erzsébettéri kioszk szép hölgyei között, enyhe, őszi este!

Nagyon irhatnékom volt. Engedtem a szokatlan csábnak, szaladtam föl a szerkesztőségbe.

Egyedül voltam. A gázláng barátságosan ragyogott le a fényes papirosra, rágyujtottam szivarra, rá egy kis dalra, lelkemet beültettem valami édes vágy virágos hintájába, új pennát tűztem a tollszárba, s aztán mohón nekiestem a munkának. A sorok csak úgy dőltek a fehér lapra. Irtam, irtam, s amit irtam, az nekem mind olyan jól esett s az nekem mind olyan nagyon tetszett - amidőn egyszerre csak Gipseynek, a bojtos farku pincser fullajtársága mellett, az én kormányzóm, Greguss lép a szobába és bámul.

- Igazán ön az? mosolygott, s ahogy én akkor éreztem, gunyosan. - Mi okozza ezt a szorgalmi rohamot?

Bizony, magam is valami pathologikus elváltozásra gondoltam.

- Nem tudom, felelém, hogy mit jelent; csak érzem, hogy valami lelt. Ki nem térhettem a vágy elől.

- Impetu Minerva, invita Musa?... Kíváncsi vagyok. Mutassa!

Önérzettel nyújtottam oda a már csomóvá dagadt »kutyanyelveket«, s hátra dőlve székeemben, mosolygással vártam, hogy nyilatkozzék. Az én kormányzóm arcán egy rándulat sem vallott. Mikor elvégezte, összehajtotta a lapokat s komoly, szinte ünnepies hangon mondá:

- Ne folytassa!

- Ne folytassam?

- Ne.

- De miért?

- Azért, mert én önre rá nem ismerek ebben a firkanatban.

- Firkanatban? Hogy értsem ezt?

- Ugy értse, hogy ez itt mind csupa együgyűség. Ön különbet tud, ha akar... azaz, ha nem akar. Ön is érzi most, milyen csalóka sokszor a költői hév. A kényszer néha több a lelkesedésnél, s tapasztalja ön is, hogy a szükség a tizedik múzsa. Mikor én önt szorítom, az a tehetséget jobban fejleszti, mintha enged az ilyen lobbanatnak. Szép az magában, de amint látja, cserben hagyta.

- Még nem látom, vetém oda ingerülten.

- Azaz, mondja ki bátran, nem bizik bennem. Ezzel ugyan munkája jobb nem lesz.

- Tévedt kegyed már nagyobb dologban is, mondtam elkeseredéssel.

- Petőfit érti, ugy-e? felelé, s merőn rám tüzte világos nagy szemét. Látta, amikor én ezt a költőt fel nem ismerém, olyan fiatal legény voltam mint ön. De aztán fölismertem s mostani vezeklésem gyönyört és boldogságot nyújt. Majd megtér ön is - hozzám. Nem akarom, hogy megvezekeljen; gyönyörrel, boldogsággal én ezért nem biztathatom; de meg fogja lelni bennem igazi jóakaróját. Ez is ér valamit ebben a sanyaru világban.

Olyan szeliden mondta ezt.

Ez volt az a válságos pillanat, amelyben megszégyenülve odasiettem hozzá s bocsánatát kérve, melegen szorítottam meg a kezét. Az volt ő, az is maradt ő: e percztől fogva mindvégig jó akaróm, bölcs barátom.

Egy kissé hát az ő nevelése is vagyok.

* * *

Nemsokára ezután Vorafka ur a szerkesztőségbe oda küldé egyik legényét (hattal dolgozott), aki félre intette Gregusst. Valami mondani valója van. Ez pedig az volt, hogy legyen szives, zárassa el magát vagy fél esztendőre az Újépületbe, amért azt találta írni, hogy a magyar embernek megvan a maga külön gazdasági kátéja, s hogy e haza földjének természete nem veszi be a német doktorok rendszerét. Mert megértették ám azt odafenn. Van ott ész. És van megtorlás. Ugy látszik, nem volt elég bolond a »Leiter Jakab« esete, hogy elfelejtsék érette a birodalom üdvét - becsukni a magyar embert.

Mig Greguss oda ült, sógora Keleti Károly vitte a szerkesztés terheit. Magam is elszármaztam onnan, mert végre a praxis után kellett látnom. Annyi orvosi tudomány, mint amennyit én Bécsben és Berlinben magamba szedtem, csak nem heverhetett használatlan a »fejem bográcsában«. De föl-fölnéztem a kedves műhelybe, ahol minduntalan visszaestem régi szerelmem-

be s legalább egy-két apró hirt megírtam. Ott volt a mi közös barátunk, a Greguss pincsije is, aki most a Keleti gondjaira volt bízva, s akit azóta Pákh fölvatott Dr. Gipseyyvé - a bölcsélet tudorává. Filozófus állat is volt. Nem panaszkodott a gazdája fogságán kölyöki vonitással, de bánatán meglátszott, hogy valaminek híjját érzi, s szőrös kebeléből fel-felnyilalt néha egy fájó nyöszörgés.

A Greguss kiszabadulását »néma dörgéssel« ülte meg a Pákh elnöklete alatt levő »Szamár-klub«, amely Szamár-klub szellemes férfiakból állott. Magam persze csak mint csacsi-neofita ülhettem az asztal alsó végén. Ennek a társulatnak nem voltak alapszabályai, bár nem kétséges, hogy az akkori kormány szívesen megerősítette volna azokat, föltéve, hogy a nevéhez méltó marad s állandó programjának vallja a német »igent«, amely tudvalevőleg »ja«.

De azért mind távolabb estem e körtől s az irodalomtól, tiszteletbeli fizetéstelen segédorvosi állomást foglalva el a Posner Károly Lajos lovag ur fényes vezérlete alatt álló »Concordia« betegsegélyző s temetkezési egyletnél, amely előkelő tisztem nem engedte meg a profán ujságírást. Csak az éj vigasztaló csöndjében fogtam tollat s áldoztam keblem pogány isten-asszonyának, czikkeim alá mindenféle álneveket rakva, hogy valahogy rám ne ismerjenek. Mert ha ezt a »Vig pattantyusról« nevezett pálinka-mérés tulajdonosának a neje ott szemben az Ujépülettel megtudja, s ha neszét veszi a külső Nádor-utca seprős tót atyafiság gyarmata, melynek családi kolera-orvosa voltam: bizalmuk vajmi könnyen megrendül s elfordul az olyan kétlakitól, aki a jobb kezével tárczaczikket s a balkezelével receptet ír.

De bármily álnév alatt bujkáltam is, Greguss reám ismert.

- Meglássza, utoljára is rossz vége lesz ennek.

- Hogy az istenért!

- Író lesz belőle.

Jóslata rettenetesen bevált.

* * *

Közben beütött a szabadság. A képviselőválasztások vigan és zajosan folytak szerte az országban. Föllépett Greguss is az orosházi kerületben. Barátja, Győry Vilmos azt írja neki, hogy beszédjében legyen népszerű s aztán jó harsogva mondja el. Éppen azt a két dolgot követelte tőle Győry, amire a jelölt lelke és hangja legalkalmatlanabb volt. De csak lement a kerületbe. A beszédje bár nem volt népszerű, de tetszett; a hangja bár gyenge volt, de hatott. A dolog a legjobban állt. Hogy programját mentül szélesebb körben terjessze, ki is nyomatta.

A vesztére nyomatta ki.

Az ellenpárt egyik hadviselt, vásott kortese nem hagyta magát. Majd talál ő abban a programban valamit, amibe bele akaszzkodhatik, s aztán úgy ellene fordítja, hogy belebukik. És talált is abban a szép gondolatokban gazdag, formában fényes, magas lendületű beszédben valamit, amibe mind a tiz körmével kapaszkodott bele.

Ez a valami a következő mondat volt: »Nem szeretem a válságokat! Megvan! »Atyámfiái, nemes választók!« fordult a nép véneihez és ifjaihoz. »Hát olyan emberre akartok ti szavazni, aki nem barátja a szegény szántóvető parasztnak, hanem dölyfös ur? Ha nekem nem hisztek, ám olvassátok magatok. Itt az ő írása: forgassátok! Mit mond benne? Azt mondja, hogy: »nem szeretem a válságokat!« Áperte kimondja, hogy ő nem akarja megváltani a szegény népet a földesuraságtól, hanem vissza akarja görbíteni a nyakát a jobbágyi járomba. Nem én mondom, ő mondja. Itt van kinyomtatva ebben a levélben. Az ilyen gőgös oligárkára akarjátok vesztegetni a voksot? Mert szégyenli bár beismerni, de ő gróf. Gr. Eguss Ágost! És mint minden

nagy ur, ő is csak zsarnoka a szegény embernek. Akiben egy csöpp szabad vér forog, az nem szavaz rája!»

És erre az egy aposztrofálásra oda veszett százharmincz választó. Greguss - a gróf, a dölyfös mágán - elbukott. »Mikor bevonultam a kerületbe a banderium sorfala közt, mozsárdurrogás, zeneszó s zászló lobogtatás mellett vittek a városházára«, írja hazulról Győrynek, »olyasmit éreztem, mintha vesztőhelyre vinnének. Nem szeretem a váltságokat - de a hűhót sem. A kerületet elvesztettem, igaz, de nyertem érte néhány nemes szívet. Ezek közt a tiedet. Ez az én veszteségem nyeresége.«

* * *

Végre meglelte helyét. Nem a törvényhozó - a tanító székébe ült. Szép lelkének itt szórhatta el sugarait: világított és melegített. Szántott, elhinté a magot és gyomlált. A vetés, mely a keze után kelt, áldott vetés volt minden évben.

El-eljárogattam előadásaira, mint benevolus. Jól esett látnom, ifjai hogy szeretik. A leczke nehézkesen indult, míg ő vitte a tárgyát; de hogy belemelegedett, a tárgy őt ragadta magával s én örömmel tapasztaltam a lelkesedés művét, azt a mennyei tüzet, mely fönséges hevével széppé varázsolja a rút vonásokat s ékesszólóvá teszi a dadogást.

Sokszor nézett el a szerkesztőségembe; s valahányszor jött, mindannyiszor odalebbentett az asztalomra egy papiroskát, amelyre az ő szép, de kissé ideges betűi voltak vetve: finoman kiráspolyozott, metszőre élesített epigrammát, mely ha megjelent, mindig feltűnt. Főkép a régi humanisták nem győzték tudakolni, kinek műve az a versike, mely hajlós és remekül van czizelálva, mint a toledói penge. Megbeszéltük az állapotokat s embereket. Irányt mutatott, merre és meddig mehetek, s ezer jogot váltott rá, hogy tévedésemet helyre igazítsa, s én ezer és egy jogot arra, hogy tanítványának valljam magamat.

Sűrűn fordultam meg házában, ott a budai vár déli oldalában, melynek ablakaiból oly kedves kilátás esik a kies hegylánczra, balról a Gellértra, a szőlőkre, az alattok elterülő völgyre s a Zugliget nyaralóira. Vendéglátása ősmagyaros, izlése az étel és ital körül válogatott. A szép-érzés mindenében nyilatkozott, s ezért nem tartotta fölöslegesnek hallgatóival közölni a »szépevés« művészetét. Eszményi volt, mint Plato, meleg epikuri színnel. Tanítványaival ő is megsétált a szent berekben, hirdetve nekik, hogy e fényes mindenség isten dicsőségének az árnyéka. Aztán betért az ő »filozoptereivel« az ebédlőbe, s lelkének fele, az ő okos, vele érző, vele eszmélő hitvese, csöndes örömet lelte benne, hogy amíg a fiuk az iskolában megtanultak szépen enni, itt jutott nekik jól enni.

Régebben tán haragtartó volt, s érzett erős antipathiákat. De folytonos harmoniára törekedett s élte etikáját megzavarta az ilyen hamis hang. Az ő hitvallása a szép volt; s a legmagasabb szép: a legmagasabb jó. Mennyi példával bizonyította ezt! Csak egyet: Kertbenyt, aki mélyen sértette meg őt, maga ajánlotta a Kisfaludy-társaságba és rajta volt, hogy a megtört agg és beteg férfinak ő is enyhíthesse bús napjait.

Egyszer úgy tetszett nekem, hogy a színe rossz. Kérdeztem, beteg-é? »Nem«, felelé; »de úgy érzem, hogy vénülök«. Röviddel ezután a József-téren találkoztam vele s megdöbbsentem. Arcza megnyult, viaszos volt. De meg most sem fájlalta semmiét. Csak amolyan általános, »malaise«-ről panaszkodott. »Orvosom szerint beálltam czukor-gyárosnak«, tréfálózott. A diabetest értette alatta. »Azt hiszem, nem jó helyen kereskednek. Atyám s öcsém a mi családi nyavalyánkban halt el. De arról nem tudnak segíteni - ha csak Billroth nem.« Akkortájt végezte a bécsi nagy sebész ama híres gyomor-reszekcziót. »Lássá, azzal a Lister-kötéssel milyen csodákat lehet művelni!«

Az Athenaeum rendes nyári lakomáján, a szent-lőrinczi pusztán, második ültem tőle, s alig evett, bár a kitűnő menü kísértette. A tejes habnak nem állt ellen - s a következő perczben halálra válva ragaszkodott a karomba s úgy vezettem ki a kertbe. Csak igaza volt neki - meg volt örölvé az ő élete fája.

Két hóval később láttam utoljára. Nagyon megszurte a szenvedés. De lelke vidámságán ki nem fogott. Nem magáért, de hogy elhitesse nevével, mintha még ő bizna magához, vagy talán ki tudja? - igazán a kiolthatatlan remény egy sziporkája villant-é meg a szive fenekén?... rászánta magát, hogy elutazik Erlangenbe egy híres gyomor-speczialistához. Még fönnjárt, s kikisért az udvarba, melynek szűk útján mentünk föl és alá. Gipsej utódja, a mindig ficzánkoló, eleven ratler Tupy, mogorván szunyókált a ház végiben. A Kullancs meg, a ház őrzője, betegen nyújtózkodott a kutya-ispotályban. Kevés volt hozzá a reménység; szegény, tuberkulózisba esett. Panaszosan emlegette ezt, majd bánatos mosolygással mondá, hogy hiszen kijutott azért Kullancsnak a halhatatlanságból, meg van örökitve a »kutyamesékben«.

- Hát vannak perczenetek az ember életében, füzé tovább a bús enyelgést, midőn egy csipetnyi egészségért szívesen odaadna egy csomó halhatatlanságot. De hát végre is mit akarok? Ötvenhét esztendő szép idő. Sok részem volt a jóban s magam is tehettem valamit. Hányan vannak, akik a pálya elején dőltek ki, s szemökre akkor borult éjszaka, amikor felvillant előttük a megváltó láng. Belenyugszom a halál gondolatába. Végre is: katonadolog.

S másnap - elutazott Erlangenbe. Csak remélt ő mégis, akkor is. Nagyon a feleségeért, s egy kicsit magáért.

* * *

Láttam kiterítve. Arcza csodálatosan elváltozott. Nem a halál dúlt még e vonásokban, de a gyötrelmes betegség. A halál aesthetikus. E halovány ajkat szelid mosolyra nyitotta.

Arany Jánosról.

(† 1882. okt. 22.)

Nem tolakodom bánatommal az ő koporsója mellé. De hadd csenditsen bele az én gyászom is a nagy siralom harangzugásába.

Az én külön gyászom.

Abból a veszteségből, amely az egész nemzetet éri, kikérem a részemet. És azon kívül magamért akarom őt elsiratni. Egyedül magamért, fájlalva az ő halálában a szeretett, a kedves tanító halálát.

Egynehány kövecset hadd én is vigyek a hegyrakáshoz, melyből az ő emlékét fogják föl-építeni.

Nagy-Kőrösön »jártam elejébe«, amint ott mondani szokták. Ez az én boldog büszkeségem régóta, bús büszkeségem tegnap óta, hogy elföldeltük. Huszonöt éve annak; sőt ennél is több. Egy kis Athén volt akkor ez az alföldi város. Arany mellett Szász Károly, Mentovich Ferencz, Ács Zsigmond, Jánosi Ferencz, később Salamon és Szilágyi Sándor voltak fényt a nagy-kőrösi kollegiumra.

Természetes, hogy a »Toldi« dalnoka volt a tündöklő központ, amely körül a többi csillag forgott, melyeknek egyikét a kecskeméti firmamentumról hódították ide át, amiért a Petőfi »hirös városa« ugyancsak megnehezelt.

Nagyra is volt Kőrös ezzel az ő »fiastyúkjával« s Debreczenből, de sőt még Pestről is jöttek ide számosan ifjak, részesülni a jelesek tanításában.

A templomtól keletnek, egy kissé partos helyen állt a főiskola - áll most is, és álljon még soká - vén kőrösfák árnyában. Ettől deszkakerítéssel elválasztva szolgál ki sarokra amolyan nagyobbacska lakóház: tűzfalal s az utczára két zöld-zsalugáteres ablakkal, amelyben barna cserepekben állott a sárga viola, a rezeda s a piros virágu muskátli, az alföldi lányságnak e kedves dísze. A tágas udvaron eperfa; tán ugyanaz, amelynek »feketén bólintgat a lombja.« Én legalább úgy szerettem azt képzelni, mert ebben a házban élt az ő családjával Arany János, ki a nagykőrösi gymnasiumban a magyar irodalom történetét adta elő s a latin remek-írókat magyarázta. Sokat kukucsáltunk át a kerítésen, ha megláthatnánk a költőt, amint a háza körül jár-kél. Mert ahogy az iskolában állt előttünk, végre is a tanárunk volt; ha merev nem is, de komoly, néha ünnepies.

A mi nagy tiszteletünkől jutott a fiának is; őt is megbámultuk, mert nemcsak az apjának volt a fia, de ő volt az a »Laczi te!«, akinek Petőfi Sándor egy bohókás, aranyos kis versben azt parancsolja, hogy üljön oda az ölibe. Fanyar, hosszú gyerek volt ez a Laczi, nem sokkal szelidebb a többinél, de akinek pajkossága természetes pajkosság volt. Nem abból a nagy önértetből eredt, hogy kis fiu léte a két legnagyobb magyar költő irt hozzá verset, s hogy már most ő neki minden szabad: hanem volt pajkos, mert ez neki jól esett magáért, mint jól esett a Duzs Gazsinak, a Fügedi Jóskának, meg a Kajári Pistának, akinek pedig egyiknek sem volt híres poeta sem az apja, sem a keresztapja.

A még akkor épülő vasut mentén láttam először Arany Jánost. Szembe jöttünk vele fiuk. A sáros gyalog-ut szikkadóban volt már, de azért nagyokat köllött lépnie neki, hogy az egyik száraz nyomból a másikba tehesse a lábát. Nekem meg az a nagy gavallér Buckingham jutott eszembe, aki, hogy a királynő a pocsolyában be ne keverje a gyémánt-csatos czipellőjét, le-akasztotta válláról a drága bársony spanyol-köponyeget s az ő felséges asszonya elé teríté.

Bárha király-számba ment is Arany János, de nekem még csak aba-köponyegem sem volt, hogy szőnyegül elejébe teritem. Mi a száras csizmáinkkal megdaczolhattunk az iszappal, s mivel hogy hegyébe még Arany János is volt ő: tartozó tisztelettel átengedtük neki a jó utat, s némi tüntetéssel ugrottunk bele a kátyuba. Hát csak úgy történt, hogy nem fogadta el, amit olyan szívesen ajánlottunk föl neki, s fél-lábbal ugyancsak beletaposott a híg keverékbe ő is. Nyájasan megköszönte, amért félre álltunk előle, s mosolyogva mondá: »Lássák, milyen fura dolog az az udvariasság! Oldalt sárba-hóba térünk ki egymásnak, a jó út mégis csak használatlan marad a középén.«

Jól megnéztem. Puha fekete kalap volt rajta s zöldesbe játszó posztó kabát. Szakála oldalt elborotválva; sűrű és hosszú bajsa fekete és fényes. Olyannak láttam a haját is, midőn rákövetkező hétfőn megkezdve előadásait, kéziratából magyarázott nekünk. Kezdetben kissé vontatott volt a beszédje, de hogy belemelegedett, simább lett és gyorsabb. Kedvünket élesztette ő Dayka Gábor és Virágh iránt, bátor »görög istenekkel népesítették be hazánk berkeit és pusztáit«. A régiek sorából egyiknél sem mulatott oly hosszan s oly szívesen, mint Csokonaynál. Írásbeli dolgozatainkat minden pénteken nyújtottuk be neki, amikor is a mult-hetieket adta vissza nekünk. Azt a sok gyerekkori hóbortot, rugaszkodó poézist, jókaizáló prózát, petőfieskedő vadócz verseket s aranykodó középrimelést hűségesen végigolvasta, a kézirat szélére veres tentával odajegyezte észrevételeit, a munka végére meg ítéletét az egészről, mely rövid volt és - talán nem szükséges mondanom - találó. Néha komoly, néha megtréfás. Egyik verselményem alján azzal az alázatos kérdéssel fordultam hozzá, beküldhetem-e a »Divatcsarnok«-ba? Akkoriban keletkezett ez a szépirodalmi lap. Szerkesztette Császár Ferencz. Az én költeményem tárgya egyik tanárunk megraboltatása volt a czeplédi csárda mellett. Ballada. A Kölcsey »Dobozy«-jának formájára alkotám, mely meg a Bürger »Leonore«-jára emlékeztetett. Első strófája így szólt:

A költő a szekérre ül,
Hogy menne rajta Pestre...
Az égre fölleg gyásza gyűl,
Szélén pirosra festve.
»Isten veled, szép hitvesem!
Ha visszatérek, kedvesem,
Hozok vásárfiát majd,
Örvend szemed és szád rajt.«

Ez az esemény ugyanis nagy izgalomba hozta az idétt a kedélyeket. Czeplédig még akkor kocsin kellett menni s ha jól tudom, a Fazekas Dávid bandája rohanta meg a hosszú sort s vagy négy legény az ötven szekérből álló vonalat kifosztotta végkép, úgy hogy üresen tértek vissza Kőrösre. A balladának ez volt befejező strófája:

A költő a pitvarba lép -
Ah, ki repül eléje?...
Gyöngéd karját kitarva: szép,
Szerelmes felesége.
»Isten hozott!« így kiált.
»Hoztál mégis vásárfiát!
A legkedvesbet nekem -
Tenmagadat, ó férjem!«

Persze, hogy ez nem ballada. Persze, hogy együgyü gyerekség. De hát valami pointe-féle mégis volt benne, amelyet a tanár megdicsért. Arra a kérdésemre pedig, beküldhetem-e a »Divatcsarnok«-ba, ez volt a vörös tentás válasz: »Bátran! Jelent már meg ott rosszabb vers is ennél.«

Remek írása volt. Olyan betűt vetett, mint a gyöngyszem. Bizony ebben az értelemben is legelső szépirója volt a hazának. Hasonlatos a Petőfi kezéhez, de ennél kerekesebb, teljesebb, nyugodtabb. Azt a piros »rendet« s még egy kis iratát, melyet lapomnak szánt, kegyelettel őrzöm.

Mikor a »Divatcsarnok« első száma megjelent, elhozta nekünk az iskolába megmutatni. Mert még akkor esemény volt egy lap megjelenése. A fehér borítékján piros petty volt. »Minden első tojás véres«, mondá mosolyogva.

Különben ritkán mosolygott. Legalább a szájával nem. Vagy ha igen, biz' az a kis mosoly úgy elbujt abban a rengeteg bajuszban, hogy nem akadtunk rája. De apró fekete szeméből annál melegebben sugárzott felénk az ő jószagos biztatása, hogy: »Igyekezzenek, emberre van szükség!« Csak egyszer szólt így, s mi ebből a rövid mondásból mind megértettük a többi, amit még akkor tilalmas volt kimondani.

Hanem egyszer mégis hangos nevetésre birtuk. Pedig teljesen komolyak csak az ő leczkáján voltunk. A többi tanárnál tréfában telt le az óra fele. A vig jelenet így eredt: Balla Zoltán (a pótharaszti időjós fia, akkor a mi főkolomposunk, azóta Zádor néven színész a vidéken) - Zoltán tehát egy délután értésünkre adta, hogy holnap ki fogják adni rendeletbe, mely szerint nem szabad ezentul pörge kalappal járnunk. A vaskalapos igazgatóság (a Wargha professoré) nem látja szívesen, hogy a tanulót semmi külső jel nem különbözteti meg a rüpök csizmadia vagy szűcs legénytől. A fiatalság czilindert hordjon ezentul.

Nekünk sem köllött ennél több. Megelőztük a rendeletet s fölforgattuk a várost köcsöskalapok végett. Jóra persze nem telt s Kőrösön száz forintért sem lehetett volna akkor amolyan fényes, uj kürtöt szerezni. Csak a nagytiszteletű superintendens ur, meg a Mészáros professor bácsi, s az öreg Majlesz zsidó hordott Kőrösön czilindert, azt is csak ünnepnap. Eljártunk minden házhoz kéregetni, akadna-e egy viseltes köcsöskalap valahol? Nagy jót tennének velünk, szegény fiukkal, akiknek már most, úgy mint Pesten, szintén meg van tiltva a magyar kalap. Megnyitották előttünk a padlást, melynek sarkában került egy-egy ilyen bolondos tökfedő, csakhogy azon már kívül bőven termelt a gomba, belül pedig megfiadzott vagy tiz macska-nemzedék. Tojást is tartottak benne. Mert semmiféle edényben nem áll el a tojás olyan jól, mint a köcsöskalapban.

Igy jutott mindegyikünk fejére egy szál czilinder. Volt közte olyan, akit belül zsindelyből hasogatott vékony léczekkel támogattunk, mert különben összelohadt, mint a szelelő harmonika. Két nap szaladgáltunk így köcsögösen végig az utcákon a város csodájára. Még az ismerős kutyák is megugattak.

Ez volt a főpróba. Reggel aztán jött az előadás. A mienk t. i. és nem a professoré. Egymás tetejébe raktuk a köcsögöket a kathedra mellé.

Ez a mi októberi oszlopunk Nagy-Kőrösön nem vetekedett ugyan magasságban a juliusi oszloppal Párisban, de azért számot tett a monumentumok sorában; csakhogy egy kissé ingatag volt. Hangosan beszélni, de még köhinteni sem mertünk.

Belép Arany János.

Kissé közellátó lévén, valaki idegennek nézte azt a magasságot. Hogy közelebb érte, fölis-merte. Olyan jóízű nevetésre fakadt, mint talán azóta sem. Persze, hogy mink sem maradtunk el s visszafojtott derűltségünk dörgő kacagásban harsogott ki belőlünk, amely akár megdönt-hette volna azt a híres juliusi oszlopot is; mennyivel inkább ezt a mi tétova alkotmányunkat, amely e pillanatban kongva-dobogva dőlt össze. E remeklő tüntetés után békén is hagyták a pörge kalapjainkat.

Mikor néhanapján Szilágyi Sándor átjött Kecskemétről, ritkábban Gyulai vagy Jókai Pestről s Tompa Hamváról: elfogódott szívvél messzünnen néztük e nagyokat, amint egészen közönséges halandók módjára beszélgetnek és nevetgélnek együtt. Sötéttel egyőnk-másónk arra kóválygott, hátha ellesné valamelyikök árnyékát a fehér függönyön. Már akkor nagyobb házba, úgy tudom a Mészáros Zsigmondéba költözködtek Aranyék. Szelid húrpöngetés is hallatszott ki néha onnan s egy baryton-hang éneke. A nagy lantos csöndes gitárjátéka, a halhatatlan dalnok szerény nótázása volt ez. Sokszor a saját melódiáit dalolá. Becses darabok ezek, tele gyöngédséggel s eredetiséggel; becsesek önmagukért épp úgy mint azért, hogy a költőnek szerzeményei. Ha azokat valaha kiadnák!²

Nem csekély elégtételemlre szolgál, hogy egyszer, Károly estéjén, midőn többed magával jött át a pótharaszti pusztára megköszönteni az öreg Balla bácsit, a Fényes bandájában én is huztam, s ő szívesen meghallgatott. »Ha meghalnak a páczyensei (már akkor első éves »gyógyász« voltam) legalább hegedűszóval kísérheti őket a másvilágra«, tréfálkozott. »Egész odáig nem«, felelém. Rátéve kezét a vállamra, mondá: »Ne is.«

Egyszer nagyon megilletődött oly sajátyszerű jeleneten, amelyet maga sem hisz valónak, ha tulajdon szemeivel nem látja. Ez egy tánczó asztal volt. Mert akkor állott világszerte virágjában a »moving table« divatja s a kopogó szellem s a Hume-szélhámosság egyéb csodáira jártak az emberek. Gyorsan elterjedt a hire, hogy a B. kisasszony leánynevelő-intézetében megeredt az asztal s járja a bolondját, érdemes megnézni. Oda futottam én is a többivel. Egy jókora asztal körül vagy tíz leányka ült, az asztal élén értetve egymáshoz a kezöket, a saját hüvelyk-ujjakkal az idegen kis ujjal kötvén meg a láncznak szemeit. Virágos láncz volt az és benne legvirágzóbb az Aranyék Juliskája, egy pirosan feslő rózsabimbó. Meg a többi is kedves leányka mind. Nem csoda, hogy a kezők simogatásától jó kedve kerekedett a vén asztalnak s a fája akár újból kihajtott volna. Csak úgy ringatózott, mint hajó a tengeren s nagyokat dobbant a padlón. Arany csak nézte egy darabig, az ő kis leánya karjait hogy rángatja a titokzatos erő, s kérte, lépjen ki már a sorból. De Juliska nevetve mondá, hogy ő még nem fáradt el. Mentovics, a fizika tanára, aztán apróra és meggyőzőleg magyarázta meg nekünk, hogy ebben az asztaltánczban semmi boszorkányság. Az összekapcsoló kezek érlükttetése kiegyenlítődven, köztük, mintha csak egy közös szívből nyernék az impulzust, rhythmikus mozgás támad, és ez olyan erő, mellyel házat is ki lehet lóditani a helyéből. Lám, Pesten is a katonaságnak ezért nem szabad regulásan, dobszó mellett vonulni át a láncz-hidon, mert az egyenletes, szabatos lépésektől rengésbe jön az a roppant alkotmány is. Amiben aztán megnyugodtunk mindnyájan. Arany, minden költői volta mellett, amely olyan szívesen hajlik a rejtelmes felé, elfogadta a magyarázatot.

Szűk családi és baráti körben adomázni is szeretett. Jóízű mesélő volt, s a tréfát mindvégig komolyan adta elő, főleg ha a maga viselt dolgairól volt szó: p. o. az ő első szinpadí kísérletéről.

Valahol Baranyában volt, hogy a Hubay társaságához szegődött. Nem nagy dolgot biztak rá. Csak jelentenie köllött a király közeledtét: »Jön a király!«

- No lássam, hogy csinálja? mondá az igazgató.

- »Jön a király!« szavalja a neofita, megemelve bal karját.

- Nem jól van! kiált rá a direktor. A karját hagyja veszteg!

- »Jön a király!« jelenti másodszor az új tag. De a bal karját, habár csak félig, mégis megemelé.

² Azóta csakugyan meg is jelentek a Révai testvérek kiadásában. P.

- Meg ne moccanjon! A keze fejét oda tapassza a térdje csuklójához, és így mondja el szerepét! - parancsolá Hubay.

- »Jön a király!« szavalja az ifju színész, ismét kinyújtván karját, bár sokkal rövidebbre.

- Így nem boldogulunk! türelmetlenkedett a direktor ur. Madzaggal fogom lekötni a karját! Így! No most próbálja megint!

- »Jön a király!« ismétlé a hirnök, lekötött kezét a tövében emelgetve s az ujjait kinyújtva.

Mint Petőfi, ő sem igen sokra vitte a színművészetben.

Kertbeny miatt, ki a külföldi sajtóban hibás adatokat terjesztett róla és munkáiról, néha boszankodott. Ezt jól tudta Pákh Albert s egyszer ugyancsak ráijesztett Aranyra.

- Tudod-e, hogy egy lélekzetre két munkádat fordította le az a német. Az egyiknek címe: »Kaffehaus des Johann Arany.«

- Micsoda Kaffeehaus?

- Nem ismered rá? »Keveháza«!

- Az istenért!...

- A másiknak címe: »Soirée bei Dr. Franz Schedel.«

- Hát ez mi legyen?

- Ez meg a »Toldy estéje«.

Persze, hogy ártatlan volt e szörnyűségekben Kertbeny, bár a »harmatcsöppet« ő fordította le »Dreiviertel Tropfen«-nek, s a gulyát »Storch«-nak. Ha élne, az azóta megjelent »Tengeri hántás« nyilván mint »Seekrankheit« ijesztgetné a német olvasót.

Már amolyan süldő doktor voltam, amidőn a »Kisipa-utczában« látogattam meg, hol a »Koszorut« szerkesztette. Előfizetni jöttem a lapjára a mi bécsi olvasóköri számára. Mert akkor még nem volt szokásban, hogy összeverődik egy pár magyar fiu itthon vagy a külföldön, s az egyik csattintva az ujjával, elkiáltja magát, hogy: nini! - jutott eszébe valami! »Legyünk magyar kör, vagy egylet s a haza szent nevében kérjük ingyenbe a lapokat!« Mi azonban hűségesen raktuk össze a néhány forintocskát s járattunk hazai ujságot, amennyire telt.

Arany maga volt a lap kiadója s minden egyes reklamációval maga vesződött. A legjobb irodalmi erőket vont maga köré; de mert nem közölt sem divatképet, sem rébuszt, sem nem tudta megmondani, a n. é. prenumeránsnak kihuzták-e a numerusait, nemsokára letett a szerkesztői s kiadói dicsőségről ő is.

Mikor végkép ide kerültem a fővárosba, már akkor a közben fölépült Akadémia palotájában lakott. Megmértem szemmel a szobája magas tetejét. Bizony elfáradt a pipája füstje, amíg oda fölért. Nem hiszem, hogy szeretett benne lakni. Beszélték is akkor az írói körökben, hogy kívánczik haza Szalontára. Főképp azóta, hogy meghalt az ő kedves gyermeke.

Röviddel ezután láttam őt magát. Megviselte a csapás nagyon. Arcának szomorú kifejezését még növelte az is, hogy ősmagyarán gyászolva leányát, szakált eresztett. S ez a szakál ősznek hajtott ki. Megöszült a feje is, és meghanyatlott az egészsége. Orvosa Karlsbadba küldé, melynek »Toldy szerelmében« mond halát, ragyogó strófában emelve oszlopot neki. S mindjárt kettesével. Hatalmas királyoknál fényesebb ajándékot adott ő ennek a cseh fürdőnek. A közel Marienbadból átrándultam, hogy lássam. Meg volt elégedve a kura eredményével. Föl-fölkerestem a Margitszigeten is, ahol a vén platánok árnyékában hosszasan beszélgetett el velem a körösi időkről, meg a lapomról, amelyet kegyébe vett. Adott egyszer képesmém is,

meg eljuttatott hozzám egy-egy bohókás ötletet is. Persze, hogy nem volt szabad eldicsekednem vele, honnan kaptam. A Mokány Berczimen, mint mondá, sokat mulatott. Hogy nem-é a P. Gyurkára gondoltam, arra a jószívű, duhaj körösi gyerekre? Mert arcza, alakja, eszejárása és beszédmódja teljesen rávallanak. Valamint hogy úgy is van.

Egy őszi délután a József téren pillantottam meg, amint óvatosan lépegetve akart a Fürdő-utczába fordulni. Átsiettem volna hozzá a park felőli oldalról, ha ugyan-akkor a »Virágbokor« hosszú sörös szekere nem vágja el utamat. Csak annak örültem, hogy fenn jár a nagy öreg. Tehát jobban van.

Egy vasárnap délután láttam utoljára. Az ágyán volt kiterítve.

Szilágyi Sándor emelte le róla a lepedőt. Soha szebb halottat. Mint vált fehérre egykoron fekete haja, úgy vált fehérre az egykor barna arc egy csodálatos elvilágosodás fényétől, mely mintha belülről sugározna kifelé. A jó barát zokogva borult rá a holttestre. Magam is nedves szemmel néztem Magyarhonnak elhalt legnagyobb dicsőségét.

Hazámfiak nem fogják tulzásnak venni, ha azt mondom, hogy akkor vasárnap délig ő volt a jelenkor legnagyobb élő költője. A nem-magyarok ezt nem fogják érteni, mert aránylag kevés jutott az ő műveiből idegenbe. Aranyt fordítani az ő nyelve nélkül nem lehet. Megjön az ideje, hogy Aranyért magáért meg fognak tanulni magyarul a más nemzetek költői, mint megtanultak latinul, görögül, szanszkritül és perzsául. Nem oly gazdag a világ irodalma, bármekkora kincsekkel dicsekszik is, hogy ne szorulna rá fölismerésére s befoglalására ama gyöngyöknek, amelyek az Arany János lelkéből peregtek. Meg fognak tanulni magyarul. Más ajtó nem nyílik bele abba a kincses-házba, amelyben az ő művei ragyognak. A próféták a hegyhez fognak járulni.

A szomszéd szobában a nagyapa Piroskája feketében (azóta ez a szép fiatal hajadon is porlik!) virágzó menyé gyászban, athleta fia megtörve, s a megroskadt özvegy csöndesen sirva. Az ő édes urát siratja, akinek szerelme úgy eltölté szívét, hogy abba alig tért már valami abból a büszkeségből, hogy ő az Arany János felesége.

Tegnap még felesége, ma már özvegye.

Egy ország s az ő királya segítették hordani az ő gyászát. De az neki nem vigasztalás. A király s a nemzet Aranyt siratja. A felesége az ő Jánosát, azt a »legnemesebb lelket, mely valaha élt,« mondá zokogva és tördelte a kezeit. Azóta a sirásó az ő drága ura mellé vetett neki ágyat a temetőben.

A fia emlékebe adta nekem atyjának kedvencz csibukját. »Akik látták apámat a szigeten, rá fognak ismerni erre a pipára.« Pirosra szivott, szép darab. Ha rá mernék gyujtani, szívnék-e belőle olyan szép verseket? Akár az Amati-hegedűjét hagyta volna rám Vieniavszky.

De azért, amíg élek, tartogatom. A szívása hamar el fog halványodni, de nem az én kegyelemem, az én szeretetem, amely hozzá fűződik.

Isó Miklós.

(† 1875. máj. 28.)

Haragban váltunk el egymástól.

Csak hogy nem én haragudtam meg ő rá, hanem ő haragudott meg én rám. Nagy későre tudtam meg, hogy voltaképpen miért.

Pedig egykor nagy barátságban voltunk egymással. Abban az időben sem őt nem ismerték, sem engem nem ismert senki. S olyan boldogok voltunk! Egyrészt a fiatalság tette, másrészt az a remény, hogy jön idő, amikor majd fog ismerni minket a világ.

Mért hogy a reménység mindig édesebb a teljesülésnél? Mért hogy az emlék színesebb a jelennél? Ah, az ember boldog volt, vagy boldog lesz, de sohasem boldog!

Amikor, érdemmel-e vagy anélkül, névre kap az ember: vége az incognito kellemes titkának. Aki veled szembe jő, az mind denunziáns és oldalba böki egymást, hogy »nini, ez az!« A száz barátságos üdvözlő sorából nem ismersz kettőt. Exponálva vagy s nincs a fővárosnak egy félreeső köze, az országban egy falu, ahol ne tudnák: mi a mesterséged. És van aki ennek örül!

Abba az időbe esik a mi barátságunk virágos kora Bécsben, amidőn egy-egy honvédiselt ember, nehogy a Kriegsgericht elé kerüljön, a - Landesgerichtbe menekült auscultansnak, börtön elől a bonczterembe, nehéz baka-munka elől a sublimior mathesis logarythmus-bástyái mögé, Bach elől Bach alá s a lóvakarás elől a képfaragáshoz.

Magam, a kompánia Benjamina, nagyon rösteltem, hogy nekem nem volt dicső multam; hogy az ember, ha még úgy szereti is hazáját, tizenkét évvel bizony csak hitvány kölyök, ámbátor Isaszegnél már ember-számba ment a tizenhárom és tizennégy éves diák, aki ott harczolt és elesett. Elfojtott lelkesedéssel, hősies borzongással hallgattam, a harczkivívott fiúk miket beszélgettek egymás között a »zöld csikó«-ban, s néha úgy neki tüzelődtem, hogy azt hittem, én is ott voltam Budavár ostrománál.

Egy viharos téli este a mi kis ivónkba bozontos fiu lépett, kinek inge-gallérja petőfiesen szélesre volt kihajtva az attila fölé. Előtte való este már megbarátkozott legtöbbünkkel. Akik nem ismertük, most ismerkedtünk meg vele, ami azt jelentette akkor, hogy »barátság a sirig«.

A fiúk csak úgy hitták, hogy »150«; aminek az volt a hübnere, hogy egyik professora, ki a nevét először látta a katalógusban, e három betűt: »ISO«, hirtelen 150-nek találta olvasni. De amugy is ráillett ez a szám, mert akár melyikünknel legalább is 150-szer különb legény volt, úgy tehetségre, mint testi erőre; mert amikor első üdvözlőletül megszorította kezemet, a »zöld csikó« a szívárvány minden színében kezdett szikrázni előttem.

Rendesen sarok-ülése volt. Keveset szólt, csak néha-néha ütött nagyokat rettenetes öklével a kemény diófa-asztalra, (egyszer le is törte) - s aztán sörényét hatalmas ujjaival megboronálva, hátra vetette fejét és könytől vagy haragtól csillogó szemét fölemelte a szoba födelére s szinte úgy éreztem, mintha égő tekintetével keresztül perzselné a bokrétaikkal ékesen kipingált padmalyt, hogy szeme villámain egyenesen fellövellje az isten elé, kérve az osztó igazságot.

A haza sorsa marta szívét ilyenkor, s a maga baja fölött is kétségbe esett. Biztattuk, hogy minden jól lesz még. Csak ő faragja meg jövődjét, aztán majd megcsinálja a haza föltámadásának eszményi szobrát is.

- Siremlék lesz az! - mondá fogát csikoritva. Aztán nagy öklére eresztette boglyas fejét s kövér könyüket hullajtott torzonborz bajszába, szakállába. Csak néha pillantott föl, hogy kinosan fölszisszenjen s könnyekkel föleresztett borát egy hajtásra hörpintse magába. Ez épp oly szilaj mint naiv kitörésein hol megindultunk magunk is, hol neveltünk, de óvatosan; mert Miklós ilyenkor »hozzánk vágta volna azt a csárdát!«

Egy este azzal a kedves ujsággal lepette meg bennünket, hogy ott hagyta a sarkó-faragó műhelyét s Hans Gassernél, a híres szobrásznál nyert alkalmazást. Hogy méltón megünnepeljük az öröndetes eseményt, elmentünk vele a »Kék angyalba«, hol a győri cigányok húzták. A bor és a rég hallott hazai zene - e jelenetek színhelye Bécs volt - lelke vulkánját a hőfokig forralá s szenvedélyességének lávák kitörése több volt annál, mint amennyit akkor a bécsi policzia nehéz emésztésű begye megbirt s melynek főleg a magyar fiatalság feküdt meg az érzékeny gyomrát. Egyikünket székestől kapott fel Miklós és magasra emelte, úgy hogy hirtelen fölmagasztalt pajtásunk beleütközött a luszterba s kárt szenvedett mind a kettő: a Laczi búbja is, meg a csillár is. Egy oda vetődött magyar báró közbenjárása lesimitotta a társaság fölháborodását s rábirta a rendőröket - annyian voltak ott egyszerre, mintha egy löporos összeesküvés elfojtására készültek volna - hogy érék be távozásunkkal. Némi titkosan fölhozott argumentumok sikeres alkalmazása után nagylelkűen rá is állottak s szálankint, egy-egy policzáj szíves kalauzolása mellett, kötött marche-route-tal tértünk lakásunkra.

* * *

Isót egyszer hetekig nem láttuk. Mikor a glaci-n találkoztam vele, ki akart kerülni. Számon kértem tőle magaviseletét. Ha baja van velem, mondja ki a szemembe s ne bujkáljon előttem. Ha én vagyok a hibás, megkövetem; ha ő a hibás, ő kövessen meg.

De Miklós szemérmeskedett, váltogatta a lábát, mosolygott és máshova nézett.

Ahá!

- Hát ez ok arra, Miklós, hogy elhagyjad a kompániát? Hát nem mindegyikünknek van?

Aztán csak megsugta, hogy attól félt: megréféljuk érte, mert bátor nagyon szerelmes bele - de nem tud a nyelvén. Nem ért az csak taliánul.

- Hol fogtad?

(Bocsánat! - ez volt a műszó.)

- Az apja velem dolgozott »egy küön.« De már nem nagyon birta a munkát s a hetekben meg is halt. Én takarítottam el, mert nagyon szegény volt, és... izé...

- És az árvának pártját fogtad. Derék gyerek vagy érte. Aztán... szeret-é?

Miklós erre hátra szegte a fejét, mint erősebb affektusban szokta volt tenni, fölnézett az égre, de szeliden, és azt mondá, hogy »nagyon!«

- Hát te szereted-é, Miklós?

Erre még jobban derékba vágta üstökét, a két karját magasra emelte s a fogát szíva, azt vallá, hogy »kimondhatatlanul!«

- Már azt meghiszem, hogy *kimondhatatlanul*. De végre is, hogyan beszélsz vele?

- Magyarul.

- Hát ő veled?

- Taliánul.

- S megértitek egymást?

- De meg ám!

Hiszen igaz. A szerelem kevés szóval él.

Aztán a nagy pugyillárisából kiszedett néhány papirost.

Olasz nyelven irt szerelmes levelek voltak, tele szenvedéllyel, hálával, hóborttal, elmésséggel és rettenetes helyesírási hibákkal.

- Tudod-é, Miklós, mi van bennök?

- Az, hogy szeret.

- Hiszen nem érted!

- Kiolvasom én azt belőlük. De azért nem bánám, ha lefordítanád nekem magyarra.

Megtettem s Miklós, míg olvastam, minduntalan hátra lóditotta a fejét s fölsírt az egekhez.

Ermenegilda valóban csinos leány volt. Csinos, de - hogy is mondjam hamarjában - nem takaros. Valami délővi elhanyagoltság ömlött el rajta. Ez már ugy hozzá tartozott az ő velencei styljéhez. Tán kevésbé lett volna csinos, ha takaros is volt volna. Nem barna, hanem szőke haju, bogár szemű, karcsu gyermek. Igazi velencei bellezza.

Mikor a kis szobába léptünk, Miklós elejibe csörtetett a leánynak s a kezét megszorította. Ermenegilda nevetve tűrte a vas újjak csavarát. Aztán a vállához nyomta a leány fejét, meg visszalökte, s a földhöz vágva magát, a ruhája szegélyét csókolá neki, majd felkapta, s mint medve az őzikével, ugrált körül vele a szobában, hogy otromba toppanásaitól csak úgy rengett a ház. Végre, hogy elbocsátotta, a keskeny pamlagra dőlt, fogát csikorítva fölnézett a plafondra, nagyot ütött az asztalra, aztán ráborulva ökleire, sirt. El nem viselhetett nyugodtan ekkora boldogságot. S hogy alább hagyott a roham, engem nyalábolt föl s bemutatott a leálynak ezekkel az emlékezetes szavakkal:

- Mius amice!

Gilda a latin fajnak rászármazott finom világravalóságával kecsesen meghajlott s mosolyogva, mintegy mentegető magyarázással mondá:

- Così fa sempre; mindig így tesz.

* * *

Mire az otthoni nyaralás után fölkerültem, sok megváltozott. Ermenegildát elvitték Trevisóba, hova a rokonság reklamálta, s erre nézve azzal az alkalommal éltek, midőn Miklós egy felső-ausztriai uri parkba szánt szobrok mintázása miatt néhány hétig távol volt Bécstől. Azt sem tudta eleinte, hová tűnt el a leány. Gazdasszonya beszéli, hogy Miklós akkor nap majd fölvette a házat. Dirib-darabra vagdalt mindent: a tükröt kihajigálta az udvarra, a kis kanapét fölhasogatta, az öreg madámot majd megfojtotta, aztán a tett kárt megtérítve (s azonkívül egy éjet a pricsen töltve), elhatározta, hogy ami régi szándéka, azt most végrehajtja: megy Münchenné, de mindjárt! A mi kicsi titkos magyar egyesületünk a szükséges költséget kiteremtette számára - mindig baja volt az »apró pénzzel« - s eresztettük Münchenné.

A bucsut nagy torral ültük meg. A Gilda veszteségét nehezen heverte ki. Egy szigorú katonás levél visszakövetelte tőle a leány leveleit, aki, amint a szigorú hangon irt póstából megértette, immáron neje egy cs. k. vadászkapitányból lett pénzügyi főbiztosnak.

- Miklós, búfelejtésül eszünk erre s iszunk a jövődre! Van még Gilda elég a világon. S ha nem Gilda, hát akkor Tini, Gizi, Mari vagy akármi más leányzó. Neve nem válogatja.

Miklós ez este sokat nézett a plafondra, még többet a kancsóba, csikorította a fogát, puhította az asztalt s rá-ráborult az ökleire. Vigasztaltuk, biztattuk. S hogy lelkesedésünknek erősebb tápláléka legyen a bubánatnál, meg annál a rossz bornál, melyet fogyasztottunk: nagy jó kedvében egyikünk a dobogón kalimpáló sovány, kopasz művészt lepördítette, s természetes, fürtös magát helyezte a zongora elé, melyen több tüzzel mint művészettel nem játszott egyebet csak a - Rákóczit.

Még olyan feltűnést nem okozott művész Bécsben, mint barátunk, aki azóta, ifjan és erősen, szintén a sirba szállt. Ámde a bécsi rendőrség, melynél úgy is rovásunk volt már, nem vette ezt figyelembe; sem azt nem gondolta meg, hogy a kis társaság közül az egyikből nagy híró szobrász lesz, a másikkól tudós, a harmadikkól tanár, a negyedikkől hármasszerkesztő, az ötödikkől pénzügyi hatalmas oszlopa s így tovább - hanem szépen egy virágbokréta közt bennünket s vitt a komisszárius elibe, ki dühösen és álmosan egyúttal, fűtött szemünk közé az ismeretes civilizátori anathémát: »Ihr Czigosszen, Hajduken, Kanasszen und Jogasszen!« - és becsukott valamennyünket egy szűk, setét lyukba, ahová - mert minden pénzt elszedtek tőlünk - csak nagy nehezen bírtunk szerezni egy kis világot. Az éj nagyon vigan múlt le rólunk. Szavaltunk és daloltunk; s aki jobb kedvét lelte a vadászatban, abban is volt módja. Zoltán becsempészett vörös krétával arcképünket örökíté meg a börtön nyirkos falán, míg Isó primitív módon gyúrt sárból a dühös komisszáriust mintázta ki mindnyájunk nagy mulatságára, de különösen a porkolábéra, ki ajándékba kérte el tőle, lelke üdvösségére fogadván, hogy nem él vissza vele.

* * *

Ez emlékezetes éj után évek multak. Miklóst nem láttam ugyan, de neve mindinkább szárnyra kapott s profécziánk közel volt a teljesedéshez. Végre találkoztunk. Amint megpillantott, hátra szegte a fejét s vasvilla-szemmel két likat furt bele az égbe. Aztán elvitt újvilág-utcái »fazekas műhelyébe«. Éppen akkor mintázta Pákh Albert mellszobrát. Hálával és lelkesedéssel gyurta az agyagot. Hiszen a Pákh lapjából kelt szárnyra az ő neve, s nekem is kedves elégtételekre szolgál, hogy én voltam, aki Isó Miklóstra mint ritka tehetségre, első hivatam föl akkor a hazai közönség figyelmét.

A kedves idők emlékeül karrárai márványból kitűnő mását faragta ki nekem annak a finom kéznek, mely hivatva volt »mennyei rózsát fűzni a földi létbe«.

És ismét szétváltak utjaink.

Fékezhetetlen indulatossága lehetetlenné tette a vele való hosszabb érintkezést. Hozzája legközelebb álló művésztársai, kik minden módon igyekeztek megnyerni ezt a szilaj öserőt, letettek a szándékról. Sok igaz és még több képzelte bántódás megmetyeltyezte amugy is haragos vérét; huszárosan emlékezett meg minden mennybéli földönjáró és földalatti hatalmasságokról s barátjait és ismerőseit tette felelőssé, azért nem ott áll, ahol állnia tehetségéhez képest joga van.

Az utolsó időkben több ízben vettem igen furcsa leveleket, melyek »Paprika Jancsi« névvel voltak aláírva. Az ákom-bákom betűk arányban álltak a tartalommal. El voltam én azokban nevezve mindennek ezen a világon, csak becsületes embernek nem. Végre rájöttem, ki az a csimbókos levelező. Miklós volt. Egy könyvkereskedésben elém állt, a mellét kifeszíté, fogát szíttá, a fejét hátra dobta, s bikaverő karjait fejem fölé emelve, bömbölve mondá: »Én vagyok ám az a Paprika Jancsi, te - »nímet«!«

Miklós t. i. a szélsőbal tulipiros színeit vallotta. Hinc furor scythicus.

Midőn nőülése hírét vettem, őszintén megörültem. A házasság emollit mores, nec sinit esse feros. A feleség puha keze jobban meg tudja fékezni még a legszilajabb embert is, mint

harmincz káplár. Hallottam is, hogy megjuhozott s Herkules az Omphale lábainál fon. A sűrűbben érkező megrendelések megcsappant munkakedvének is új lendítést adtak, s így jól esett a gondolat, hogy a bolond fiú a helyes kerékvágásba döcczent bele valahára, melyen biztosabban fog célt érni, mint sziklamorzsoló titáni dühével.

Egy hideg téli napon a Városház-téren állított meg. Ismét hátravágta a fejét, ismét csikorgatta a fogát s míg ökleit magasra emelte, hogy lesujtsa, szeme megnedvesült: »Kár érted - te k...a!« És elrohant.

Ezek voltak az utolsó szavak, melyeket szeretettel vágott a fejemhez. Mert a szeretet szava hangzott felém e kifakadásból is. Ezt jól éreztem.

Mikor már eltemették, akkor mentem ki a sírjához. Szinte egyedül voltam vele a halottak országában. Aztán a friss hányatu homokba beszéltem bele, melyet oly hamarosan kapartak föléje. Megkérleltem.

- Ne haragudj, Miklós!

Aztán - mért ne vallanám be? - biz én ráborultam arra a száraz fejfára s megsirattam múltját és megsirattam jövőjét.

Pompéry János.

(† 1884. szept. 28.)

Ugy állapotunk meg egyszer vidám beszélgetés közt, hogy aki a másikat tuléli, az el is bucsuztatja. A szerződés határideje lepörgött. A dolgok természetéhez képest nekem jutott, hogy őt sirassam el. »Hiszen tudom, hogy másképp nem is lesz,« mondá; »csak azt sajnálom, hogy nem olvashatom el. De valami nagyon kényeztetőt, édeskészet ne mondjon rólam. S most - coquin de neveu, va!«

János bácsinak híttuk mindnyájan, pedig egyáltalán nem volt benne semmi bácsias. Van gömbölyded kerek arczu ember, akit a nálamnál idősb is szeret bácsijának szólítani; de Pompéry olyan bácsi volt, aki öcsébb volt sokunknál. Ruganyos lépte, magas főhordozása, derűtsége s fiatalos hajlamai boldog ellentétben voltak az ő deresedő hajával.

Csak az ő kora volt hajlott, a dereka nem. Csak a foga lazult meg, de étvágya nem. Finom vonásait megnyujtotta az idő, de erős kívánságait nem fogyasztotta. Egy okosan vezetett élet, mely idején szakasztja a virágot és gyümölcsöt; egy bölcs óvatosság, mely tudja, hogy a vásító vadkörte után a kompót napjai következnek s pezsgő után a herba-tea; a »doit« és »avoir« közt fentartott mérleg magyarázza az ő vig pályafutását, melyet emésztő szenvedélyek sohasem bolygattak, merész gondolatok tul nem ragadtak az emberi tehetség határvonalán, de finom izlés, jó ítélet, előkelő modor, ifjui lendület magasra emelt a hétköznapiság fölé.

Fiatalsága szerencsés Pompérynek abba a korba esik bele, amidőn Magyarországon az, amit társadalmi életnek nevezünk, csak meg-megcsillant a fővárosban, hogy ismét visszahanyatoljon a sötétbe. Az arisztokrácia akkor még inkább zárkózott el, mint mostanság; fővárosban alig kettő építettett palotát, míg a legtöbbje csak amolyan szállást tartott, ha ugyan elég mulatságosnak tartotta Pesten mulatni. Az arisztokrácia az ország középpontjában nem »vezetett«. A falusi kastély s a bécsi palota, pusztai vadászat és Praterfahrt, erszénypihentető magány s külföldi zajoskodás közt folytak napjai, amelyekből csak elvétve ha szakított egynehányat, hogy a rákosi táborozás békés háboruiban és (később) a futtatás izgalmaiban részt vegyen. S még néhány estéje ha jutott a farsangnak s a színháznak. Innen s túl e pirosbetüs rövidke napokon, az, amit társadalmi élet alatt értünk, mélyen lemerült a szürke homályba. A pesti német polgárság, mely magasabbra emelkedni már akkor sem birt, lejjebb nyulni meg nem akart, erős érzetében annak, hogy ő az, aki urbem Romam - már mint Pestet - condidit: még egy hullámkájával sem ömlött át arra a két szigetre, melyeknek egyike volt a vármegye, másika a magnatéria. A magyar kevélységgel daczolt a német purger-dacz.

Ilyen tájt került fel Pompéry s örvendő szemmel tapasztalá, hogy az akkor neki pezsdült politikai áramlat fölkavarta a társaság rendjeit is. Az elemek persze nem vegyileg szűrődtek egymásba, csak mechanice surlódtak egymáshoz. De e surlódás fényt hozott és meleget; ha nem is volt összeolvadás, de a megnagyobbodott felületen ezrével támadtak az érintkezési pontok.

Mint eklektikus, akinek egész életén át maradt meg: Pompéry, támogatva a szellemesség s a külső megjelenés disztól, meglegelte utját a grófi salonba, a polgárság vig lakomáihoz s a bankár aesthetikus estélyeihez, elhintve itt is, ott is a magyarság termő magját, melynek nem egy biztató csirája kelt ki a sima padlóbul s a sűrű szőnyeg szálai közül. Tudott mindeniknek a nyelvén; a magáénak diapasonja a tökéletes mondain modor volt, képletei a folyton pezsdülő elmesség, (átcsapongva néha abba a szeretetreméltó pajkosságba, melynek jutalmazó büntetése a legyező-koppintás) fűszerezve beszédjét a nagyítással, amely - mint egyszer mondá

nekem - »a becsületes ember hazugsága«, s a gyöngéd megszólással, ami - szintén az ő mondása szerint - »a kritika fölöslege«. A finom blague elől nem tért ki, ha előadásának színei megkivánták ezt az árnyalatot, de a hazugságig sohasem sülyedt.

Mert kitünő társalgó, éles megfigyelő volt. Nem színészeskedett ezzel a kedves adományaival, nem »koncertezett«, nem számította ki a hatásokat; csak eresztette, amint pajzán kedvéből fakadt a szó. S ha elpattant ajkáról az elbeszélés szikrázó éle, maga is megnevetett neki; nem azzal a buzditó nevetéssel, mely követeli a sikert, hanem őszintén, sokszor a könyve csordultáig. Saját magának is jó publikuma volt.

A hatvanas évek elején Bécsben láttam őt először Falknál. Még akkor barna volt a haja s karcsu derekához szépen simult oda az attila. Övét kard-kötő szorította, de kard nem függött rajta. Kérdeztem, minek hordja, ha nincs minek lelőgni róla? »Azért hordom ezt az özvegy kardkötőt - felelé - hogy lássa a német és szégyelje magát!«

Megcselekedte-e a német, nem tudom; de hogy érezte e láthatatlan kardnak a csapásait abban az ujságban, melynek Falkot is megnyerte, bizonyítja az, hogy őt, a szerkesztőt, az erőszak elcsukatta. Nemsokára az elnyomott lap helyébe újat alapított. Ezt egy rövidke levélben így jelentette Falknak: »Az *Ország* foglya vagy!«

Elmerült ez is. Mert Pompéryé volt ugyan az ország, de Benedeké a hatalom.

És halottaiból ismét föltámasztotta a lapját, melyhez mint tárczairó és - börze-rovatvezető szegődtem. Urváry Lajos, kiépülve gyerekkori novelláiból, maradandó ujdonságokra fejtette epikai tehetségét. Maszák Hugó külügyér, Löv Tóbi belügyér s Pompéry a kabinet chefje, amennyiben, olympusi elfogulatlanságban, többnyire a kabinetből igazgatá »Magyarország« ügyeit.

Mint van »fidélis börtön«, ami szerkesztőségünk is fidélis szerzet volt, melynek apró nevetéseit Szilágyi Dezső, Pompéry akkori lakója, nehéz kaczagásokra fokozta, ha néha benyitott hozzánk. Kiérezte humorát egy harmadszor is veszendőbe menő vállalatnak, amely kormányokat dönt, közvéleményt csinál, államot igazgat, s maga nem tudja biztosan: megjelenésre virrad-e holnap?

Nem véték Pompérynek előttem kedves emléke ellen, ha kimondom, hogy az ő kezén, mint a lapja, veszendőbe mehetett volna egy Jókai tehetsége is. Hát még az én szerényke, akkoriban még pitymalló íróskodásom!

- Miről »csináljak« vasárnapi tárczát? kérdezém első alkalommal.

- Hogy lehet ilyet még csak kérdezni is? mondá heveskedve. Nézzen ki az ablakon! Nem látja azt a gyalázatos port?

Szerkesztőségünk az Uri-utczán (ma Koronaherczeg-utca) a Batthyány-féle házban volt. Akkoriban bontogatták az Első Hazai Takarékpénztár régi épületét, melyből vastag porfelhők gomolyogtak föl s fanyar leplüket ráborították a belvárosra.

Lelkesedéssel ültem neki s hihetetlen elmésséggel föcskendeztem nyakon a port és értelmi okozóit. János bácsi elolvasta. Még néhány rettentő epithetont diktált bele s aztán helybenhagyta.

A cikk nem sok port vert fel, s ez volt hibája.

Jött a másik szombat.

- Holnapra miről szóljon az ének? fordultam Pompéryhez.

- Mihről? kiáltá haragosan. Mihiről? Hát vak ablak előtt áll? Nem látja, hogy semmit se lát? Saharra vármegyében lakom-é, vagy törvényesen egyesült Pest-Pilis-Soltban? Hidalmáson vagy az ország fővárosában? Az ő dividendáiból kriptát akarnak építeni nekem?... A takarékpénztári porról irjon!

És irtam a takarékpénztári porról egy második cikket. Az még rettentőbb volt az elsőnél. Már téglával dobálóztam benne. János bácsi elolvasta, még egy pár követ adott a kezem ügyébe, hogy Havasnak, Zsivorának (az ő legjobb barátjainak!) a nyaka közé lódítsam, aztán ráadta az imprimaturt.

Jött a harmadik szombat.

- Mi legyen a holnapi cikk?

Pompéry nem szólt semmit. Vállon ragadott, az ablak felé tolt, megfordított s némán bökődve ujjával kifelé, rámutatott arra a szerencsétlen porra.

- De kérem, János bácsi, már én kifogytam a puskaporból.

- Amig azok a barbárok ki nem fogynak a téglaporból, nekünk nem szabad kifogynunk a puskaporból. Verje föl a porukat, amig úgy fuldokolnak tőle mint én!

Inde nomen Porzó.

Végig vezetem a szives olvasót a paradicsomtól, hol porhüvelyünket megteremtette az Uristen, Ninive és Szebasztopol romjain keresztül a takarékpénztárig, »épületesen« elmélkedve a »bontásról« (ez az elmés fordulat benne volt a cikkemben) kétségbeejtő változataival a legrégibb magyar halotti predikáczióknak, mely szerint por és homu vogmuc ugyan, de koránt sincs szándékunk időnek előtte azzá lenni, hogy a mi holttesteink hekatombáin át a katakombát palotára válni segítsük.

Tragikus voltam és fönséges. János bácsi bólintott s a kínai halálos büntetések egy nemét, a homokba fullasztást korrigálva még bele - a cikk megjelent s a takarékpénztárban sokat is nevettek rajta. Zsivora még külön is gratulált Pompérynek.

- No, várjatok! Ha nem használ a vas, majd használ a tűz!

Milyen gyújtogatásra készült a mi szerkesztőnk, aki egyuttal biztosítási főügynök is volt, nem tudódott ki soha, mert még azon a héten megeredt a nagy, a kifogyhatatlan őszi eső, mely pocsékká mosta, sáros kölönczökben csapta le az első Hazai Takarékpénztárnak lebontott régi háza felett a port, lehütötte a János bácsi haragját és megváltott engemet az örökös porzástól, mert éreztem, a negyedik héten már kidőltém volna a porzasztó (iszonyu!) munkában.

Hanem azért az én másik rovatomból sem hajtott ki a rózsa.

Nem dicsekvésből mondom: de annyit értek a börzéhez, mint az ékirások megfejtéséhez. Váltig szabadkoztam, vegye le rólam ezt a terhet, mert egyszerre csak szörnyű katasztrófa fog bekövetkezni valamelyik olvasójánál, aki az én árjegyzéseim szerint igazgatja spekulációit.

- Zsidó létére nem röstelli az ilyen vallomást?

- Ha éppen akarja, röstellem; de attól az ön lapjának börze-rovata meg nem tisztul.

- Majd beletanul, hiszen csak fordítás!

Államcsinyhez folyamodtam. És rovatomat más nap a következő gyöngysorok ékesíték:

»Umsatz in Weitzen... 380,000 Ztr. = Forgalom Váczott... 380.000 mázsa.«

»Mais fest = Kukoricza Szilárd.«

»Zu herabgesetzten Preisen = Lebocsátott Áron.«

Löv Tóbi megvöröscheruzálva küldte be a főszerkesztőnek az én börzei műveletemet. János bácsi a nevetéstől görnyedezve jött ki a szobájából, a nyakamba szakadt s az én vállaimon kaczagott még egy ideig. Aztán ünnepiesen mondá:

- Elbocsátanám önt, de ez fölöslegessé vált. Holnap elbocsátom a lapot.

Ugy is volt. Szerencsésen megbuktunk.

Mi módon nevelte »talentumait«, bizonyítsa még a következő eset. Egy országgyűlési tárczacikkemben lerajzolom Están - még akkor Patay bácsit, azzal a derűtséggel, mely ama korán elhunyt jelesünknek látására minden jó szívet elfogott, »mert hiszen komolyan venni őt tán mégsem lehet«.

Pompéry, kéziratommal kezében, elém áll és így szól:

- Lássá barátom, minden más szerkesztő kitörülné ezt a passzust; de én meghagyom. Meghagyom pedig büntetésül.

- Büntetésül?

- Nincs különben. Jöhet Pataynak is honmentő, államférfiúi eszméje, s aztán ön szégyenben marad. Nem maradna pedig szégyenben, ha most keresztül huznám azt a végső passzust.

Hitte-e valóban, amit beszél? Vagy engem vélt meggyőzni vele? Annyi áll, a büntetésemet meg nem értem.

Hogy viszonyunk megszakadt, még közelebb férköztünk egymáshoz. Ő lett az én dolgozó-társam.

A »*Borsszem Jankó*« nem egy elmés ötletével dicsekedik. Bevallom, szépirodalmi működését alig ismerem. De néhány munkája megtanított rá, hogy elbeszéléseiben nem is az volt ő, aminek valóban mutatkozott. Ha szabad mondanom: ő magasan fölötte áll műveinek. Azok közé tartozott, akiknek színvonala, ha tollat vesznek a kezükbe, alászáll, mert nem az impetushoz hiven írnak, hanem egy, a lelkükön kívül eső pontra helyezkednek, a konvenczióknak engedelnek. Forrásuk a műveltség, olvasottság; vezetőjük a jó ízlés, mely néha prüderiává torzul, midőn egy-egy pozsgásabb epitheton tolakszik a penna hegyére. Hig, elmosódott nyelvében nyoma sem volt neki-magának. Ajkpittyesztő pose, mondvacsinált epedés, parfümös bánat, elegáns nyavalygás, híja a meggyőzésnek, az igaznak, véges-végig a »Yole« nyafogó előadásán.

Politikai irataiban már több az él, dialektikája hatásos, stilje izmos, kiforrott, mentes a novelláiban locsogó ábrándozástól, érzelő lanyhaságtól, melyben az akkori fiatal Magyarország leledzett, midőn még az »ékes nyelvezet« volt járatos, midőn még »csapongva merengett a derengő napkorong rengő korányán a zsenge szüz, nem látva az ürt, mely alatta feszengve tátong.«

Pompéry egyéniségét mutatja az ő *magán* levelezése, melyben bátran ereszthetett gyeplőt a vidámságnak, a keserüségnek, a gunynak, s amelyben sokszor magas szárnyalásra viszi a hév s a szeretet, és tűzijátékát eregeti az elmésség. Egy szerencsés szóval bonyolult helyzeteket magyaráz s rajzol embert; egy rövid jelzővel kijózanít, elragad, gyilkol, hevít, elítél, megnevetet és meggyőz. Ha a negyvenes évek történetét bizalmas levelekben írta volna meg valamelyik barátjának: memoire-irodalmunk oly művel gazdagodnék, melyet bátran mernék oda állítani a legjobbak sorába.

Azzal vádolják ellenségei, hogy kereste a mágnesi köröket s kengyelfutója volt a gróf uraknak. No, aki így beszél, az ugyan nem ismerte! Fölkereste a magasabb köröket, igenis; de az értékegyenlőség erős tudatában. Büszke volt, de fölfelé. Önérzete nem viselt el semmi megáláztatást. »Jó reggelt«! Így kezdé levelét hozzá egy különben jeles arisztokrata, s aztán áttért

az ügyre. Pompéry csak azért hagyta válaszát későre, hogy így szólithassa meg benne a gróf urat: »Jó estét!«

Midőn az országgyűlés tagja volt, egy másik gróf urnak, aki ellene valami becsmérő szót ejtett el, élesen visszavágott. A gróf ur nem látszott észrevenni. A muzeum kapuszinébe érve, Pompéry megrántja ő méltóságát, s villámló szemmel nézve rá, így szól a megforduló mágnáshoz: »Gróf ur, én önt megsértettem!« A gróf ur bocsánatot kért s a vihar elsimult.

Egy másik főúr, nagy jellem, de kicsi tehetség, szintén éreztetni akarta vele felsőbb voltát. »Ne ingereljen gróf - mondá a tréfa és komolyság vegyes hangján - mert rettenetesen megboszulom magam!« »Mivel?« kérdé a miniszter gunyolódva. »Azzal, hogy kiadom excellentiádnak a beszédjeit úgy, amint azokat *elmondja*«. A miniszter nagyon megijedt s kérlelve fogta meg Pompéry kezét.

Tréfái eredetiek voltak. Azt, amelyben lóvá tette az Akademiát a »Telivér«-rel, bőven beszéltek el annak idején a lapok. Nekem csak az aprajából maradt egy, de ez az egy is elég mulatságos, hogy *elmondjam*.

Mikor a svéd lányok énekeltek itt, egy vén szépöncz szerette volna az észak e kedves hölgyeinek magára terelni figyelmét.

- Jaj, ha én svékusul tudnék! sóhajtá.

- Tudok én, mondá Pompéry, aki mellette ült. Mit akar svékusul?

- Szeretném ezeket az édes fülemléket a maguk anyanyelvén megélteteni.

- Ó, nincs ennél egyszerűbb, nyugtatá meg a vén ifjat Pompéry. »Upszala-Lund!« Ez a svéd »éljen«.

- Csak ennyi? Köszönöm, köszönöm!

S folyton hajtogatta magában, hogy: »Upszala-Lund« - »Upszala-Lund«, nem is gyanítva, hogy ő Svécziának híres egyetemi városait ismételteti. Alig lépnek az északi művésznők a pódiumra, midőn vékony »Upszala-Lund!« süvit át a néma termen.

A négy kisasszony megdöbbenve néz össze, a közönség a szokatlan kiáltás forrása felé fordul, amely forrás, mélyen a kalapja mögé rejtőzve, szégyenkezve mosolygott, míg János bácsi a stockholmi csalogányokat sugárzó arccal s magyar éljennel fogadá, melyet a jelenvoltak zajosan folytattak.

Soká volt fiatal, tán egész haláláig. Nem köllött neki a bor, nem élvezte a dohányt, gyűlölte a kártyát - ah! de szerette az asszonyt. Az a három szenvedély égő lánggá gyulva csapott föl a negyedikben, s ha a fiára gondolok, eszembe jut a két »Klingsberg«.

Titkainak tudója, leveleinek hordozója János volt, egy vén tót legény, az ő érdekes és szellemes, előkelő és vállalkozó gazdájának mulatságos majmolója. Jánosnak egyszer akkor és ott járt el a szája, amikor s ahol nem volt volna szabad. Pompéry kihirdette fölötte a statáriumot s beleegyezésünkkel elítélte Jánost a nyelv-vesztésre.

Ünnepies csöndben állottuk körül a boldogtalant.

- János, mondá tompa morajlással a mi főszerkesztőnk; János, ki van mondva a szentencia. Beszélje ki magát utoljára, mert a jövő perczben már kezemben a nyelve! S rémesen csikordult meg ujjai között a rozsdás, nagy hirmetsző olló.

János könyörgött.

- Istennél a kegyelem! válaszolá siri hangon a kérlelhetetlen bíró.

S mi utána zugtuk: »Istennél a kegyelem!«

- Feküdjék a kanapéra, János! harsogott rá Pompéry.

János lekuczogott s halvány képének savó szemével esengve nézett föl hol rettenetes gazdájára, hol mi ránk.

- Nyujtsa ki a nyelvét, János! parancsolá a vérengző férfiú.

János csak a nyelve hegyét öltötte ki, mint orvosa előtt a félénk gyermek.

- Jobban! dörgé a rémur.

S Pompéry, magasra emelve a kezét - nyakon ütötte vén legényét, aki boldog röhögéssel térden csuszkálva mondott hálát ekkora gráciáért. Vitte a nyelvét, de zabolán is tartotta ezentul, amire gazdának és szolgának egyaránt nagy szüksége volt.

Bár mélyen volt már benne a negyvenkilenczben, még versenyt forgatta velünk tánczban a hölgyeket. Éppen egy pihegő bájos szöszkét bocsátott le az édes anyja mellé. A mama, szélesre ömlött vidéki asszonyság, sóhajtva emlegette, hogy kis lány korában őt is megtánczoltatta egy Pompéry. De még a régi redoutuban.

- Az az én apám volt! mondá gyorsan János bácsi.

* * *

Egy gazdag részvényes társaság biztos révében viselte a főügynöki tisztet, mely neki bő módot, melynek ő diszt adott. Ő volt a társaság tolla, melynek igazgatóját, a »kis« Lévyt, őszintén kegyelte. »Különb ember I. Napoleonnál« - szerette mondogatni. - »Az gyujtogatott, ez locsol; az pusztította, ez biztosítja az ember életét.« Bámulta az ő kis »zsidájának« koncepczióit, átható eszét, szervező tehetségét. »Keresnek minisztert, keresnek - emlité egyszer mosolyogva - s nem látják meg azt az egyetlent, aki ennek az országnak fináncziáit helyre tudná zökkenteni!«

Lévy is nagy hive volt János bácsinak.

»Az én zavaros beszédemmel, szökellő észjárásommal vetem oda, amit gondolok. Pompéry figyel, aztán lemegy a szobájába s egy óra múlva kóczos eszméim szépen megfésülve jelennek meg, s takarosán léptetnek el előttem. Sohasem hittem volna magamat ilyen okos embernek!« Így kiáltott föl előttem egyszer Lévy, kinek indítványára bő gondozásban részesíti e hatalmas társulat Pompérynek özvegyét és árváit.

Még élt, midőn nála jártam, de már én elsirattam. Finoman faragott feje bágyadtan hanyatlott a párnára. Hálásan nézett rám, hogy melléje ültem; puha ápolt kezével megszorongatta karomat s felém hajolva, ezt sugá: »Végem van, öcsém!«

Neje, fiai körülötte. A harmadik szobában, az élemedett törzsnek fiatal hajtása, egy aranyos kis leány-baba szendergett bölcsőjében, apjának szakasztott mása. Ott láttam a menyét is. Az izlésében is görög férfiú örömmel nézte a bájoló teremtetést, ezt a »görög istenasszonykát«, amint alig hallhatóan suttogá, s hozzá mosolygott is.

Sőt még tréfa is kelt már-már elhidegülő ajakán.

- Hallod-e Józsi, így szólt egy barátjához, aki a halálos ágya szélére ült le melléje; sok megfegtetlen rejtélynek, kihüvelyezetlen titoknak fogok nemsokára a nyitjára rájönni. De egy dolog már itt, már most is világos előttem: Vámbéri nem volt tul Hamzsabégen!

A „magyar Schubert.”

(† 1889. novemb.)

Annyi jelesünket ragadta el a halál a most leforgott esztendőben, hogy a lapok alig győzték bucsuztatni. Ebben mult, hogy az én szegény *Simonffy Kálmán*omnak csak néhány sorral köllött beérnie. A halálában is élhetetlen volt. Nem tudta kilesni idejét annak, hogy az ő elköszönése legyen a hétnek legkiválóbb eseménye, amikor nálánál nagyobb halott nem vág eléje. Csak néhány fogyatékos sorocska jutott neki a különben oly bőbeszédű lapokban. Ezeket is szinte ki kellett kaparnom a sűrűn szedett apróbetűs rovatból, melybe, mint valami közös sirba, csak úgy »olvasatlan« kerülnek bele a kisebbek. A nagy harangzugásból ki sem hallatszott a vékonyka csengés, mely annak a lipótmezei bús palotának alacsony tornyából hirdette az ő elköltözködését.

Kisebb volt talán a többinél, de nem kicsi. Sőt a maga nemében kiváló. Sok édes dal fakadt föl ennek a csontos, száraz hosszú embernek a keskeny melléből, s dicsekedhetik véle, hogy legtöbb nótáit ajkaira vette a nép és hangoztatta széles e hazának berkein és pusztáin, és zengi most is, és fogja zengeni, míg magyar lakik a hármass hegy tövében s a négy folyó mentén. Ennél szebb emléksort nem írhatunk fel az ő fejfájára. Megérdemelné, hogy maradandó kőbe véssék bele.

A kécskei út szélében, közel a vaspályához s egy kurjantásnyira a nagy-abonyi állomáshoz, nyulik hosszúra egy cserepes ház, immáron elvadult gyümölcsös közepén. Az eleje ragyás; meszeletlen oldalának lyukaiból kipotyogott a tatarozó agyag, és a tető gerincze, mint megaggott igás lóé, nyergesre horpadt s belepte a moha. Elöl a kis kertet fölverte a gyom, turja a sertés, szertekaparja a tyuk, ha találna még vagy egy szemet abból a magból, mely az egykor bokros, fehér és piros rózsák nyomán a gazba lehullott.

Valahányszor arra visz utam, évenként egyszer, hogy a szolnoki utra dülő sirkertben egy rozmaringszálat szakítsak ott pihenő édes atyám sírjáról: eltűnődöm a rég mult időn. Ennek a háznak láttára pendül meg bennem a bánat első moll-akordja, hogy hova közelebb érve a temetőt, mely felé törekedem, fájdalmas szimfoniává növekedjék.

Beh más milyen is volt hajdanában a Simonffyék portája! Messze tündöklött annak tiszta fehérsége, s a vidám zsalugáter zöld árnyékában nyíló virágos állvány a gondozó leánykezet dicsérte, valamint a kis kertnek virágos félköre is, meg a vadkomlóval sűrűn befutott lugas, melyben Judith kisasszony olvasgatta a »Hölgyfutárt.« Ősz anyjának segítsége és öröme volt ez a szelid hajadon, míg a nyurga Kálmán az ő reménye s büszkesége. Nem egy sugaras vasárnapon sereglett ott egybe a fiatalság, ártatlan czicza-játékkal s a veszélytelen »hogy tetszikk« füszerézve a gyorsan muló délutánt, melynek fénypontja a bő uzsonna mellett az volt, hogy Kálmán gitárkiséréttel érzelmes dalokat énekelt; majd a nagy szobába térve, megmutatta nekünk az ő camera obscurájának rejtelseit, élő tájait, mozgó alakjait s azt a halom aquarell-képet, melyet annak a bűvös szekrénynek eleven eredetije után festett.

Mert sokra tellett a Kálmán tehetségeiből: értett nemcsak a zenéhez és ecsethez, de irt verset s szindarabot; faragott »emlényt« s takaros szobrocskát is dagasztott közönséges utcái sárból; alkotott virágbokréttát kenyérbélből, s ezer mindenféléből quodlibetet rakott, és szétbontotta meg összerotta az órát, épített piczi tanyát lakóházzal, benne búbos kemencze és tornyos ágy, teljes paraszt butorzat, konyhával, kamarával. Egy arasznyi járó földre volt a tenyérszerű apró asztalokkal, megnyírt boglyákkal. A legtakarosabb játékszer, melyet valaha láttam; már csaknem művészet számba ment. Ősszel eregetett emberképű sárkányainak s télen gyúrt hó-bálványainak csudájára járt az egész város gyereksége. Ne ütközzék meg tehát benne senki,

hogy ennyi tudomány mellett semmi sem lett belőle - természetesen polgári felfogás szerint »semmi«; mert rövid időre vállalt hivataloskodását a kincstár czeglédi központjában nem vette komolyan, valamint nemrég viselt kataszteri felügyelősége is csak azt erősíti, hogy becsületes mesterségére végzett földesur volt biz' ő is.

Czigánytermészet szorult bele úgy zenei tehetségre, mint kalandos bódorgásaira nézve. El-eltűnt hazulról, hol a Mátrában, hol Mármarosban; hol tul a Dunán, hol tul a Tiszán; majd Berényben Pecsényányszkynál, majd meg Zalában Svasticsnál töltve heteket muzsikálással, barátkozással, szeretkezéssel. A szabadságharczra következett zsibbadás, a Bach-korszak tompasága kedvezett a maga szabásu ifjaknak; mert vigságot, dalt, fiatal reménykedést, titokban elszavalt hazafias költeményekkel bizakodást vittek a csüggedt födelek alá. Honvéd-viselt legény is lévén - habár csak mint íródiák szolgálta a hazát - tágra nyilott előtte minden kapu és kebel. S midőn Czegléden megszerkesztette az első dalárdát - azóta mennyi keletkezett a nyomán! - kérdést intézve a lelkes hallgatósághoz, hogy »mi zengi tul a bérczeket?« ... vagy pedig, husz érczes férfitorokkal harsogtatva a »beteg leány« dalát - ettől kezdve mondom: hire is kezdett szállani Kálmánnak. De ezideig nem buzgott föl saját szerzeményü dal az ő szívéből. Ugy látszik, ennek a forrása is a mindenható szerelem volt.

Svájczi nevelőből térvén haza a szépséges Biri - ő is porladozik azóta öntözetlen hantok alatt - bájoló központjává lett az abonyi életnek. A kastély tágas termei csak úgy zsongtak a vidéki és helybeli fiatalságtól, amidőn vasárnap, vagy akár hétköznapi is, oda sereglett. A közel szomszédból csengő fogaton, tajtékzó paripán érkezett oda a sok udvarló, a Pista czimborái, megannyi győzős és jeles tánczos, jószívű tudatlan legények, pompás mulatók, nótás gyerekek, vakmerő kártyások, félig duhaj, félig ábrándos fiuk, akik boros fővel, zokogva vagy szenvedélyes orditozás közben, vagy pedig hajmeresztő virtuskodásokkal fejezték ki az ő lobogó szerelmöket az aranyos kis lány iránt, aki részrehajlás nélkül mosolygott mindegyikre, tánczolt mindegyikkel, de szelid fönségével távol tartotta magától a bizalmaskodást.

Kettekcskén, akik nem dicsekedhettünk a duhajság vad kellemével, mert erkölceinket meglágyította a tanulás és sinlettük az u. n. műveltség szorító fegyelmét: haszontalan versekben, meddő álmodozással adóztunk a viharos új érzelmeknek, míg Kálmánból, aki egy idő óta camera obscurává homályosította az ő szobáját is - e boldog derengésben serkedt ki első édesbánatos dala: »Te vagy, te vagy, barna kis lány, szemem-lelkem fénye!« Másnap elfujta nekem, ötödnapi meg a rékasi, szelei, törteli lányok s legények dalolták, mert az igazi jó nótának szárnya van.

Ezután termettek bokrával. Nyári szabadságom ideje alatt nem tudok napot, hogy egy, néha két új szerzeményével ne nyitott volna be hozzám; s édes anyámnak rég pihenő gitárját leakasztva, ott nyomban el is - füttyölte. Mert gitár mellett füttyyszóval, mint a csicsergő madár éneke, jött világgá mindenik dala.

Nem volt ő tanult zenész, csak amolyan naturalista. Annál nagyobb tekintélyben állott előtte a jó Reiter bácsi (Lovassy Sándor, Lovas János és Lovász Gyula apja) az abonyi főkántor és jeles organista, a classica musicának alapos ismerője, aki csak úgy a kis ujján pörgette azt a rettenetes generalbassust.

Derüs napok voltak, habár kívül őszi eső puhította sártengerré az utcákat, midőn az öreg ur keze alatt lágy morgadalommal keltek a hangok, majd vijjongva csapongtak a discantban, majd meg egymásba omolva, csendes bánatban haltak el. Mi ezeket a tartalmas improvizációkat elneveztük hol »Isaszegi csatának«, hol »Szolnoki csatának« - mert volt bennük tűz, volt siralom és diadal. De jutott a vigabbjából is, amidőn járta a bokorugrós friss, a parázs mazurka s a g'stanzi. Mikorra aztán teleszedtük a begyünket mindenféle olasz áriával, német lieddal, magyar nótával s francia négyessel: négyen összeröföntünk malacz-bandává, s aztán neki a szerenádnak! Nem volt lányos ház Abonyban, hogy meg ne zörgettük volna alatta a

mi huos szerszámainkat, néha felköltvén irigy házörző ebeknek versengő vonítását: mint történt ez a Katicza bárókisasszony virágos verandája alatt hajnal felé, midőn hangszereink megnyirkosodott idegei már fölháborodtak az ujj nyomása s a vonó rángatásai ellen, s fölháborodott velök a közel s távol kutyaság nagy serege. Jött is a báró huszárra, jött a faragó béres, meg a kocsis, kezükben rengeteg botokkal, hogy szétverjenek az éjjeli nyugalom zavarói között, mialatt folyton jajgattak az ebek. Azóta tudom csak, a vonó mért áll oly közel atyafiságban a vonítással.

De tán igazságtalan is vagyok magunk iránt: mert néha bizony kellemesen hullámozott el a mi éjjeli zenénk a csendes városka fölött, s egy-egy meglebbenő függöny megül puha fehér kéz intett nekünk elismerést.

Ó be sokan azok közül, akiket akkor megzenéltünk, hamvadtak már el - vagy lettek vastag nagymamává.

Ki-kijártunk kettesben Kálmánnal a pap-kútja mellé; a meregető lányok versengésére, vagy a Kokas Dávidék dohányos kertje alá, ahol fizetett napszámba énekelt akkoriban a Viola Vera, egy édes szavu, vadócz paraszt leány, kinek tragikus történetét el is beszéltem már valahol. Az árokparton leheveredve, mintha nem is ő végette volt volna, hirlapot forgattunk. Pedig egy betűjét sem olvastuk, hanem elfogódva hallgattuk a pusztai primadonnát, aki épen »ujjsággal« kedveskedett a gyomláló lányoknak, hogy aszongya: »Száraz ágon vad gerlicze turbékol.« A Kálmán műve volt, s egy-egy megmásított fordulóján, mely tán kissé salonias volt a Vera parasztos gusztusának, mosolyogva rázogatta a fejét szerzője, hogy »milyen jól korrigál a haszontalan!«

Vagy a Sallayék palánkján kívül lestük a szerszámját puczováló Palit, egy rangos kocsis legényt, a fehér népség akkori »betegségét«, aki valami fainul tudott süviteni! A kapós nótá dudját apró fioritúrákkal olyan tisztára hánnya ki, mint parádés megyszín atilláját fehér sujtással a Hincs szabó.

Majd a szőlők során andalogtunk: én rágva a savanyás kacssot, s egy közből eső szénapetrenczét turván az orrommal, hogy tele szívjam magam azzal az enyhe jó szaggal - Kálmán meg a szolnoki barátok anno 1850-ben inalbatum templomának oda világító nagy fehér falát nézve, ki-kidobva a karját s »mah! bah! buh!«-forma hangokon bömbölve.

- Mit bumberdózol, Kálmán?

- A Reiter bácsi »Szolnoki csatájának« a bassusát.

Egyszerre csak odatévelyedtünk-ámolyodtunk a cigánytóra, melynek szélein zúgott a nádas.

Egy rozoga ladik volt oda kikötve. Csöndesen ringatta meg néha egy hullámfodorka, mely a sáson keresztül szökkent felénk.

Bele ültünk s a csónakkal ringatóztunk mi is, néma merengéssel hallgatva a fürtös nádszálak álomhozó suttogását, mely mese is volt, dal is.

Néha egy-egy »mah! buh!« szakítá meg a szél alatt meghajló sás zizegését s ekkor fölnyilalt a riadó vadrucza, vagy locsanással bukott a víz alá a szárcsa. Tán igazi puskalövésnek vélte az »Isaszegi csata« bassusát.

A partról két hosszú árnyék esett ránk.

- Ugy-e, hogy te vagy, Kálmán? hangzott le hozzánk a kérdés. Feri volt (Abonyi Lajos) ki a tanyájáról térve meg a nagyelejű házba, a bugó hangokra megállt. Rád ismertem, bár Misa abban erősködik, hogy bölömbika dobol. (A tekintély, akire hivatkozott, kocsisból akkor lett a fiatal szőlő vinczellérje.)

- De fura! mondá Kálmán, a város felé fordulva. Oda nézzetek!

A pápista templom keresztje is, a kálomista gomb is, a zsinagóga buzogánya is felcsillant e pillanatban, amint a lehaladó napnak sugarai rálöveltek.

- Ez a fénylő háromság minket példáz! kiáltá jósi taglejtéssel, amely nem volt minden komikum nélkül való. Most Nagy-Abony az igazán: *én, te, ő* tesszük azzá!

Ami azt jelenté, hogy akkor jelent meg Kálmánnak három dala, Ferinek valahol két novellája s nekem valami rongyos cikkem a Szelestey »Szépirodalmi Közlönyé«-ben.

Akkor már »magyar Schubertnek« emlegették Simonffyt a lapok. Az ilyen összehasonlításoknak mindig kárát vallja a tehetség, főképp ha kiforratlan s hijjával van az alapvető iskolai műveltségnek.

Mert olcsón mérik nálunk a hirt, bőven jut a korai dicsőség babérjából, míg tulfelől, még nem is olyan régen, honfi-tett számába ment, aki honi zeneművet vagy könyvet váltott magához, vagy lapot járatott. Mikor beütött a termés, az *utolsó*, amire gondolt a magyar, »az irodalom pártolása« volt. Nem lelki szükségének adózott, hanem azt hitte, hazafias tettet művel vele. Mikor szűkösen fizetett a kalász: az *első* áldozat volt a könyv és a lap. Különös ellentétben állott ezzel s áll sokfelé ma is az a harsogó ünneplés, melynek akárhányan vagyunk tárgyai, midőn valamely darabunk első előadásán, vagy holmi felolvasás megtartása végett jelenünk meg a vidéken. Pedig oly körben, melynek meg sem kottyan a 300 firtos lakoma, szerény műveinknek alig akadunk egy-két példányára. Ám a fiatal lélek, megittasodva a zajos fogadtatástól, boldogan ül rá a hívek vállára, s ebből a magaslatból nem látja olyannak a hazát, amilyennek kéne lennie.

Ebből az édes mámorból Simonffynak is busásan jutott, s dalaival versenyt hangzott az ő neve az országban, s voltak perczei, midőn komolyan hitt az ő schubertségében. Örízetlen pillanatokban érezte ugyan eszközeinek végességét. Foglalkozott is valamelyest a zene elméleti részével, hogy naturalistaságának hiányos voltán segítsen - csakhogyan eleinte a küzködéstől, majd a bőségtől nem jutott hozzá teljesen. Sőt, míg amannak termékenyítő hatása alatt megszólalt s bájoló dalokat röpitett világgá: a jólétben keble érzeményle elvult s dalok helyett programbeszédet mondott. Erre a politikai szereplésre rá is ment egy tetemes vagyonnak jó része. Mikor pedig, méltó bámulására, sem miniszter, de még csak főispán sem lett: ott hagyta a képviselőséget, vagyis inkább: őt hagyta ott a képviselőség. S ami erre következett: családi villongások, meghanyatlott egészsége, mostohára vált anyagi körülmények, végkép kedvét szegték. Eladósodott buzaföldekből is fölszáll a pacsirta - de a kataszterből sohasem. Fölvigyzott, kollaudált, rovancsolt - de soha többé nem énekelt.

Igy találkoztam vele néha s busan láttam csüggedését. Mikor aztán fel voltak mérve nagy járások határai: meglelte a maga roszul felmért életének is a határhantját.

A kis madár, mely megszállja, egy hű pajtás hamvai fölött dalolgat.

Hugo Károly.

(† 1877.)

A halottak hónapjában, a halhatatlanság klasszikus földjén fiatalon halt meg.

Mert fiatal volt. Hetven tavasz nevelte számára a babért és, mint hitte, a rózsát is. Aki szomjazza a dicsőséget, aki éhes szívvvel jár szép nők soraiban, keresve a viszonzást: az fiatal.

S ha nekem nem hiszitek el ifjúságát, elhiszitek magának.

Valahányszor tavasszal megtért a gólyával és vadluddal - amelyekhez hajh! éneklő madárpajtásul szegődött utolsó éveiben - egy-egy újabb és mélyebb barázdával a szája körül, diadalmasan rázogatva mind előbbre csukló fején a hosszúra nevelt, ritkuló, festett sörényt, délczegen megvetve rozoga lábát s döngetve öklével kongó mellkasát: utfélen, kávéházban megfogott s kérdezett, mit szólok e csodához? Mily izmok! - s felgyürve kabátja ujját sorvadó karját mutogatta. Mily alkibiádeszi kellem! - s szétvetette lábszárait mint a czirkalom. Mily hang! - és kukorékolt mint egy beteg kakas.

»Szinte ijesztő volna rám nézve a gondolat, hogy soha sem halok meg, ha egyuttal nem érezném ifjухodásomat!« - mondá meggyőződéssel, s vedlett tárczájából kikapart egy szivarcsutkát, rágyújtott s boldogan fűtta a füstöt, elbeszélve legujabb kalandját Risotto-Menestra marchesával, győzedelmét a firenzei színház kamarillája fölött, s istendöntő terveit a jövőre.

S még voltak, akik tébolyában kételkedtek. Azt mondták: simulál. Mintha az őrzület színlelése nem volna kórjele magának az őrzületnek. Igen bizony: Hugo Károly agyveleje meg volt keveredve, az ő szelleme kizökkent a sarkából; csak néha akadtak józansági rohamai. S ilyenkor egy jó, tiszteletreméltó aggastyán intett felénk bánatos mosolygással, panaszkodva a csuz ellen, s fájlalva a térdje kalácsát. De mikorra a józanság karikája lejárt, egyszerre nagyot percentett valami a fejében, a szeme kiült, halántékán az ér vastagon kiszökkent, maga a székről felugrott és - magyarán mondva - járta a bolondját. A legtöbben vagy kiméletből, vagy, mert mulattak rajta, szalajtották az öreget, s ilyenkor rendre fölborogatott minden trónust, minden tekintélynek kiütötte a fenekét, és a kávéház asztaláról véve a költészet, a civilizáció s a szépség hármaskoronáját, önmaga szentelte föl magát fejedelemnek, pápának, istennek. Pedig, hogy »Hugo« nevet váltott, ez is csak azért történt, hátha találkozik, aki összetéveszti a föllépése idején dicsőségének delelő magasán álló Viktorral. Symptomája ez is a beteges hiuságtól meglódult elmének. Lombroso szerint minden genie örült; csak hogy tán nem minden örült genie is egyuttal.

Ami félremagyarázhatlanul szól Hugo Károly tébolya mellett, az: hogy szemében senki sem lehetett oly hatalmas, volt legyen az Caesar, I. Napoleon, Bismarck vagy Deák Ferencz, hogy magasukból le ne rángassa s szét ne gázolja, össze ne gázolja őket; ellenben, hogy valakire hivatkozzék, tekintélynek elég volt neki a Ferdi gyerek is, aki »weinbursch« minőségében szolgált ki a »Tigris« fogadó esti vendégeit.

Az olyan előtt, ki mennydörgő kifakadásait nyugodtan fogadta, s aki nyavalygós kapkodásait erőlyesen visszautasította: megjuhozott. Orvosával szemben is legkevésbé tébolyog az örült. Mint a hideg víz: a hideg pillantás kijózanítja.

Egy izben, hogy Hugo a kiegyezés körül szerzett érdemeit kezdte felhordogatni Falk Miksa előtt, ez így szólt hozzá:

- Hallja Hugo, előttem ne komédiázzon. Én ismerem önt; hiszen régi barátok vagyunk. De hugologikájával, hugosophiájával, hugopolitikájával s országalkotó egyéb esztelenségeivel én előttem ne figurázzon, mert jól tudja, hogy én semmit sem hiszek el az ön hóbortjaiból. De amiben segíthetem, segítem. Beszéljen okosan.

És Hugo okosan beszélt.

Mihelyt azonban a hideg ész fölénye, a visszautasítás hűtő zuhanya megszűnt hatni rá: csakhamar bukfenczet hányt az elméje, ítéletét a habzó örület sodra kivetette helyéből, a nagyzás káprázata elfogta esze világát s helyébe lidérczes szikrákat eregetett, melyeknek ijesztő fénye ott játszott meredő szemében.

Először Bécsben találkoztam vele a »Humorist« szerkesztőségében. Saphir már akkor betegeskedett, s kéziratomat, Frankenburg Adolf egy tréfás cikkének német fordítását, koromhoz illő elfogódással a helyettes szerkesztőnek, Levitschnigg lovagnak nyújtottam át, aki egykor itt a fővárosban is szerkesztett német szépirodalmi lapot, fordítva s lefordítatva bele magyar írók műveit s nyomot hagyva maga után egy »Pesti rejtelmek« című regényben. A helyettes szerkesztő nyájasan ígérte a közlést s már távozni készültem, midőn kívül harsány hang tudakolta az öreg szolgától, bent van-e a lovag?

- Megálljon! Maradjon még egy kissé, mondá Levitschnigg. Ez az ön híres földije, Hugo Károly.

Még időm sem került meglepetésemből fölcusadni, midőn, mintha förgeteg döntötte volna be, az ajtó két szárnya szétrepült s belépett, berontott maga a förgeteges költő is, vállairól szertecsapongó fekete galléros köpönyeggel, mely épp úgy illett be e pillanatban tarjagos felhőnek, mint sas szárnyának.

Ez hát Hugo Károly, a »Báró és bankár« költője; a regényes férfin, ki megsebesült a lengyel szabadság-harcban, Czartoryskinek pilulát rendelt, s Párisban, 1848 februárjának első napjaiban, a minden nemzetek képviselői közt ott lengette a magyar zászlót, mint az a forradalom hivatalos közlönyében, a »Moniteur«-ben olvasható is; orvosa volt a nagy operának s udvarolt a legszebb s legnagyobb művésznőnek, s tartották rendkívülinek s érdekesnek, míg egyszer három orvosi látogatásért 10.000 frankot követelt Borghi-Mamo asszonyon, a híres énekesnőn. E perctől kezdve nevetségessé lett, s ez Párisban tudvalevőképpen a leggyorsabban ölő méreg.

És nyilván ettől a perctől kezdődik Hugónak gyors megnövekedése, nagyobbodása. Persze, hogy csak a maga szemében. Párisból Berlinbe ment, honnan rendőrileg utasították ki amiatt a hagymázos könyve miatt, mely »Ein gemassregelter Genie« czimen követelte magának a Goethére, Schillerre rápazarolt nemzeti kegyeletet, vagy ha már ezt nem, legalább néhány ezer tallér hódolati adót minden évre. Mert voltaképpen a német nemzeti irodalom dicsősége sem Goethe, sem Schiller, sem Lessing, hanem Hugo Károly. Vérmes agyában mind óriásabb arányokat öltött nemcsak szellemi nagysága, de testi szépsége is. Azt, hogy kiutasították, voltaképpen nem okozta egyéb, mint szerelmi kaland.

Histoire de femme. Csakhogy ez a nő nem volt más - közlé velünk suttogva - mint a porosz királyné. Az udvari páholyban vele szemben állt meg Gustl - csak így nevezte - aki le sem vette róla a lorgnont. Egyszerre azt veszi észre, hogy magához inti fel őt a királyné. Vissza int neki, hogy majd később. Jelenet alatt aztán föl is ment hozzá. A páholyba vezető salonban fogadta őt »Gustl«. Egyedül voltak. A királyné feléje rohan, megragadja kezét, homlokon csókolja, egy könyvet ejt s ezt rebegi: »Hugo, te szép vagy!« A következő pillanatban eltűnt. E találkozás, jóllehet óvatosan történt meg, nem maradhatott észrevétlen. Vilmos dühöngött, Itzenplitz kétségbe volt esve, Manteuffel tájékozott turt s ott kellett hagynia Berlint s benne a boldogtalan királyasszonyt.

Igy hajtotta ezt vagy félóraig, midőn - Hugo köhögését szünetül használva - Levitschnigg bemutatott neki.

A vállamra ütött s ünnepiesen szólt:

- Adtam nektek drámát, adtam nektek nyelvet (*Sprache*). Én oldottam meg nyelveteket (*Zunge*). Miska (t. i. Vörösmarty) ezt hálásan elismerte. Megyek haza. Szigligetit elcsapom. Az országot fölrazom. A színházat megmentem. A bálványoktól az egyedül üdvezítő valláshoz: az én drámámhoz tértelek!

És itthon is magának követelte a Vörösmartyra, Czakóra, Petőfire s Aranyra rápazarolt nemzeti lelkesedést, hő csodálatot, vagy ha már ezt nem, legalább öt ezer forint hódolati adót minden évre. Mert voltaképen a magyar nemzeti irodalom dicsősége sem Vörösmarty, sem Petőfi, sem Arany, hanem Hugo Károly.

S Párisban épp így nevezte bitorlónak Corneillet, Racinet, Molièret, Legouvét s követelte a jutalmat.

Három nemzet költőjének vallotta magát s lett három nemzet koldusa, s távol hármashazájától, megaggva, elhagyatva, egy szűk földélszobában adta ki borult lelke végsőháját.

* * *

Valjon költő volt-é Hugo Károly?

Az ily kérdést méltán föl lehet vetni, midőn az önfüstölés vastag felhőjétől oly nehezen férhet hozzá a bíráló ész.

Igenis. A tömjénpára mögött valóban ott égett a költői tehetség lángja. Nem szánhatjuk neki a »Báró és Bankár« után járó koszorút, mert hiszen alig kellett változtatnia az eredeti francia elbeszélésen, melyben maga a szerző nem is szólal meg s mind csak az alakjait beszélgeti. Az epikai vena termő vére - hogy physiologiai példával éljek - a francia író tüdejének kohójában, szíve hámorában drámai energiára válva, erős arteriosus lökötéssel hajtja a cselekvényt, mely beszédekkel gyorsítja a kifejlést s rohan a cél felé. Ennen van, hogy Hugónak ugyszólván csak a neveket köllött a bekezdő sorok élére bigyesztenie, s megvolt a szomorujáték. De rászolgált az elismerésre »*Brutus és Lucretia*« című drámájával, mely mögött alig áll el az »*Egy magyar király*«.

Ponsard »*Lucretiája*«, mely amazzal kiszorítja: leszámítva sima verseit s az akadémiakusan szabatos architektura tagozását - hő szenvedélyben, költői erőben és igazságban nem mérkőzhetik a Hugo darabjával.

Hugo gyorsan fejlődött s negyven éves korában, midőn legízesebb gyümölcseit érleli a megizmosodott tehetség, hirtelen megállt. Amit ezentul adott, sekély s tartalmatlan. (A közben kelt német »*Calderonja*«-ja, ott ahol nem hig, már hóbotos.) Hugo érezhette szívében a kora ernyedésnek szégyenítő fulánkját. Erőltette a hajdan nyájas muzsát - de az ölelkezés meddő maradt. Egy-egy költeményében föl villan a szikra, de csakhamar kialszik megint abban a savóban, mely vér helyett ömlött a hajdani venából. Eszmék híján nagy szavakba kapaszkodott. Így születtek francia nyelven a »*Comédie infernale*« és az »*Iliade finie*« Részben zavaros, részben lapos művek. Semmi piros tűz, csupa szürke hamu.

Magyar költő volt-e Hugo Károly?

Már erre habozás nélkül azt felelhetem, hogy *nem volt*. Még olyan mértékben sem, mint Lenau Miklós vagy Beck Károly, kiknek szíve, ha egy perczig is, de ott pihent a magyar nép szívében s a magyar nyelv egy-egy accentusát, az örömet vagy a fájdalomét, elvitték magukkal s adták oda annak a nemzetnek, melynek dicsőségévé váltak. Az a hang-foszlány: a pusztai

madár füttye, a kis magyar falu templomának elmosódott harangszava, vagy a cigány hegedűjének zokogása volt-é? - folyton ott remeg édesen ömlő, dallamos német rimeikben.

Hugo Károly csak fogyatékosan tudott magyarul; amit tudott is, az ev. gymnasiumban ragadt rája az előadások alatt, melyek akkor még csak részben, bár nagyobb részben, folytak magyarul. Az intimitás nyelve a diákok közt is jobbra a német volt, s Hugo otthonában is csak ezen a nyelven folyt a beszéd. A magyar hazának akkoron merő német fővárosát ismerte csak, magát a hazát alig, a népét egy csöppet sem. Kalandos élete alatt az a kevéske magyar szó is elpárolgott emlékezetéből.

Hazakerülve, magával hozta a »*Báró és bankár*« kéziratát, melyet a bámulására járt kis Falk Miksának adott át fordítás végett - s még maig is (az azóta meglehetősen nagyra nőtt) Falk Miksa fordításában adják elő a Nemzeti Színházban. Kapott ezért honorariumkép Hugo Károlytól 15 váltó forintnyi bért, mint mondom: 15 forintnyi bért, egy mille-fleurös atláczmellényt (akkoriban ez volt a legujabb módi) és egy jó szivart, ami Hugónak szenvedélye volt s amely szenvedély, úgy látszik, az akkor titokban dohányzó Falk Miksára minden következményeivel egyetemben rászármazott, úgy: hogy mindez óráig sem szokhatott le az igazi havannáról; s Falkról bizony könnyen rám is ragadhatott volna, ha szerencsére a végzet kedvező jóvoltából szerényebb körülmények közé nem jutok, áldva szent Széll Kálmán malasztos virginiáit, melyek füstje mellett zengem egykor nemes szivaru, később nagy pipáju és kevés dohányu szegény Hugo Károly gyászos emlékezetét.

Az »*Egy magyar királyt*« magyarul írta és versekben. Mert közben megtanult magyarul. Már úgy a maga módja szerint. Mikor t. i. azt mondták neki, hogy hiszen nem is tud magyarul, hogy akar ő magyar író lenni? - így kiáltott föl: »No hiszen várjatok, ti tatárok! Teremték én nektek magyar nyelvet olyat, hogy arczra borultok előtte!« És neki dőlt Bloch Móricznak, már hogy ez érdemes tudósunk szótára német-magyar részének s öt hét multán, erős emlékező tehetségénél fogva, tudta betéve. Ezzel a szobabéli magyarsággal írta meg azután drámáját s odaadta Egressy Gábornak. Egressy és mind azok, akik olvasták, leborultak ugyan olvasásakor, de nem arczra; sőt ellenkezőleg.

- Hugo, ez a dráma nincs magyarul írva! nyitott be hozzá másnap reggel a híres színész. Jónak jó, elő is adjuk; de a nyelvét egészen át kell önteni.

Hugo összetatározta, agyba-pogányozta az ő Gábor barátját. Azt, amit itt az országban vallanak magyar nyelvül, elnevezte rőfögésnek és vonításnak, mely még nem érett meg odáig, hogy az ő eszméit kifejezze. S boszusan - persze színlelt boszusággal - ráhagyta Egressyre, csináljon a darabbal amit akar: öntse, furja, faragja, gyalulja - szóval: tegye barbárrá, csak adja elő mihamarabb.

E darabnak is Falk volt az első fordítója, melyet aztán átöntött Egressy, megfaragott Fáncsy s keresztül ment rajta vagy hat kéz, míg a lámpások elé került. A Batthyány Lajosnak ajánlott munka - a gróf pompás arany órával hálálta meg a kitüntetést - sok nézőt vonzott a házba. Egressy, ki amugy is ideges volt, a magyar jelmezek késedelmeskedése s a rendezés ezer apró bajaitól még inkább fölizgult: adta Mátyás királyt, de fölzaklatott hangulata miatt a költő czéljaival homlokegyenest ellenkező felfogással. Mátyás ugyanis egy darabig nyugodt méltósággal hallgatja országja nagyjainak heves vitatkozását s Szilágyi erőszakoskodásait; végre királyi haragra gyul s ráolvasva hibáit a dölyfös aggra, fönséges taglejtéssel adja ki a parancsot: »Vigyétek Visegrádra!« De a jelenetet éppen megfordítva játszották. Egressy boszuságaihoz még a nyugtalanító premiére is járult: ingerlékeny, nervosus királyt adott, míg Szilágyi szerepében a jó öreg Szentpétery csupa alázatosság és töredelmesség volt; s távol attól, hogy daczos büszkeséggel vette volna a büntető dorgálást, meghunyászkodva csüggeszté le fejét a mellére. Maga Egressy pedig, ahelyett, hogy fejedelmi magatartással intene a szolgáltnak: mérgesen rájuk ripakodik, hogy vigyék már aztat a vén Szilágyit!

A hatásnak vége volt; azaz volt hatás, de amelyet sem a költő, sem az előadók nem kértek. Az arisztokrácia s aki hozzája dörgölődött, méltatlankodva hagyta ott a darabot, mint amelyben egy heveskedő király érdemes rokonával és hű szolgájával ily kegyetlenül és kegyetlenül bánik el.

Hugo Károly akkoriban igazán szerepelt a fővárosban. A salonokban (néha egy-egy grófiban is) központ volt. Írók és színészek ünnepelték s maga a költő, minden bizarrkodása mellett is, valóban elég érdekes jelenség volt arra, hogy foglalkozzanak vele. Persze hogy mind keveselte. Nem elismerést kívánt ő, hanem hódolatot - vagy pénzt. Csodálatos, hogy dicsőségében és nyomorában, alkotó erejének javában s mint meghanyatlott »költőfejedelem«, Hugo egy pillanatra sem vesztette el a pénz iránti erős ösztönét, valamint le nem tett a csinhoz való erős hajlandóságáról sem. Mikor módjából telt: igazi divatfi volt; s mikor földhöz ragadt szegénységben tengődött: kávészin vásott kabátja mindig tisztára volt keféelve, foltozott lábbelije ragyogott, valamint a számtalanszor kivasalt selyem kalap is. Ránczos arcát simára borotválta, elől ritkuló s hátul kinos takarékosággal összezsugorgatott fürtjei fodrosra voltak sütvé s ifjító pomádéval piszkos barnára mázolvá, míg kesernyés vonalakba aszott szájából vakító fehérségű vendégfogak szinte kisértetiesen vicsorítottak rá az emberre.

De az »Egy magyar király« korában választékosan öltözködő s a vele egyivásuak bizonyítása szerint, ha szép nem is, de érdekes, deli magatartású kaczkias legény volt. Egyszer valamely ismerőse kereste föl a »Tigris« vendégfogadóban. (Már akkor is ott lakott s én nem is hittem, hogy nem onnan kísérik ki a Kerepesi-ut melletti temetőbe.) Hugo az íróasztal előtt ült, ingújában, s inge rongyos volt. Ismerője nem győzött csodálkozni rajta, hogy a fényes Hugo rongyos ingben jár.

- Hahah! kaczagott föl keserűen a költő, s nagy léptekkel mérte a szobát; a magyar nemzet dicsősége foszlányokban!

S asztalához rohanva, egy ültő helyében magyar versekben írta meg a nemzet szégyenét: a maga rongyos ingét. A költemény, ha az volt, azon csodabogár-magyarul, ahogy megírta, a Vahot Imre »Divatlap«-jában jelent meg.

Barátai közül többen - ő az irgalmas barátokat hű testőrségének nevezte, amint hogy sohasem fogyott ki boldogtalan vénülését s kiáltozó sanyaruságát harsogó epithetonokkal fölvirágozni - hű testőrei közül többen névtelen társulatot alapítottak a mindenkép hanyatló öreg poéta gyámolítására. A leggyöngédebb formában juttatták kezéhez a havi segítséget, mely, tekintve a viszonyokat, tetemesnek is volt mondható. Hugo gond nélkül élhetett. De egyszerre fölébredt benne a vágy Olaszországba utazni. Oda már nagyobbacska összeg volt szükséges. Fölkeresi egyik »testőrét« s előadja szándékát. A bankár jóváhagyólag intett kerek, okos fejével. Egy kis szünet után, melyet a »testőr« sehogy sem akart elérteni, a költő oda áll, a financiernek vállára teszi kezét és így szól:

- Barátom, kitűnő üzletet tudok önnek!

- Halljuk.

- Ön havonként 20 s így évenként 240 forint adót fizet a költészet fejedelmének. Igaz-é?

- Igaz. S mi következik ebből?

- Az: hogy ha ön egy évi adóját escomptálja, elengedek önnek 25%-ot.

A bankár ezt a hugologikát nem találta meggyőzőnek s az üzletet nem »entrirozta«.

Volt mit hallani a köszivü pénzembernek! A haragos költő-pápa azonban nem csak élő szóval exkommunikálta, hanem az irott ige rettenetes ostorával is büntette a »zsellér hűtlenségét«, a »vazallus zendülését«, s vele együtt mindazokat, akik hasonlóképp semmit sem akartak tudni a nyereséges üzletről.

Megalapítá a »*Fuchtelt*«.

Mig vezérczikkeiben porba tiporta a prókátorok és betyárok nemzetét, s annak vezéreit, D. Ferkót, E. Pepit, A. Gyulust, L. Menyust, s mind a többi kondásokat, a szégyenfára kiszögezte, kimutatván, hogy a kiegyezést az ő három nyelvű »koronázási költeménye« csinálta meg, semmi egyéb: a többi rovatban régi munkáit közölte s olaszországi hódításait beszélte el. A negyedik oldalon aztán folyt a rettenetes törvénytétel. Ott hónapokon, sőt éveken át pellengezte ki az adótagadók névsorát, azokat, akik eddig megsegítették. S mikor versben, prózában összeszidta lapjában az egész világot et quaedam alia - a nemzetnek lábaihoz visszadobta magyar voltát s beállott morva nemesnek, így iratkozván ezentul: *Carl Hugo de Trebitsch*.

A meghasonlásnak és a feloszlásnak mind megannyi jele.

De még nagyobb szomorúságra virradtunk. És ez már akkora szomorúság volt, hogy majd megfultunk tőle nevetve. Ez a *Cantomimika* korszaka volt. A legbolondabb s így a legutolsó is. *Cantopantomimika*. Bécsben kezdte a recitációt chlamysban és a toga virilisben, kopaszodó fején rózsza-koszorúval, meztelen szőrös karjain széles arany perezekkel, kezében papiros lanttal. Nevették; azt mondta rá egy újságíró, hogy »Hugo, az isteni hemedlenczl.« Ment Berlinbe. Csöbörbül vödörbe. A szükség s a téboly mind véresebbre korbácsolták tompuló erejét. S megütve homlokát, eszébe jutott, hogy hiszen ő neki van a világon a legszebb tenorhangja. S a vén ember vedlett komédiás-ruhában kijött a pódiumra, s aki sirni nem tudott egy hajdan fényes elmének e szivszaggató megromlásán s az önmagát prostituáló aggságon: az úgy kaczagott, hogy könybe lábadt a szeme.

Az önfentartás döfő sarkantyuja hajtotta Hugo Károlyt e gyászos produkciókra, az örültek ravaszságával számítván arra, hogy többen jönnek bolondot nézni, mint bölcset.

Aztán összekapargatva filléreit, melyekhez egy hervadó öregnek forró verejtéke tapadt, elment Olaszországba, ahol a poéta ungheresével igazi talján maskarát csaptak: a császár sajátkezűleg irt decretumával lepték meg, mely 100,000 rubel fizetéssel szerződteti a szt.-pétervári dalszínházhoz; a zsebébe szerelmes duchessák illatos leveleit csempészték, melyekben a divo Carlóért majd meghalnak, s irtak róla csapongó, lelkesült dicsőneket komoly lapokba, hogy az ép elme is kificzamodhatott bele. Hisz nem rég láttuk Bécsben, egy színész esetében, hogy a hiuság lerészegítésére elég a rózsavizzel szagosított levélpapiros, néhány roszul stylizált sor és egy hazug czimer. De Hugo nem hitt az ál-ovációkban. Tébolya épp úgy kijózanodott bele, mint ahogy meghibbant egy zsaroló iparlovag nevetséges ömlengéseitől annak a színésznek a józan esze. De élni kell s Hugo ráállt a csufos komédiára.

Egyik hangversenyén magam is jelen voltam. Mig idétlen hápogása görcsös kacajra fakasztá a termet, magam őszintén bámultam valami fölött; és ez: a gyámoltalan dalnok ép zenei frarirózása, rhythmikus érzése, az időméret, ütem s hangnem hűséges megtartása, amivel »kommentációs« énekesek sem dicsekednek mindig. Hol és mikor szerezte ezeket a fáradságos, hosszas tanulással járó ismereteket?... Apját, a nyolczvanéves Sapszelt, megróttá egy nap valamely jó barát, mért nem vesz könyvet ennek a tehetséges fiunak?

- Ha az én fiam könyvet akar olvasni, válaszoló önérzettel az öreg, hát ir magának.

* * *

Hugo Károly, hiven ösztönéhez, jó gazda volt, sőt zsugori; ami nem zárta ki, hogy valamely bő jövedelem után szivarral ne kedveskedjék hiveinek. Takarékosága néhány év előtt bajba is keverte Párisban. A foyerben összetűzött valakivel, s a rendőrséghez kísérték. A költő tüszőjében vagy száz napoleon és kétezer frank volt. Az összeg - talán egyes testőreinek escompteja - sehogysem látszott arányban kopottas öltözetével. Másnap Szarvady Frigyes szabadította ki a »vörös lámpásból.« (Így hívják népies nyelven a rendőri állomást.)

Rendesen vékony trabukót szítt, melynek megbecsülte kialudt maradékát is. Regáliára már csak nagy ritkán tellett. Ott szopogatta az istenadta a szivarvéget az Erzsébettérnek régi, majd új kioszkjában, melynek egyik sarka volt az ő műhelye. Ha nagyot nem hallott volna is: furorában, mellyel telehányta az apró piszkos papiros-szeleteket apró piszkos betűkkel, nem zavarja meg sem a csattogó dominójáték, sem a dudorászó sakkozók éneke, sem a kávéházi politikusok zajos vitája. Irt, irt, irt - s mikor a papiros legszéléről leszaladt a tolla: fölkel, a pápaszeme elé oda bigyesztette még a binoklit is, elvilágosodott arccal olvasta el cikkét, melynek jóslata szerint Andrassy, Szigligeti s Weisz Jakab (hűtlen testőreinek egyike) végromlása be fog következni föltartóztathatlanul, mint a végzet. Sajnálta őket, de mit tehet? - a jus hugoicum dekretálta bukásukat s ez ellen nincs appellata. A sajtó betyárjai (Pressbuben) a Lajthán innen és túl porba fognak hullani előtte; Laube, Hülsen, Véron, Hallanzier, Bastidi... mind el vannak ítélve. Isten legyen nekik irgalmas!

Aztán valamely tisztelőjét odaintette magához s rettenetes hangon eldörögte neki a »Fuchtel« utolsó ítéletét, s ha a mennydörgő szózat elől megszökött a hallgató, jó volt neki a Leopold is, a pinczér, aki helybehagyó bólingatással kísért a doctor ur lugubris huhogását, kárhoztatását, iszonyu átkait, vagy lendületes, égvivő ódáját arra a »szegény emberre«, aki a költészet fejedelme, a civilizáció pápája, fölkonte az énekművészetnek s szépségre Apolló - ki egy fogásra nyuz meg most mindjárt vagy öt Marsyast.

Erős emlékezetét nem igen terhelte meg idegen elmék termékeivel. Hugo műveltsége csekély volt. Exact tudományokkal, doctrinákkal, rendszerekkel nem törődött sokat, sőt okom van kételkedni abban is, vajjon szabatosan tudott-e németül. Mint minden nyelvtalentum, ő is gyorsan tanulta meg a vocabulariumot; de a nyelv geniusába nem hatott bele, ennek bűvös titkai nem nyíltak meg az ő lelkének soha; pedig a nagy művész csak tiszta hangszeren mutathatja be istennel való atyafiságát, a költő csak a nyelv rejtelmeinek varázs-kulcsával nyithatja meg tündérország kapuját. A soknyelvűség nem kedvez a poesisnak. Imádkozni igazán, csak egy nyelven lehet.

A milanoi campo santo egyik sarkában van eltemetve Hugo Károly. Az ismeretlen sirra nem jár el senki.

Török Jánosról.

(1874. febr. 9.)

Mielőtt a legnagyobb magyarnak legmagyarabb magyarját bucsuztatnám el: egy új magyarnak (nem cigánynak, de görögnek) halálával köll elejébe vágnom: a Sina Simon báróéval.

Ne mondják, mindig csak elhalt szegény költőt és művészt siratok el. Megérdemli Krözus is, hogy fájdalmasan emlékezzem meg róla, ha rászolgált. Pedig rászolgált.

Mert már magában az is, hogy olvasatlan millióknak volt a gazdája anélkül, hogy fejébe szállt volna a pénze, mint sok embernek a hatalom: szintén érdemes tárgya a panegirisnek. Hát ha még valaki oly nobilesan élt vele mind halálig, mint ez a derék férfiú! Mert hogy fejébe szálljon a roppant gazdagság, arra volt volna oka. Már meglett gyermekei voltak, s mindössze silány 20,000 pengő forintos évi apanage-zsal köllött beérnie, míg apja élt, a Harpagon. Ugy beszéltek legalább akkor, midőn magam is Bécsben éltem.

Egyszer csak meghalt az öreg, s a korán tul minorennis Simon ölébe 80 eleven millió hullott. Ha eddig az apjáé volt is ez a tömérdek vagyon, s ha tudta is, hogy egyszer mégis csak örökébe lép: mindig sajátos érzés az, midőn a tükör elé állva, azzal szólíthatja meg magát az ember hogy: »jó napot, barátom Nábob!«

Keserves dolog is lehet a gazdagnak meghalni. Keservesebb mint a szegénynek megélni. S ha már ez is mind a véres tiz körmével kapaszkodik bele a siralmas földi létbe, melynek csak sanyarából jutott neki - mily szenvedélyesen ragaszkodhatik hozzája az, kinek módjában van a keserűséget előlni fűszeres édességgel, homályt a verőfényvel és gondtalan életének földi mennyországát tele aggatni sugárzó napok egész rendszerével.

Azt mondtam: gondtalan élet. Façon de parler.

Dehogy van gondtalan élete a gazdagnak! Hova rakja el a sok pénzét? Mert a millióknak enni kell adni, hogy egymást ne falják föl. S munkát keres gazdájok, mert végre a milliomosnak is csak élni kell.

Hanem a mohó nyerészkedés vágya nem emésztette, vádja nem illetheti Sina Simont. Ő nem bánta, ha egy pár milliója egymást falja is föl. Élt bőven, ragyogóan s izléssel. Akinek jövője annyira biztos volt, csak a jelennek szakítá rózsaszálait. S az ő rózsáinak nem volt tövise.

Mondják, hogy mindamellett fulánkkal szívében szállt a sirba. Szerette volna gyermekeit magyar ifjakhoz adni feleségül. Az igaz, hogy se Kovács Pistának, se Molnár Laczinak nem szánta őket, ámbátor bizony tán ezek is tétováztak volna, a familián nem esik-é csorba, ha az ily idegen származékkal, akinek az öreg apja tán még viczispán se volt, nemes kurucz vérért összefolyatja. De akadtak ám kékvérbeli Mokány Berczik is, akiknek Sina nem volt egyéb, mint aféle »uri görög«, mint ahogy Rothschild is csak »uri zsidó«. Rothschild zsidó »sárga« véréből Pognac hercegek és Roseberry marquis urak szívtak új életerőt, s így a mi honfoglaló családfiainknak se derogálhatott volna visszafoglalni egy jókora darabot e hazából a görögtül, mint az apjuk hajdan a töröktül. Még pedig sokkal kellemesebb módon.

Néhány kedves órát köszönhetek ennek a nemes férfinak.

Akkor volt az, midőn jó Török János bácsit Prottmann ur Pestről Bécsbe üldözte, mert akkor még Bécsben is szabadabb levegő hullámozott, mint otthon, ha ugyan az akkori füledt atmoszférát egyáltalán lehetett levegőszámba venni. De Prottmann ur bachabb volt Bachnál, s így a »Pesti Napló« mellől elmaradt kitűnő magyar publicista egy bécsi magyar közlöny Lehel kürtjéből akart általtrombitálni a Lajthán, hogy: »magyarom, ne hagyj magad!«

Megszületett a »*Magyar Sajtó*«, melynek pesti munkásai voltak Paur Iván és Vajda János, bécsi munkásai: Falk Miksa, Székely József, Elefánthy Ferencz, Greguss Gyula, a szerkesztő fia Sándor, Sziny Károly, Vértey - s titokban Kecskeméthy Aurél, sutttyomban pedig Frankenburg Adolf, akkor »hofsecretär«, később »udvari titkár« a magyar kancelláriában.

És én.

Szerénységből emlitem magamat külön.

Vékony legényke voltam én akkor. Különösen a tudományban. Akkori qualificatiómbul kitelt volna ugyan egy mai költő vagy képviselő, de János bácsi e részben régi módi ember volt s ugyancsak megszítált, míg a lapja mellé oda szegődhettem valóságos belső távirat- és hirdetésfordító bojtárnak. Csináltam neki galibát eleget. Nem volt érzékem a lapnak legfőbb disze, a sok távirat iránt. Ha négy telegramm mind csak azt híresztelte, hogy Inkjermannál a szövetségesegek megverték a muszkát: kerültem a fölösleges szószaporitást és szerkesztettem a négyből egyet. Reggelre kelve az öreg ur, pirosan mint a pipacs, elélem áll s bal tenyerén kifejtve a friss számot a másik tenyerével mérgesen csapkodta a négy-egy telegrammot, hogy akkorát szóltak, mint az ágyu, melyről említés volt bennök.

Székely Józsi volt a »lököm csillagom«. János bácsi többet tartott nagy tehetsége felől, mint ő maga. Pedig e részben Józsi nem lehetett panasz. De sem politikai, sem irodalmi szereplésre nem vágyott ő. *Hadvezér* akart lenni, és - ő gunyja a sorsnak! - ez idő szerint nem puskaporban, de acta-porban ül nyakig, lévén ő Pest-Pilis-Solt-Kiskun törvényesen egyesült vármegyéknek érdemes levéltárnoka.

Egyetlen vigasztalása és öröme a kis magyar gyarmatnak Kecskeméthy Aurél volt, akkor a belügyérség postai ressortjában a hungarikák s egyéb veszedelmes portékák revisora, mondhatom: bátor, sokszor vakmerő censora. Közben szellemes könyvismertetéseket irt nekünk név nélkül, s én, ki a revideáló Elefánthynak a kéziratokat olvastam föl, régóta élvezém Kecskeméthy s Falkot, anélkül hogy tudtam volna, kiktől származnak azok a tartalmas közlemények.

Vezércikk sohasem került elélem kéziratban. Azt a »sekrestyében« (egy szurtos kis szobában) maga olvasta János bácsi. Csak nyomtatásban élveztem sajtó szívvvel az elfojtott hazafi bánatnak titkos könyeit, melyek a nyomda-festékből szivárogtak fel, s gyönyörködtem a világos érvelésben s ujongtam a finom célzásokba burkolt hatalmas ütéseken, melyeket a szerző - máshova nézve - Bach vagy Thun ő exjaik nyaka közé huzott. De ünnepem volt akkor nap, midőn a kettős-kereszt jegyü anonymus ragyogtatta ékes magyarságát. Bár virágzó volt a stylus, de sohasem tulipántos. A régi szittya dicsőségről szebben nem zengett költemény, mint ez a próza, mely minden ízében szabatos volt és olyan töbül metszett magyar, mintha egy szálíg a Pázmány érsek tollából került volna. Tán hazajáró lelkét példázta az az apostoli kereszt, melynek cikkeiben a Széchenyi István neve mindig a legvastagabb compactból volt szedve.

Ha nem volt volna is főszerkesztő, és csak segítő iródiákja lapunknak: bizonyos vagyok felőle, hogy a saját kéziratából csak a cenzornak engedett volna törlést. Javítást pedig el nem fogadott senkitől. És az történt, hogy valamelyik cikkében, a Capitolium hápogó ludait emlegetve: tudós Elefánthy azt írja oda a margóra, hogy »lud gágog, kacsa hápog.« János bácsi, valami véletlennek tartva a megjegyzést, kihúzza. Az u. n. superrevisióban azonban megint csak ott látja, még pedig vörös tentával, hogy: »lud gágog, kacsa hápog«. Hát még itt kötozkdödni mer vele valaki? Kapja magát s nagymérgesen oda kanyarítja, hogy: »a számár pedig ordit«.

Egyszer mégis jutott részem a kettős keresztjegy kéziratából. Oly magyarán vetett betűket azóta sem láttam. Gömbölyü voltuknál fogva tán le is gördülnek a papirosról, ha az a sok

egymásba kacssosodott sallang és vitézkötés ereszti. De megtetszett foglalatuk is. Föllengősen volt abban a cikkben elbucsztatva Sina György báró, ki előtte való nap halt meg. S amily »nömössen« hirdette az elhunytak viselt országos dolgait, bőven megspékelvén a sorokat kövér betűs **Széchenyi István**okkal: épp oly »svungosan« üdvözölte a fiatal örökös, ne feledné el, hogy magyar anyaföldön rejlik vagyonának nemcsak legnagyobb, de legbecsesebb része is. Ezzel az intéssel velejárt az a másik, hogy maradjon is meg a haza hű fiának. Mikor a cikk végére értem, önkénytelen elkiáltottam magam, hogy »éljen!«

- No, csakhoggy kiérdemeltem magas tetszésedet, neveté mögöttem a jó öreg, összeborzolván hajamat. De gratulált a pompás cikkhez minden szerkesztősi tag.

Aztán előadta János bácsi, hogy... adta görögje, jó volna, ha magyar grófok, bárók vennék el az unoka-lányait; és meg is sugta azt a gondolatját, hogy a »Mesterrel« (Széchenyi Istvánnal) megértette már azt a roppant nyereséget, ami abból háramolna a nemzeti vagyonosodásra, ha a Béla meg a Dönczi (Ödön) grófok - akkor már virágzó ifjak - a Simon bárónak (még akkor cseperedő) lányait elvennék. »Mert magyar kézen köll maradnia annak a töméntelen vagyonnak!« fejezé be sermóját az öreg ur és mint mindig, midőn valami gondolat izgatta, könybe lábadt rá a szeme.

Másnap déltájt vigan csoszogott be a »méhelybe«.

- Tán bizony már jegyet is váltottak? mókáztam Székely Józsi háta mögött.

- Még nem, te süvölvény!

- Ha éppen össze nem tudná boronálni urambátyám a dupla pártit, mondám szerényen, Sándorral (a fiával) vállalkoznánk ketten.

Ami az öreget nagy derűtségbe hozta.

- Elvernétek ti a Dárius kincsét is, édes diákjaim. Megpukkadnátok a sok pénztől, mint lóherésben a tinó.

És nagyot kaczagott. Mi azonban egy csöppet se láttuk át, mért nem válnánk mi be a Sina Simon vejeinek?

- Legények! Holnap estére halotti torra hílak magamhoz mindnyájatokat:

Ez bizony kedves pósta volt. Mert ha néha-napján, amidőn vendégei voltunk az öregnek, bele kóstoltunk a gazdasszonya főztjébe, soká a szánkban maradt annak a fölséges ize. Hogyha már nem lehet »magyarul lenni«, legalább kerüljön alkalmunk »magyarul enni«, mondogatá ilyenkor és nagyra volt ezzel az ő élczével. Csakugyan: mindannyiszor, hogy gazdagon meg-
rakott hamisítatlan magyar asztalában részünk volt, úgy neki hazafiasodtunk, hogy szuszogni sem birtunk. Maga Bach is magyarrá ette volna magát a János bácsi konyháján. S mikor az efféle bécsi magyar ujságíró, de kiváltkép távirat- és hirdetés fordító, kinek a német kosztbul is vékonyan jut, *ilyen* meghívást kap: nagyon jó kedve derül s alig várja, hogy lemuljon róla az idő vacsoráig.

- Simon báró 100 Frigyes-aranyat küldött hála fejében tegnapi cikkünkért, mondá főnökünk víg hunyorgatással. Ennek megisszuk az áldomását.

- Éljenek a holtak!... kiáltá Sziny Károly, aki megelőzve egy minapi franczia orvost, már akkor irta meg »a levágott fő gondolatait«.

Pompás vacsora volt. Tellett a 100 burkus aranyból. A »Józsi lölköm« genális pohárköszöntéseket pöndörített. Bevált annak, aminek intimusabb körben már elkereszteltük régen: »Shakespeare Jóskának«. Éltette Kecskeméthy Rellit, aki igen jeles hazafi, »amikor alkalma

van hozzá.« Maga Kecskeméthy is kiengedt; vacsora után érczes barytonján ugyancsak magyarmiskásan fujta, hogy:

Estelegyik, hajnalogyik,
Gulya, mínes takarogyik.

Sőt még János bácsi is, kissé fogyatékos tenorban, de szintén »nömös« kifejezéssel énekelte, hogy:

Megvirrad még valaha,
Nem lesz mindég éjzaka!

Fülig Bachban, szemben a cs. kir. policzáj-postennel, körünkben egy cs. kir. magyarral, aki nappal a kétfejű sasnak bókolt, este meg az ősi turul madárnak volt hive: biz' az ilyen lakoma hasonlított a régi keresztények áldozásaihoz, akik rejtett barlangban szolgálták az egy igaz istent.

A 100 Frigyesaranyból telt még számunkra egy-egy vörös-fehér-zöldes kövel ékeskedő gyűrű is, melybe az apostoli kereszt volt belevésve.

E »programmos gyűrűnek« szinte szabadkőmivesi jelentősége volt köztünk, s megadnék most érte száz annyit, mint amennyiért hűtlenül otffelejtettem a »Dorotheer-Gassé«-ban, bocsássa meg bűnömet az a jó öreg magyar ember, aki most ottan ül compacttal szedett **Széchenyi Istvánnak** a jobbján.

Három orvos.

I. Skoda.

(1881. június 13.)

Az »ars medicának« nagy halottja.

Hippokratész, Galen, Rokitansky, Skoda: így szabad, így kell sorrendet tartani közöttük.

E négyes oszlop utolsója dőlt ki azzal a férfiuval, akinek halhatatlan neve e sorok élén áll. Mert oszlop volt ő is és »diadalmak halma«. Nem a *mi* halottunk - az igaz; de az *enyém*, akinek ebben az én kryptámban hadd gyujtok egy szerényke mécset külön.

Voltaképen a halálnak nem volt ő félelmes ellensége mint Oppolzer, aki, ha erővel, már hogy tudománnyal, nem foghatott ki rajta: házi szerek apró cseleivel is megpróbálkozott ellene s néha sikerült a telhetetlent rászédnie.

Skoda a halál magyarázója volt: nyugodt, fönséges, kérlelhetetlen, mint maga a sötét enyészet, melynek áldozata az ágyon ott vergődött előtte, s kinek foszlandó hüvelyén keresztül látott bele az őrlő nyavalya fészkebe, annak is a legközepébe.

Skoda diagnosztikusnak volt nagy, mint előtte egy sem, s mint utána immár sokan, hála az ő korszakos tanának, mely fizikai uton ismeri föl a betegséget. A kopogtatás és hallgatódzás alapján, tehát a fül révén jutott ő oda, ahova a szem el nem hatott.

Laänner és Auenbrugger megelőző kísérleteinek csak olykép vette hasznát, mint az asztro-nómia az asztrologiának, a vegytan az alchymiának.

De akinek nincs finom zenei hallása, hogy a légzési zörej, a dobbanás és lüktetés árnyalatait egymástól megkülönböztesse: az hasztalan vesződik az egész eljárással. Sem szorgalom, sem ítélet nem pótolhatja az »éles fület«, hogy megértse a kórnak sötét szimfoniáit, a megbomlott szív hangjait, a ziháló tüdő morendóját. A Skoda módszerére születni kell.

A holttesteknek amaz olvasatlan ezreit, melyekben barátja Rokitansky buvárkodott csöndes éjjeleken keresztül a halálos ok titkának fölfejtése végett: Skoda ráfordította az életre. A szó leggyászosabb értelmében vett halálba ő életet öntött - a veszendő anyagból fakasztotta a boldog üdülés piros virágját.

Soha nagyobb két elme nem szövetkezett az ember testi szenvedésének megváltására, mint ez a két férfiú. S mint a festő és költő nem bir megegyezni abban: az esti csillag fényesebb-é, vagy a hajnali?³ - a tudományos világ is kétkedve latolgatja: vajjon a két buvárkodó közt melyik a különb?

Mig végre abban állapodott meg az areopagus, amiben Göthére és Schillerre nézve a német közvélemény, hogy: »sohase vessük egybe őket, hanem örüljünk, hogy két ilyen legényünk van!«

De mig Rokitanskytól megvonta az égnek osztó kegye az ékesszólást: Skoda a közlés, az előadás művészetében is kitűnt; még pedig versengve Hyrtl Józseffel, a művész-tanítóval.

³ Hogy a kettőnek egyazon voltát ismeri, valamint azt is, hogy a nap sem kél vagy száll alá, csak a föld forog körülötte, természetes; de művészi szempontját nem rendeli alá a merev tudásnak. Ennyit a művészek és poeták érdekében. *P.*

Tagadhatatlan: Hyrtl ragyogóbb. Egy-egy előadása mesterileg föstött képnek benyomásával volt ránk, melyben a koncepczió világossága, a szabatos rajz és a meleg színezés ragadta el a hallgatót; ezenfelül az elmésség lazurja tündöklött rajta. Skoda szobrász volt és építész. Előadása plasztikus, minden részletében domboru.

Megvetve valamely betegség rajzának alapját, argumentumainak széles koczkáit rakta rá, súlyokban megdönthetetlen érveket, egy porszem közeig kiszámított szerkezetben. Szinte láttuk, hogy emelkedik előttünk az épp oly erős logikával, mint finom érzékkel alkotott épület, míg, sötét vagy derűs következtetéseihez képest, hegyébe tűzve vagy a halál angyalát, vagy az élet nemtőjét megkoronázta vele a csodálatraméltó művet.

S ilyenkor architektus volt Skoda s épületének fönséges arányai hirdették a remeklő mestert.

Skodát sokan vádolták nihilismussal, skepsissel, meddő tagadással. Szájába adták e mondást: »a betegség vagy olyan, hogy magától gyógyul meg - s ekkor nem köll neki orvosság; vagy a betegség gyógyíthatatlan - s ekkor nem használ neki orvosság.« Ebből csak annyi az, hogy a bőséges szerelést nem szerette, jóllehet rendelő-óráin hosszas recepteket is irt, de csak a hozzá folyamodók megnyugtató végett, akik látták a betűt, de nem értették az ígét. Ellensége volt a villamosságnak és hideg víznek s minden egyéb drasztikus szernek. Persze, hogy így kevésből került ki az ő patikája s e miatt őszintén is tisztelték a homoeopathák. Tudományos hatásának diapasonja nem az ugynevezett »gyógykezelés«, de a betegség fölismerése volt. Eszményi irányt követett a medikában, s ez hozta őt a negáció hírébe.

A bécsi köznép - mely úgy nevezte hogy »der Skoder« - a babonás csodálatnak egy nemével beszélt róla. Szentül meg volt felőle győződve, hogy mint vannak, akik mesterséges szemet s dobhártyát tudnak csinálni: ő meg tudja csinálni a mesterséges tüdőt.

Kerek arczán folytonos szenvedés kifejezése ült, szájának levont sarkaiban keserűség. De nagy fekete szeméből valami ígézetes fény - fehér, sima, domboru homlokán olympusi derű sugárzott, világossága az agya kohójában megszületett nagy gondolatnak. Annál kedvesebb, szinte megható volt, ha ezen a komoly, ünnepies arczon egy tréfa csilláma villant el, mint akkor is, midőn a narkotikumról, az altató szerekről s ezek közt első sorban az opiumról beszélt egy szenvedőnek ágya végében, kit hetven óra óta gyötrött az álmatlanság. S hogy beszélt: a betegnek égő pillái egyszerre csak lecsukódtak enyhítő álmra. »Ime, itt láthatják uraim ez örvendetes esetből,« mondá szelid mosolygással, »hogy néha egy-egy előadás is dicsekedhetik a narkotikum erejével«.

Nyelve nem volt tiszta német, ami a kiejtést illeti. Erősen megérzett rajta a cseh. »Im vorliegenden Falläh ist der Bäwais für unseräh Diagnosäh erbracht.« S ha, bevett szokás szerint, az orvosjelölt meghívta őt rigorosumra, csöndes bicczentéssel mindig csak így felelt: »Ich werde kommäh.« Rendesen nyáron esvén a szigorlat, ott kerestük fel őt az alservárosi Reitergasse közepe táján levő új házának tenyérnyi kertjében, melynek (még akkor) meztelen lugasában ült és olvasott. Kerek üvegein azzal a ragyogó, nagy szemével jóságosan, megnyugtatón, biztatólag nézett a fekete frakkos szegény kandidátusra. »Ich werde kommäh.« S el is jött, s enyhe kérdezője volt a szorongó fiúnak.

Régebben sűrűn érintkezett az ifjúsággal s a lerchenfeldi »grosse Bretze« egyik szélső asztala körül sokszor ült a medikus-legények, vagy, amint Miska bácsi nevezett bennünket: a »süldő doktorok« közt, nevetve a jóságán nekibátorodott ifjak hóbortjain és szürcsölgetve a sört.

Demokrata volt minden ízében. Persze olyan, aki demokrácia alatt a tömeg arisztokráciáját szerette érteni. Állás, név, rang, ha tartalommal nem járt, hidegen hagyta; a hétköznapi udvariasság hideg vonalán túl nem birt fölmelegedni. Egy méltóságot ismert csak el: az ember fönségét. S mert nem tudott különbséget tenni, egyszer nagyon rossz néven vették tőle egy

palotában, melynek magas urnője sziveskedett betegnek lenni s méltóztatott a híres tanárt magához hívni.

Skoda a világos tornácra a sötét szobába lépve, nem vette észre az ágyat és szokása szerint kérdezé: »wo ist die Patientin?«

A nagyuri és alantas cselédek hüledezni kezdtek. »Patientin!« Hallatlan! Iszonyu! Egy Durchlaucht »Patientin!« Aki csak »geruht zu leiden«.

Megértették vele, hogy itt palotában van s nem holmi klinikumban. Válogassa meg a szót.

Skoda az ő kerek üvegein át nyugodtan nézett a szörnyűköző szolgákra, aztán fogta az ő kalapját és »járt«.

Persze még lent sem volt a lépcsőn, midőn hetesével rohantak utána s kérlelték, térne vissza. Skoda visszament, az előkelő beteget megvizsgálta s rövid időn ki is huzta a bajból, ami a hatalmas gyöngy pácziensnek nyilván kedvesebb volt, mint a legmélyebb hajlongás.

Skoda az ő külsejében sem hódolt a jelenkornak. Tubákszin hosszú kabátjának a derekán magasan ültek a gombok s övben szélesre ránczolt, ellenzős nadrágját sem vallotta volna tüje remekének a grabeni szabóművész. De hát mikor Studinka mester nem tudott különbet! Neki pedig pane Studinka, aki harmincz éve hogy varrt reá, gyermekkori pajtása volt, akivel föntartotta mindvégig a baráti viszonyt. »Hiszen« - így nyugtatta meg az emberséges beteges szabót, ha híressé lett pártfogója s hajdani játszótársa előtt hódolva megállt - »hiszen egy a mi mesterségünk, Czirill; csak az a különbség közöttünk, hogy én a belső, te meg a külső embert választottad. S amig élünk kettecskén: te varrod az én nadrágomat, én foltozgom a te tüdődet«. S úgy is volt.

Él-e még Studinka mester, nem tudom. Ha él, ám vegyüljön bátran a szerény iparos a gyászoló tudósok, a mesternek bánatos tanítványai közé és sirassa el velük azt a férfit, akinek koporsóján ott zokog az emberiség geniusza.

Nekem pedig legyen megbocsátva, hogy e vadvirágból hirtelen szőtt fogyatékos koszorút le merem tenni arra a födéltre, mely egy századokra szóló, világra sugárzó szövétnek hamvait takarja. Hálából jogot váltottam rá.

II. Bókai János.

(† 1884.)

Van egy ára a hosszú életnek, amely a megvénülésnél is keserűbb: amikor mi megmaradunk s mellőlünk el-eltűnnek a kedves, megszokott emberek; amikor szeretetünk olvasójáról, melyre felfüztünk minden drága nevet, le-lesiklik egy szem; amikor már nem a remény hajnala felé tekintünk boldogan, hanem bánatosan merengünk el az emlékezet alkonyán; amikor lelkünkön áthajt a mulandóság szele, az ősznek az a nagy sóhajtása, mely megszedi a fa lombját s elhervasztja a virágot künn az erdőn s benn a mi szívünkben.

Az én életem fájáról is alápereg már a levél; több alatta az avar, mint koronáján az élő lomb. Szivesebben andalgok a sirok közt, mint a zengő ligetben. Az összehajló, fosztott ágak bűgásából azok szavát hallom, akiket már ide temettem. Tán hívnak magukhoz, tán riasztanak vissza az életbe? - mit tudom én! De velők lenni jól esik nekem. A szomorúságnak is megvan a maga édessége.

Egy halommal több.

Nehezebb szívvel még nem láttam domborulását. Mert akit oda eresztettek le, annak legnagyobb vesztese az, aki a világon a legszánandóbb, a legtehetetlenebb: a beteg gyermek. Még az édes anyja sem érti a szavát. Emelgeti, duczolgatja, hűti-melengeti: de csak nem tud rá-
térni, mi lelte az ő halovány bimbáját, aki álmában riadoz, imetten szunyókál, és fogy, fogy, fogy, mint a gyertyaszál, ha a szél fújja - a halál szele, melyben az élet gyorsan ellobog.

S belép egy nyájas öreg ember. Az ő jó arczából vigasztalás derül a szorongó édes anyá felé.

- Ó tanár ur, olyan nyügös a kicsike! Hogy is vizsgálja majd meg?

Az orvos puha bár, de biztos fogással kifejti az ölelő karokból a kis nagybeteget, s mialatt magához emeli, már meg is tapintá a fagyos vagy forró kezecskének érütését, már meghallgatta ziháló mellkasának lélegzetét, már bele nézett a szemnek fátyolos fényébe - s aztán óvatosan bocsátja vissza a pihegő madárkát abba a fészekbe, melyet a szerető keblen, az ölelő karban vájt magának.

A szeretet és aggodás nagyra nyílt szemekkel néz fel az orvoshoz. Mi lesz az ő ítélete? Ez az a pillanat melyben a szüle szívében összetorlódik minden remény, minden remegés. Ez az a pillanat, melyben a bűnös asszonyt is megváltja a szenvedés. Ha felgyógyul a kicsike, ha megemberkedik s egész életét szánja rá, hogy azért az egy pillanattért adjon jutalmat az édes anyának: tartozásának csak egy morzsáját róttá le. De a végzet pörsölyébe busásan vissza fogja fizetni egy percnek abban a töredékében, amidőn maga is küzködő gyermekének bölcseje fölé hajlik, elfojtva a szívéből fakadó könnyeket s mosolygó beszédet intézve a szenvedő babához, akinek apró testét a vörhenynek negyven foku tüze emészti.

A tanár homloka elborul, lágy szava nyugodtságra int. Odalép a fehér ágyacskához, melynek párnáiban vergődik a sorvadó kis test, picziségében foglalata egy végtelen szeretetnek.

- Istenem, miért is szenved úgy! Hát kinek vétett ez a csöpp teremtés? Nem vagyok-e itt én, az erősebb, a tudatosabb, a bűnösebb, hogy megszenvednék érte? Miért is vagyok az anyja, ha még ennyit sem tehetek érte? Ó tanár ur, a Jézus szent nevére, mentse meg az én kis gyermekemet!

S oda omlik az orvos elé s lábait átkulcsolja, s a térdeit áztatja forró sirással.

Az orvos nem is fárad vele, hogy fölsegítse a fuldokló nőt. Lehajtva ősz fejét, néz le rája, s míg kezével simogatja a fájdalmas édes anyának szerte bomló haját, fürkésző tekintete oda villan a fehér párna felé. Agyában egymásután cikáznak el hosszú rendben mindazok az esetek, melyek hasonlóak ehhez. Elméjében végig vizsgálja a szereket, amelyekről jobbulást várhat. A részvét, a vele-érzett fájdalom élesíti és gyorsítja ítéletét. Nincs veszteni való idő. Mert azokhoz a nagy és hű orvosokhoz tartozik ő, akiket első sorban a beteg érdekel, s csak azután a »casus«.

Mily összege a türelemnek, megfigyelésnek; mennyi ész, összevető vizsgálat; mekkora szorgalom s lelki erő, szeretet és jószág kellett hozzá, hogy a kinlódó gyermeket az orvos megértse egy pittyentésiből, lohadt szeme egy rebbenésiből, erősen kalapáló szívének egy dobbanásából, hogy bátorítsa a csüggedő szülőket és, ha javulóban van a kis beteg, eljátszadozzon vele, mint gyermekek pajtása, akinek zsebében mindig van egy helyes kis katona, csak bele kell nyulni érte, ajkán egy aranyos kis mese, amit hallgatni a legjobb orvosság a világon. Az a ki-látszó fürtös babafej ügyes fogás. A gyermek megpillantja, s meghökken. Egy perczig nyugodt, mialatt az orvos kedvére megvizsgálhatja. Így vesztegeti meg az élelmes fotografus is az ő kis vendégét - s míg a fölnyiláló gépmadárka után pillant, addig már a gyermek arczát becsukta abba a boszorkányos fiókba.

Van-e ünnep az égben és a földön, amely boldogabb annál, mint amikor az első mosolyka szalad végig ismét azon a fonnyadt, halovány képecskén? Mi a hajnal aranyos derüje, a nap keltének dicső ragyogása, hozzá fogva az apránként teljesedő arczocska rózsáihoz, a vidáman kigyuló szem tüzéhez? S tud-e szebb dalt az angyalok zengő kara annál, amely fölcsendül a fölépült baba első, csattogó nevetésében?

Nehéz hivatásának virágait ilyenkor szedi az orvos.

Hisz én is az voltam egyszer, s éppen Bókai mellett másfél esztendőn át az ősz-utczai gyermekkórházban mindennapos szemlélője az ő tudása és jósága nyilatkozásainak.

A lépcsőházat, a folyosót ellepte a sok szegény asszony, fővárosi és vidéki egyaránt, aki ide hozta szenvedő magzatát, többnyire áldozatait az inségnek, a kuruzslásnak és gonoszságnak. A nyirkos pinczelakás megszüli a nyavalyát, a szükség neveli, a tudatlanság dajkálja s a lelketlenség elvágja előtte a gyógyulás útját. Hányszor támadt rá szelid keserűségével egy-egy szüliére, hogy nem érdemli meg az anyaság boldogságát, mikor így elhanyagolja az istenadta gyermeket, hogy belehal. Amire bizony akárhány »anya a népből« azzal felelt volna, amivel az egyszeri kertész, akit gazdája részegsége miatt szidott meg, hogy: »az volna csak nekem jó!« Mert szegény embernek - úgy tartják ők - a gyermek teher, beteg gyermek nyűg. »Ó bár magához venné az istenke!«

Azt mondtam: akárhány anya a népből - ami azt jelenti, hogy nem valamennyi. Tiszteletükre legyen mondván: erősebb ezekben az állat, amelyet fönséges ösztöne hajt rá, hogy ápolja szülöttét; akiből a sanyaru megélhetésért folytatott harcz nem ölte ki a szeretet magvát, szikár ujjával a hideg szükség nem tépte ki a hűség arany virágát. Ha nyomorban is, ha betegben is: az isten ne vegye el tőlük, ami legdrágábbat adott nekik ebbe az ő szegénységökbe.

A zsongás halk suttogásra válik. Mint a Mester előtt a víz hullámai: a tanár előtt szétválnak a sokaság. S megczirógatva a szőke fejeket, ő is azt mondja a Mesterrel: »Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket!«

S viszik be utána, s hihetetlen sivalkodás támad a kis ekklezsiában, amelybe csitítólag riad bele a csöngetyű s a heretyutyúnak dajkái átíratja, s megrezdül az ablak a békéltető tánczban, s nyekereg a palló a szórakoztató himbálásban.

Angyala van annak a tanárnak! - hogy kezébe veszi azt a visitó kis jószágot, már elcsöndesül. Azt hiszi, játszik vele az a fehér haju bácsi, akinek, ha jól látja, gyönyörű bábunak a feje kandikál ki a zsebéből. A tanárnak mélyen tekintő, vagy a pozdorja-bélű Viczának buta üveg szemében van-e benne az ígézet?

S perdül-fordul a kezén egyik után a másik. Némelyiknek hervatag testecskéje szinte holtan nyulik el a kipárnázott, hosszukás asztalon. Sivalkodna ez is, de nincs hozzá való ereje. Vékony vinnyogással érteti meg csak azt a nagy szenvedést, mely örli alig pitymalló életét - míg a csekélyebb fájdalmat, egy-egy kelésért például, kis torka szakadtával, bőgve hirdeti egy dundi vitézke, kinek sebére kitűnő flastrom egy nagy piros alma, amely, én nem tudom honnan, egyszerre csak oda gördült az apróka tenyérbe, s most szenvedélyesen szorongatja tömzsi fehér ujjacskáival.

Egy csontos asszony törekedik előre az asztalhoz. A nélkülözés, a nehéz munka, a virrasztás mély barázdákat ástott e komor, sovány arcba, melynek erősen kidülledő járomcsontjai mély, fenyegető árnyékba vonják a sötét szemeket. Hangja rekedt és röviden szól: ide benn maradhat-e az ő gyermeke? - egy pókhasu, vékony lábszáru fiucska. Ő nem ápolhatja, mert otthon öt egészséges kölyök ordít kenyérért, akikért mosni jár. Mosni, mosni, mosni - míg a fehér tajtékot pirosra festi az ujjából serkedő vér; mosni, mosni, mosni - míg ólomnehézre válik a láb, s az elégtelen álomtól kisül a szem. A gyerekek apja - s kezével félre tolja fejéről a fekete selyem keszkenőt - csak ahhoz ért, hozzá vágni az üres pálinkás üveget, hogy három óra-hosszig kaparták ki a doktorok a cserepet a halántékja tátongó sebéből. Ha itt nem tartják a kis fiát, ő nem tudja, hova legyen vele. Leszolgálja napszámban, hiszen dolgoz, mert otthon a kis nyomoréknak nincs otthona. De itt, azt mondták neki, az urak befogadják, ki is gyógyítják. Mit tehet ő róla, hogy a gyermekei közt ezt a magával tehetetlent szereti legjobban? - S két nehéz csepp gurul alá száraz arcán.

- Van-e ágy üres? kérdi a tanár.

A másodorvos nem-et int, a fő-ápolóné egész a nehéz fülbevalóig huzza fel a kövér vállát s bodros fejkötőjét tagadólag rázza.

S ágyacska mikor üresedik? - mikor a gyermek vagy kigyógyul vagy kihál belőle.

A napszámos asszony összeránczolt homlokkal nézi a tanakodást. Egyszerre vad, villámgyors mozdulattal felkapja a gyermeket s egy metsző felkiáltással, amelyből felénk süvít a fájdalom s a fenyegetés, kirohan az ajtón.

- El ne bocsássák! Hozzák vissza!

Az asszonyt visszahozzák, a tanár a másik szobába megy vele, honnan zokogás hallik át hozzánk - a hála zokogása. A gyermekét magával viszi a napszámos asszony, de arcza ragyog mégis a boldogságtól, mert a pókhasu, vékony lábszáru fiucskát lesz aki gyógyítja, lesz aki ápolja otthon is.

Ehhez hasonló jelenetet sokat láttam én az Ősz-utczában, ahol, sajna - mindig több volt a beteg, mint az ágy.

- Majd lesz a másokban! biztatá magát Bókai s biztatá a hiveket. Abban az új gyermek-kórházban, az Üllei-uton.

S a hivek addig jártak ajtóról ajtóra, amíg a persely, ha tetejével nem is, de csak szépen megtelt. Felkötöttem a kolompot a nyakamba én is. Forgó bácsi szózatára a kis emberek elhozták uzsonna-pénzüket, névnapi ezüst forintjaikat, bérnálási arányaikat a „Kis Lap”-hoz, míg a népiskolák fehér piczuláival s vörös krajczáraival megnövekedve, egy-egy százas bankóvá lettek. Nagy ünnepem volt az nekem, ahányszor az ilyen cifra papirossal mehettem

el a Museum-utczába. Tizszer jártam ott, s minden utam száz forintot ért. Milyen boldog volt az az édes ember! Hogy ölelgetett, hogy szorongatta a kezemet! Mindannyiszor kifejtette előttem az építésznek rajzait, s a maga messze csapongó terveit. Ki-kivitt magával, és ott bukdácsoltunk a fölászott föld nyílásai között, kuszunk át ingó deszka-szálakon a szitáló állványok alatt s dobogók fölött, és addig magyarázott, míg tele voltam tudománnyal és téglaporrall.

Életének nagy reménysége beteljesedett: a Szegény-Gyermekekórház földél alá került. Nemes szívének forró vágya valóra vált: a szenvedésnek enyhítő, vigasztaló helyet nyújthatott, a tudománynak dúsabb anyagot, s vele a szorosabb kutatás eszközeit szolgálta, s a fővárosnak újabb díszet adott.

Hogy az ő dicsőségének is emléke az, arra szerénységében nem gondolt. Akinek lelkét színiültig tölti el a szeretet, akinek elméjét az igazság keresése, az okok nyomozása foglalja el; aki a jót magáért gyakorolja, a szépet magáért műveli: azt nem emeli a hymnus, csak hozzá emelkedik föl.

A sírkövére nem is írnék föl egyebet ez öt szónál: »Ő nagy és hű vala!«

III. Balogh Kálmán.

(† 1888. aug.)

Marienbadban, hol e soraim keltek, ahol az egészség s vig élet bugyog minden forrásból s nevetés hallatszik minden bokorbul, csak annál fájdalmasabban esett nekem a Balogh Kálmán halálának hire. Bár nem szívesen látják ott az orvosok, ha a »pácziens« négysorosnál hosszabb levelet ír haza: szívemnek szüksége van rá, hogy a sajtóban közölt életrajzi adatok mellé én is fűzzek néhányat, amelyek arra a korra vonatkoznak, midőn ezzel az elhunyt jelesünkkel együtt nyomtam a szolnoki gimnázium padját 1849-ben - nyolcz hétig.

Gyermekek, amolyan pajkos kis diákok voltunk mi akkor, akik ott vagy tizecskén tisztelendő Fazekas Rajmund szt.-ferenczrendi szerzetes tanár ur elejébe jártunk. Azaz: pajkosak voltunk kilenczen, s csak egy volt közöttünk csöndesebb. Tán gyöngéd, vézna teste nem engedte meg neki, hogy az egymás fölé torlaszolt padvárat - amely nekünk Budavár volt - vijja vagy védje velünk. Halvány, szinte átlátszó arcocskája kigyúlt azonban az érdeklődéstől s teljes lelkében »szorított« a támadóknak s biztatta is őket: »Mmmm-magyar, e-e-e-előre!« - amikor csak egyszer belépett az osztályba a sápadt, hosszú barát, s a sárga tubákból nagyot szippantván, dicsérte ugyan a vitézségünket, de inkább a bástyák fokára vagy a harczmezőre valónak mondta azt. »Tavasza tán komolyság is lehet a mostani játékból, ha igaz az, amit beszélnek, hogy jön a muszka. Te Kálmán, ha kigyul az a szent háboru, tábori lelkész leszel, aki, mint hajdan Kapisztrán János, kezekben a feszülettel fogod bátorítani honvédeinket!« - mondá s mosolyogva így végezte: »Mert addig, mint Demosthenes, bizonyára kineveled magadból a dadogást.«

A halvány fiucska, a mi első eminensünk, akihez tanárunk ezt a beszédet intézte, Balogh Kálmán volt. »Rettentő« jó diáknak dicsértük mindnyájan, akinek csupán két dolog keserítette meg az életét: mért nem vagyunk százan az osztályban, hogy megmutatná, így is mindig elsőnek maradna közöttünk; meg az, hogy - bár tudta a leczkét mint a »folyó víz« - mégis csak hebegve, akadozva mondotta el, mert csakugyan dadogó volt. A fehér vérű, ideges fiúnak sok testi mozgást s mentül kevesebb könyvet preskibálna a modern orvos; de ő, a rendes pensumok hegyibe még külön diligenciából minden szombaton Sallustiusnak vagy Cicerónak egy-egy hosszú beszédjét is »begyűrte«, az lévén akkor a szorgalom legfényesebb jele, ki mentül többet birt elreczitalni könyv nélkül.

Bámultuk is hűségesen, nekem meg külön rut irigység szállta meg tizenhárom éves szívemet: hátha eléje vághatnak? »Hja, hogy ezt elérhessed, a katekizmust is kéne tanulnod!« - vélte a professor. Neki tehát a szent férfiak és asszonyok életének! - amire Kálmán azzal felelt, hogy szombatra mind a három szent Ferencznek csodatevéseivel és viselt dolgaival állott ki, amire én megadtam magam.

Kálmáné maradt tehát az elsőség s végig nála is maradt. Nekem azonban azzal szolgáltatott elégtételt jó Fazekas Rajmund, hogy a klasszis előtt olvasta fel írásbeli dolgozataimat, egyebek közt a »szandai pusztá« rajzát, melyet érdemesnek vallott arra a kitüntetésre, hogy akár nyomtatásban is megjelenjen.

- Nem is te csináltad azt, évelődött velem Kálmán, hanem a Gyura Bálinték lakó ura, a só-kontra. (Ott birt szobát a konyhától jobbra s még distichonokat is tudott; német könyveit loppal olvastam, de magát sohasem láttam.)

S hogy ez a vád nem fogott, a zsidóval kerültek elő, s Kálmán volt az, aki nem is a jordánok csalárdságáról, de borzalmas rablógyilkosságairól beszélt. A minap is kirabolták, agyonverték

a galambosi csárdást; a feleségét, három kis fiát meg a felgyújtott pajta lángjaiba lökték. Kettejét a gonoszoknak harmad éve akasztották föl Egerben, a harmadik éjek évadján lopta le őket a bitófáról s vállon vitte a zsidó temetőbe, ahol furcsa czeremóniával takarították el. »Ugy van az, Dolifante!« (Az én pajtási nevem t. i. Dolifantus volt.)

Kálmán az ő vérengző elbeszéléseivel csak azt érte el nálam, hogy szinte megelégedéssel, a fonák büszkeség egy nemével hallgattam őt; mert, úgy gondoltam gyerek-ésszel, a rablógyilkossághoz nagy bátorság szükséges ám.

Majd a Krisztus keresztre-feszíttetését lobbantotta a szememre, amire még akkor nem bírtam azzal visszavágni, hogy hiszen azt a fenséges social-demokratát, ha ma járna körül téríteni, legalább is becsuktnák. De mert a só-kontra könyvei közt nem volt benne sem Strauss Dávid, sem Renan, tehetetlen dühömben földhöz teremtettem azt a kis fiút.

Az Istóczy előtt vagy harminczkét évvel keletkezett ez a fia-antiszemizmus bizonyára nagyon elkeseredett harcokra vitt volna, ha egy bús téli nap egyszerre csak meg nem szólnak a huszárok trombitái, nem pereg a dob a szolnoki nagy utcán s nem rohan le a magyar sereg Debreczen felé. Másnap reggel komoran jött be Fazekas Rajmund és tudunkra adta, hogy vége az iskolának, mehetünk haza - ő maga a honvédséggel tart: lesz papjuk vagy lesz közvitéz, mert veszedelemben a haza! - és keskeny fehér arcán leszaladt a könny, szomorúan tömködte tele vékony orrát a sárga tubákkal, aztán mintegy megerősítésül nagyot csettentve a mutató s középső ujjával, így szólt: »megyek!«

- Megyek én is! mondá osztályunk legvénebb legénye, a tizenhat éves Gulyás Miklós, tompa hangon s kemény elhatározással.

- Megyek én is! riadtam fel én. Tudok löni! (A vár alatti szőlők alatt az ősszel lelöttem két tyúkot, a vezsenyi határban meg egy varjút.) Megyek én is!

Testi erőmmel koromat felülhaladt fiú voltam én akkor, s az este láttam magamnál csekélyebb gyereket, aki a század dobosa volt. Mért ne lehetnék katona én is?

Nagy és ünnepies pillanat volt az.

A többi tanuló-társaink, aprók mind, a templomtérré szolgáló ablak fülkéjében egy csomóba verődve, tágra nyílt szemmel néztek bennünket s hallgatták vitézi beszédünket. Legapróbb volt közöttük a halovány kicsi Kálmán, aki nagy izgatottságában beszélni akart, de csak érthetetlen szótöredékeket motyogott.

Este aztán a szomszédos Abonyból átjött az én édes anyám, fogta fülön az ő vitézlő fiát s vitte haza. »Macskafarka való a te kezédbe, nem puska!« mondá otthon apám.

* * *

Vagy huszonkét évvel később az Eggenberger-féle könyves boltban - fiatal tudósok s régi művészek e kedves tanyáján - látok egy természetes, dombos elejű urat, amint löki be az ajtót, nagyot fúva megáll a küszöbön, s aztán potroha miatt szétvetett vaskos lábszárakkal kettőt lépve a pulpitus felé, szemüvegét a homlokába tolja s jelenti, hogy: »ma nyílt meg a bodega, megyünk spanyol borra!«

Hosszan néztem. Ő is, lerántva öldökeit az orra tövébe, kezdett vizsgálni, aztán víg rikkánással nyújtotta felém jobbját.

- Hisz te vagy az, Dolifante! Alig változtál. Ugy-e nem ismersz rám?... Balogh Kálmán vagyok, a szolnoki.

Még egyszer végig szalajtottam rajta a szememet.

- Az a nápicz, az a sápadt fiucska? Az a hebegős...

- Az az! Nincs különben.

S hogy tanárnak czimezték a környülállók, derengett föl csak az elmémbe annak tudata, hogy hiszen ez az a híres magyar tudós, aki a nagy Köllikerrel is polemizált - ha jól emlékezem, a lob támadásának módjáról - szerzője azoknak a rengeteg, magánál pohosabb orvosi tankönyveknek... ez a vastag bácsi... nem, az lehetetlen!

Pedig úgy volt.

Ami első sorban megütött, az, hogy nem dadogott. Beszédje simán ömlött; nagy ritkán s akkor tán csak én vettem észre rajta azt a glottis-görcsöt, mely gyerek-korában szinte fojtogatta. Hát csakugyan jól jövendőlt Fazekas Rajmund: mint Demosthenes, ő is kinevelte magából a hebegést. Csakhogy nem feszülettel járt a hősök, hanem világító szövétnekkel ifju hallgatóinak élén.

- Antiszemita vagy-e még Kálmán? - kérdém, hogy az épp akkor felkapott ujkori jelzővel faggassam.

Mosolyogva rázta meg nagy fejét.

- Hogy először metszettem bele scallpelummal egy zsidónak a holttestébe, meginogtam. Hiszen szakasztott olyan veséje, szive volt annak a zsidónak is, mint közülünk akármelyiknek, A görcső azonban teljesen megtérített. Hogy a zsidó agyvelő gyurusai (tekervényei) élesebbek, ez a mi hibánk. Rá szoritottuk, hogy jobban fejlessze.

Csakugyan: mentül vadabbul csapongott az antiszemitizmus, Balogh annál jobban védelmezte a zsidókat: »A legjobb diákjaim!«

S hogy egy papagály-orru, boldogtalan, »ójtott lábu« medikus érdekében jártam nála - istenadta kandidátusa remegett a rigorosum gondolatától, mert hisz' ekkora orral csak rá nem szabadithatják az emberiségre! - Kálmán megnyugtatott. »Azt lássam, hogy dolgozott; majd aztán lesz rá gondom.«

* * *

Eggenbergerék a megmondhatói: Balogh Kálmán mennyi jó és rossz francia regényt fogyasztott el életében. Akár Deák Ferencz.

Ország bajával, nehéz disciplinával foglalkozó nagy elméknek, úgy látszik, legkedvesebb szórakoztatója a könnyű, néha sekély olvasmány. Költött emberek költött sorsa tolja ki egy kis szünetre a nehéz problémákat az ilyen koponyából; utána ujult energiával folytatja szenvedő nemzetek és emberek jóvoltáért mélyreható munkáját a megpihent elme.

Balogh Kálmán szívének azonban ilyen frissítőkre nem volt szüksége. Az mindig fennen dobogott, míg a hű és tartós munkában meg nem szakadt.

Pákh Albert.

(† 1867. febr.)

Nem is ott van már, ahol régen volt; nem is úgy van már, amint régen volt: az a hajdani műhely, amelyben a »Vasárnapi Ujság« termett. Mégis, hogy körülnézek benne, az emlék csak úgy rajzik föl a lelkem előtt. Az új zsölye régi szint vált; a szürke balzám, meg a szürke függöny kizöldül olyanra, mint amilyen volt akkor; amihez, hogy úgy lássa az ember, sok fantázia kell. Képzeli erőm eleven volta mellett azonban misem bizonyít erősebben, mint az, hogy a »Vasárnapi Ujság« szerkesztőjét ott látom elnyulni azon a zöld balzámon, amely helyzetben pedig az én igen tisztelt barátomat, Nagy Miklóst, ember nem látta még. Pákhon másképp nem is tudom elgondolni magamnak, mint folyton fekve; Nagy Miklósról meg vagyok győződve, hogy fél lábon áll és gyorsan alszik.

Soha két nagyobb ellentétet! Amott a folytonos, persze önkénytelen nyugalom; emitt a szünhetetlen mozgékonyosság. S ha valami rossz élczelő azt hirdeti Nagy Miklósról, hogy lábával szerkeszti lapját, csak nagy dicséretet mond vele.

A fiatalabb irodalomban alig vannak, akik oly közelről ismerték s oly őszintén szerették a kedves mestert, mint mi ketten. Nagy Miklós Kolozsvárról, én Bécsből szőttem első szálaikat annak a meleg vonzódásnak, mely hozzája fűzött bennünket.

Ködös októberi este volt, hogy a bécsi magyarság egyik népesebb kávéházában ültem. A legénység fekete kávé óta folytatta a játékot a kicsi kerek s a nagy négyszögű zöld asztalok mellett. Csattogott a kártya s a golyó. Egyrészt busultam rajta, mért hogy nem fészkelte be magát mibélénk is a német szívóssága a tanulásban; tulfelől meg nagyon jól esett magyar szót hallanom s magyar lapokat olvasnom. De bármennyi örömet leltem is a hallott és olvasott hazai beszédben, mégis nehéz őszi bánat ült az én lelkemet is, melynek forrása közvetlen üres erszényemből bugyogott elő akkora bőségben, hogy száz első éves medikusnak is elég lett volna. Mert az a vékony havi pénzecske, melyet sürű intésekkel kaptunk hazulról, alig futotta ki egy hétre; a másodikban már a Franz vagy Martin krétájára kerültünk, mely, mint minden valamire való pinczéři kréta, duplán fogott. S amidőn a »Vasárnapi Ujság« híres mondanivalói közt azt az üzenetet olvastam valamely iparoshoz, hogy a szerkesztő, amennyire csak telik, rajta lesz, hogy levelezőt szerezzen, aki lapjának a londoni köztárlat csodáit megírja: nagy terv fogamzott meg bennem. »Az a londoni levelező te fogsz lenni!« gondolám. Persze nem úgy, hogy én elhajókázom a Schallinger apró kréta-darabjaitól Anglia nagy krétaszikláira felé - hanem úgy, hogy majd irok én londoni levelet Bécsből. S végig turva egy halom német, francia és angol hirlapot: ott melegében (igazán melegében, mert kis szobámban fázva irtam volna meg) lege artis meglett az első tudósítás, különös tekintettel a magyar kiállítókra. Alá is irtam szépen az én »tábori« nevemet, hogy: »*Dr. Tőkés*«.

A szerkesztő előtt nem tagadhatván a levél keltének helyét, sem zavaros származását: kérdeztem, nem volna-e hajlandó lapját megnyitni közleményeimnek? Megígértem, hogy csak olyast irok, amit olvastam s nem szopok a kis ujjamból semmit. A szégyenkező utóiratban aztán - sóhajtván a fölött, hogy Plato székébe Rothschild ült bele - kértem egy kis aprópénzt. És ó öröm és dicsőség!... a következő szombat meghozta a honorariumot, Pákhnak egy komoly, szinte ünnepies levelével, melyben, maga is nagyon fájlalván, hogy Plato helyett a bankár hirdeti a világosságot, nem küldhet csak ennyit. Másnap reggel meg ott ragyogott a »V. U.« legújabb számában az én londoni levelem a tárlatról, »különös tekintettel a magyar kiállítókra«.

No hiszen! Lett is drága dolga jó Pákh Albertnek az első közlemény megjelenésétől kezdve. Az ország minden vidékéről ostromolták őt dr. Tőkés ur londoni lakása végett, hogy ez a derék hazafi legyen ott nekik utmutatójuk, meg is fizetik a fáradságát.

Mit volt mit tennünk? - már a harmadik levél után hirtelen el köllött utaznom Londonból. Megint Bécsbe tettem át lakásomat s innen írkáltam »K. T.« jegy alatt a bécsi leveleket szegény Vahot Imre és Reményi Ede boszuságára.

Amaz - kit sallangos, tulipántos magyarsága miatt elnevezett Pákh »Nemzeti Imré«-nek - akkoriban rajzolta le Széchenyi Istvánt »emlékezetből« s árulta széltében; amire azt jegyezte meg K. T., hogy rajzoljon Vahot Imre emlékezetből kulacsot, csáti botot, de ne Széchenyit. Reményiről meg, aki ekkor adta első hangversenyét Bécsben s kiről a »P. N.«-ba a hires (Fk.) vezérczikkeket írt, ki merte mondani, hogy ha akkora művész is, mint szt. Dávid: a magyar nótát, bár sok ügyes czikornyával, de idegen izzel, nem magyarosan húzza; amiért aztán Reményi, kifürkészve, melyik kávéházban lakom, harmadmagával tört rám s követelte, hogy kövessem meg. Ami meg is történt, csak hogy husz évvel később a »Borsszem Jankó«-ban, ahol az ő czime (»az angol királyné udvari hegedűse«) akkép volt magyarázva, hogy igenis: az »Angol királyné« udvarában hegedült, csak hogy Pesten.

Semmit sem utált mélyebben Pákh, mint a nyegleséget s a henczegést. Ennek megrovására oly metsző szavai voltak, mint Voltairenek, s oly kegyetlenül jellemző epithetonjai, mint Heinének. Leveleiben hozzám szegődött; de nem biztatott határozottan, mert, úgy mondá, »a renyhe békét többre köll becsülnie a vig háborunál, melyhez érzi, több a talentoma. De hát az ő ujsága csöndes családi lap.«

* * *

Alig vártam, hogy szemtől-szembe láthassam, aki vállalatával s főleg elmés leveleivel annyira fölébreszté rokonérzetemet, érdeklődésemet.

A nyári szünet meghozta a rég óhajtott örömet. Másnap, hogy Pestre érkeztem, amennyire csak az illendőség megengedte a korai látogatást, már ott álltam a Szapáry-ház kapujában, az Uri-utcán.

Keblemben a sziv nagyot koppant, ujjam azon az ajtón annál kisebbet, melyen belül élt Pákh Albert.

Kopogtatásomra harsány, tagolatlan kiáltás válaszolt, mely inkább hasonlított elutasításhoz, mint invitációhoz. Habozva nyitottam be abba a szellős, tágas udvari szobába, melyben szerkesztették a »Vasárnapi Ujság«-ot.

A zöld balzákon szikár alak nyult el, baljában írást tartva, plajbászos jobbán meg három vagy négy felbontatlan czimszalagot, melyek mint holmi karpereczek lógtak ott.

Fölemelte fejét: száraz arczu, széles homloku fejét; felém szögezé torzonborz bajszát s bozontos szemöldökei alól kutató pillantást lövelt arra a vakmerőre, aki az ajtó mellett megállva, némi megdöbbenéssel nézte a lassankint fölemelkedő férfit.

- Pákh urhoz van szerencsém? kérdezém megfélemlítve.

- Az vagyok!

Hangja kellemes barytonban zengett felém.

- Dr. Tőkés... Bécsből.

Erre a fenyegető bajusz lekonyult s a haragos szemek a borzas ernyők alól olyan nyájasan néztek rám, hogy megkönnyebbülve sohajtottam fel.

- Mi a kő! mondá. Hát ön nem is kopasz, nem is pápaszemes doktor? Hiszen ön, sértésnek ne vegye, inkább hasonlít lyrikus költőhöz, mint okos emberhez! Ha szereti a fehér czipót, tessék: szegjen magának; bár nem szülte Szoboszló, de azért mégis foszló. Tudja-e mit felelt Petőfi Sándor erre a híres szoboszlai czipó-versre?

S elmondta, s a révén azt is, hogy az a barát, ki Petőfit »veszett ebként megmará«, az ő. Beszélt aztán Petőfiről sokat. Nem akkor egyszerre, hanem tíz év alatt apránként, mindannyiszor újat, néha meglepőt közölve az én szomjas lelkemmel.

Mert Pákh nem igen volt beszédes ember. Többnyire hallgatott, csak úgy közbe-közbe eresztve meg egy sistergő szót, mely világított, gyújtott és perzselt.

Oly erős ész, oly élénk elme roncs hüvelyben! Igazán, ő is pathologicum praeparatum volt spiritusban. S mégis mennyi jószág a ridegnek látszó réteg alatt! Csipős beszédje mögött mily meleg lélek! Mikor előhozakodott az ő apjával, azzal a becsületes emberrel, azzal a szerény tudóssal, aki szenvedett sok igazságtalanságot, aki úgy megküzdött az élettel s aki mellett úgy megküzdött az édes anya is, kinek kemény napi munkáját megszakította a szülés, »mert csak ilyenkor feküdt a rendesnél tovább az ágyban«, aki elejébe nevelte gyermekeit az apai oktatásnak - amikor az ő szüleiről beszélt: nagyon fel tudott engedni. Maga nőtlen életet folytatván, minden fölöslegét, mely szerény életmódjánál fogva aránylag sok volt, a testvéreknek adta.

- Majd ha jubilálok! szokta volt mosolyogva emlegetni, s épített magának légvárakat. Visszavonul a kies Szepesség egy kis városába, ott megválasztatja magát polgármesternek vagy valami efféle kis-királynak, s így akarja bevégezni napjait.

Az a jubileum pedig abból állt, hogy Heckenast a »V. U.« tized-évi előfizetését, vagy, amint Pákh mondogatta: »a diszeloadás jövedelmét, a napi költségek levonásával« a fennálló szerződés értelmében mind oda adja a szerkesztőnek.

Meg is jött a nagy nap. A »V. U.« megérte ünnepét; hanem - »a napi költségek« ugyancsak hosszú számsorokban s bő rovatokban sorjáztak el a beneficziáns előtt, s vajmi szegényke jutalommal aszott a kövérnek álmódott áldás.

A csalódás nem igen bántotta. S mikor a diszjövedelem, azzal a nagyobb összeggel, melyet öcsse biztatására valamely szepességi bányába ruházott bele, szintén a minden kuxok útján porlott semmivé - tréfával ütötte el: »Kux ins Loch!«

De ha a diszjövedelem nem volt is fényes, annál fényesebb volt a jubileumi diszebed a kiadó-
nak fejedelmi termeiben. Ehhez a lakomához én, mint a »V. U.« szerkesztőségének azóta három néven munkálkodó tagja, szintén hivatalos voltam, s ettem is háromért. Milyen konyha! Hát csakugyan jóízű az írók zsirja.

»Ott voltak még Greguss Ágost, Volkmann, Hajnik, s néhány tehetős fővárosi polgár«, írná most az interview-rovogató reporter. A kitűnő zenészt tartozó csodálattal néztem, s hallgattam az ő megzavarodhatatlan némaságát. Ha kinyitotta a száját, az nem azért történt, hogy valami kijöjjön onnan, hanem hogy oda bemenjen. S ment is, szent Apolló! Széles, tömött bajszt ráborította a tele pohárra és ivott, ki tudja mennyit!

Nem mondhatnám, hogy bölcsészeti karunknak az idő szerinti feje kifogni engedett volna magán. S a többi is mind rövid, de sűrű hörpintésekben s annál hosszabb köszöntésekben éltették az ünneplő ünnepeltet, ki maga óvatos szürcsöléssel nézte, amit körölte az olvasottak olvasatlanul ittak. A sok tárgy közt szóvá tették azt a despectust is, mellyel az akkori fiatal irodalom viselkedett a veteránok iránt, s vallotta az irodalmi calvinismust, melyhez képest, így szólt az új tan, »nincs tekintély, le a pápával!« amidőn az előszobában rettenetes morgadalom és szivszakgató sivalkodás zavarja meg a dicső symposiont. Kirohanunk - hát ott áll

teljes nagyságában a Heckenast roppant newfoundlandije Clifford, s előtte, hátulsó lábaira csücsülve s az elsőket kérlelően emelgetve, élénk farkcsóválással szolgál a »Gipsey«, az országnak akkoriban legtudósabb kutya, Gregussnak hű kísérője s nekünk a »V. U.«-nál nélkülözhetetlen tanácsadónk, akit intimus körben, Pákh bérnálása nyomán, bizalmasan »Alfréd«-nek is szólítottunk. (Teljes titulusa »Dr Gipsey Alfréd« volt, s Heckenast nyomtatott is a számára névjegyeket.)

Kinyújtván pedig csontos mutató ujját a mulatságos jelenet felé, Pákh ünnepiesen kérdezé: »Hol van Zilahy Károly? Hadd látná ő, és látnák hivei, hogy ebben az országban mégis tisztelik a tekintélyt!«

S Gipseyt kitüntetőleg emelé föl bojtos farkánál fogva, mit a derék állat nyugodtan viselt el, ez levén kriteriuma az ő telivér pincsi voltának.

Gondolom: jelen volt a lakomán Gyulai Pál is, akit, ha jó Homérosz ismeri, nyilván így említ vala fel, hogy:

Ember bosszantó Gyulait ne feledjem a sorból.

* * *

Egyik rettenetes üldözője volt az »új nemzedék« rakoncátlanságainak, amely, kevés kivétellel, megannyi félreismert lángésznek tartotta magát. »Zilahy Károly hátrahagyott neveletlen árvái«. Így keresztelte el őket Pákh, az epés, de éles eszű fiatal kritikus korán esett halála után.

A bőségesen termelő fiatal Magyarország - mert nem igen volt, amiért Gyulai és Pákh irodalmi munkáit kifigurázza - azt hánytorgatta föl nekik, hogy nem tudnak már. Gyulai minden évben egy versecskét ha kinyög. Pákh Albert pedig az esztendő végén adja ki tíz kötetben az ő »szerkesztői mondanivalóit«.

Pedig Gyulainak egy versében több volt a lélek mint az egész hadban, s azokban a mondani-valókban több tudás, elmésség, ítélet és izlés, mint ama szikla-falók és felhő-ivók összes műveiben.

Pákh a legfinomabb tapintattal szerkesztett. Ő is ama nemeseknek volt egyike, akik nem a néphez szállanak alá, hanem magukhoz emelik föl azt. Akárhány selejtes cikkéből csinált ő kellemetes olvasmányt, anélkül, hogy irt volna belőlük valamit. Csak törült, de művészettel. Ő rá is ráillik az, amit a korinthusi polgár mondott a fiának, hogy a szobrászatot megmagyarázta neki: »a képfaragó vesz egy nagy darab márványt, a fölöslegest lefaragja róla s megvan a Minerva«.

Keservesen küzdöttem néha cikkem valamely passusának meghagyása mellett. Szörnyen fájt szívemnek, hogy szép hasonlatomnak elvágja a nyakát. Az ilyen pillanatokban az én sebzett hiuságom nem szobrászt, de vandált látott benne, aki összezuzta az isten alakját. Pedig mikor megjelent, szégyenkezve adtam neki igazat.

Éppen férfikora javában érte a csapás, melyből soha ki nem gyógyult teljesen. S ami sebeinél is erősebben marta: nemzete szabadság-harczában nem vehetett részt. S ha már rossz lábaira kelt is volna, hogy odaálljon a honvédek sorába: nem szabadulhatott haza. A Bécs melletti Kaltenleutgeben hideg vizét használta, midőn a határon túl eldördült az első ágyulövés, melyre szívének nagy feldobbanásával felelt. A hevenyészett hadsereg harci riadása elhangzott hozzája, abba a csöndes völgybe. Kifogyva egészségből s pénzből, csak reményeiből nem: abban a kis osztrák faluban iskolamestere volt a csepűhaju, oltott lábu apró németeknek. Néha be-benézett Bécsbe s öröme telt benne, mily gyorsan épül a torlasz egyik s a másik utcán. Elvánszorgott a Duna-csatornához, s bizony behullajtott a Buda, Mohács, Nándornál elfolyóba egy-egy nehéz könyecseppet, s rábizta egy fodros hullámra, vigye a fogoly köszöntését azoknak, akiknek talán vére fősti most a Dunát. Pedig bizony nem volt ábrándos legény.

A kúra, melyből bajának némi enyhületét hozta magával, meggyőzte őt afelől, hogy a hideg víz mindent meggyógyít. A legtöbb szenvedő, aki valamely »különleges« gyógymódnak némi könnyebbülést köszönhet, megveti s elítéli az orvosi tudomány többi forrásait. Mint a Schrodista ráteszi a hitet a fanyar vörös borra s a száraz zsemlyére; mint a svéd testgyakorlat híve meg van győződve róla, hogy vele a tuberkulózisról is segít; s mint megesküsznek sokan az őrző Baunscheidtismusra, vagy most a Kneippismusra: a víz is fejébe szállt már nem egy okos embernek. Ezek közé a víztől megkőtyagosodott világos elmék közé tartozott Pákh is. Belül-kivül, éhomra, zsirosra: neki mindig csak a hideg víz kellett. Amennyire áldásos a vele való élés, annál károsabb, ha visszaélnék vele.

És Pákh visszaélt vele. Mint a kacska, ő is majd mindig a vízben ült, mélyen lenézett minden orvost s várta napról-napra, hogy majd csak megszabadul sebeitől. S ha került egy-egy jó napja, mikor nem sajgott a lába - ami inkább a kedvező időjárásnak volt eredménye, mint az ő kifogyhatatlan vizének - megint építgette az ő boldog légvárát, s még olyasmin is járt az esze, hogy tán meg is tudna még házasodni. Egy idő óta legalább igen szép leveleket irogat hozzá egy derék művelt özvegy asszony az alföld nagy városából: hogy, ha valaha megválnék az ő szeretett magányától, azt csak az olyan jeles és szeretetreméltó férfiú kedviért tudná megtenni, mint a milyen Pákh. Kéri az arczképét. Pákh viszonzás fejében meg is küldötte a magáét. Egyszer aztán nagy nevetve mutat egy női arczképet. Bizony nem volt valami szép. »Ez ő!« mondá. »Hanem az ábrándos honleány sem ír ám azóta levelet, hogy megkapta tőlem - L. - (akkor országos képviselő) fotografiáját!« Mindamellet erősek voltak benne a családi hajlandóságok, s meg-megállt az utcán, ha valamely pozsgás gyereket vittek el mellette, s nyájasan nézett utána. Egyszer, hogy a fiatal Pesttől zsibongó József-térig csaltam el, egy köpczös kis legényre rá mutatva, sajátságos mosolygással mondá: »Ez is olyan nagyfejű, mint az enyém! Annak akkora a kobakja, hogy mondva kell csináltatnom bele kalapot.«

Sokat bohóskodott az ő »doktor öccsével« (tábori sebész - magyarán »felcser« volt,) akivel mindig nagy medikai problémákat fejtegettetett magának, amin ő igen jól mulatott. A guny mindig ott leselkedett nagy bajusza alatt; az a guny, mellyel magát sem kimélte, s mely nem fájt senkinek.

A hires »szamár-klub«, melyet alapított, sok szellemes embernek volt a becsvágya. S a tudós-vagy Kisfaludy-társasági tagságért nem fáradnak jobban most, mint ahogy akkor fáradtak számosan, hogy ebbe a kurta akademiába bele jussanak. Magam is csak neofita maradtam mindvégig s a »rugott csacsi«-foknál följebb nem vihettem.

Ez idétt már a Hatvani-utca sarok-házában lakott, abban, amelynek első emeleti magasan egy barna elefánt nézett le az alatta nyüzsgő népségre.

- Kár, hogy hasznát nem veszik ennek a szépen kiesztergályozott elefántnak, mondá egy vidéki látogatója, ki erről az elefántról igazodott el a Pákh lakására.

- Már hogyan vennék? válaszolta komolyan. Én ki is árendáltam. Annak az elefántnak a hátán szívom el minden reggel az első csibukomat.

Egyszer, midőn még a jó kis Cseresnyés, a hirneves sakkozó, volt az ő szerkesztő segédje, a mai Franklin-épület kapuja alatt balra nyíló szerkesztői szobácska rövid kanapéján elnyulva, beszéltem el neki az Offenbach legujabb operette-jének, a »Deux aveugles«, mulatságos jeleneteit. Nagyokat nevetett, ami nála nem is volt oly ritka dolog. Aztán a maga és másod-szerkesztője lábaira mutatva (Cs. is biczegett) kesernyés mosolygással mondá, hogy ha Offenbach őket látná, mindjárt írna egy újabbat e czimen: »Les deux boiteux«.

* * *

Milyen dolgozótársa is lett volna ő az én »Borsszem Jankómnak«! Kár is minden jó ötleteért, amelyet bele nem irt. Az ő elméssége is olyan volt, mint a só elrontja az ételt, ha bele nem teszik.

Orvosa, ápolója s szobalánya az öreg Igriác volt, egy huszárviselet vén katona, aki úgy tudta emelgetni az ő gazdáját mint dajka a csecsemőjét. Ő locsolgatta, füröszttette; ő evezett hónaljig a sok vízben, aki olyan elkeseredett ellensége volt a víznek. Föl is borozta magát, hogy ki ne fogjon rajta az ellenség, már kora reggel; s késő este még folyton védekezett ez ellenség ellen - amiért Pákhtól kapott is egyszer vitézi medáliát a képére. De azért bottal sem verhetette el magától. A halál azt a csufot tette rajta, hogy borissza Ignácot vízi-betegségben vitte el magával.

Igy beszélte el nekünk egy téli este, a Kammon-kávéház legszélsőbb asztalkája mellett, hová vacsora után köréje gyülekeztünk többen. Bartalus is köztünk volt. Az este mindig úgy végződött, hogy őt (Bartalust) kísértük haza, ki akkor az Országuton, a Luby-házban lakott. De ha nem is volt ott Bartalus, azért csak éjfél tájt arra szőlította föl Pákh a hiveket, »hogya ne kísérjük haza Bartalust?« S elsétáltunk a Luby-házig s onnan az elefántjáig vezérelt vissza bennünket. Ha az éj csöndjében egyszerre vig nevetés hangzott föl az utcán: sokan tudták már, hogy »most kísérik haza Bartalust«.

* * *

Egy téli hóvizes nap áthült s nagy beteg lett. Viaskodott s nem akart lefeküdni. Végre a betegség mégis csak erősebb volt s Pákhot az ágyba döntötte. Oda roskadt, hogy onnan soha többé föl ne keljen. Nem bocsátott magához orvost s lobos tüdejének is a hideg víztől várt gyógyulást. Bókai tanár, gyermekkori pajtása is csak a barátság révén juthatott a szenvedő mellé; de már akkor későn járt minden emberi tudomány. Még csak a szeretetnek juthatott mellette tisztje.

Magam akkor Prágában jártam s egy ottani lap táviratából érttettem meg a nagy veszteséget, mely a honi zsurnalizmust, - a nagy fájdalmat, mely az ő halálával szívemet érte; pedig éppen akkor nyílt meg az egy édes tavasznak. Első virágja nem hiába hogy fájdalomban fogant, oda is hervadt.

Kertbeny Károly Mária.

(† 1882. jan. 23.)

Bizony gyerek volt ő, amíg élt. Fiatal gyerek a harminczas években, akiből aztán az a vén gyerek lett, akit a többi nyomán szintén elföldeltünk. Sohasem látta egyikünk sem szomorúnak, de még csak komolynak sem. Pedig akárhányszor volt olyan állapotban, hogy bármelyikünk megsejtette volna a felét is. De ő oda sem nézett neki. Mindig figurázott, még pedig maga-magát figurázta ki legszivesebben.

Halála előtt vagy kilencz nappal egy hordár karján láttam a barátok terén vándorolni. Megilletődtem s gondoltam magamban, nem soká lesz már szüksége erre az istápra. Kertbeny vigan integetett felém. Nem is azon kezdte, hogy milyen csuffá lett, hanem lám, milyen hódítást tett. »Meine jüngste Eroberung« - mondá, hosszú reszketeg karját az öreg szolga felé kinyújtva, »und mein letztes Anlehen«, tette hozzá, mulatságosan mozgatván a nyírott bajszát, ami nála mosolygás számba ment. Az »Ahlehen« szó alatt a támaszkodást értette. A tréfás megjegyzés élet persze azok ellen az örökös, kifogyhatatlan zavarok ellen fordítá, amelyek a boldogult boldogtalant teljes életében üldözték.

Mert ő boldogtalan volt, akárhogy élczelődött is magáról. Talán éppen azért. Csak az utolsó években lelt egy kis megnyugvást abban a gondolatban, hogy mégis elismerik őt végre itthon, ebben a hazában, amelyért - ő azt úgy gondolta - sokat tett, mert első vitte ki magával Petőfi dicsőségét »hinaus ins Reich«, nagy Németországba. De mikor itthon is olvasták az ő fordításait, amelyek, főleg első kiadásukban, oly nagyokat vétettek a legmagyarabb költő ellen: kezdtek rá nagyon haragudni és megeresztették ellene a gúny darazsait. Greguss erős hangon tiltakozott az ő »ferditései« ellen; Jókai megtette Kertbenyből »Kertbölky«-vé; Pákh Albert meg utánozta az ő fordításait hihetetlen németségben s a legmulatságosb félreértésekben. Mert való igaz, hogy a szerelem *harmat*-csöppjét, melyről a költő »Örült«-je beszél, *harmad*-csöppnek értve, így fordítá le: »Dreiviertel Tropfen«. Valamint igaz az is, hogy a »bogláros« ló, »bulgarisches Pferd« volt ő neki. Pákh aztán ráfogta szegényre, hogy »Toldy estéjét« ilyen czimen eresztette világgá: »Soirée bei dr. Franz Schedel« és Arany »Keveházát« mint: »Kaffeehaus des Johann Gold«. (Akadt neki egyébként e részben itthon egy epigonja, aki a kolompoló gulyát »klappernde Storch«-nak mutatta be.)

A németek azt mondták Kertbenyről, hogy nem tud németül; a magyarok meg, hogy nem tud magyarul. Felelt ő mindezekre a fordításai második és bővített kiadásában, amidőn visszaélve a német olvasóval, magyar szavak gyanánt elismert magyar írók nevét csempészte be, amely nevekhez aztán sértő magyarázatot adott. (»Greguss« = Schafskopf, magyarázza egyik bevezető cikkében.) Ez egyszer öntudatosan fordított rosszul.

De minden hiányos volta mellett, Kertbeny fordítása volt az első, mely teljes mértékben irányozta felénk a külföld figyelmét. Eleinte meglepetve, majd lelkesedve, elragadtatva emlegették a puszták fiának búbajos költészetét; s Kertbenynek volt gondja rá - persze csak a hatás növelése végett - mentől vadóczabbnak rajzolni Petőfit, kit a németek aztán holmi csavargó lángelmének képzeltek, ki a csárda ivójában muzsikáltatja magát s ilyenkor hevenyészí dalait, mint a svéd Bellmann vagy valami olasz improvisatore, s el nem hitték volna felőle, hogy az a Petőfi voltaképen egy művelt férfiú, ki több nyelven tudott; eredetiben olvasta a világ nagy költőit; fordított angolból, francziából; egyáltalán nem volt az a borissza ember, akinek mondogatta magát, s hogy bizony a pedanteriáig vitte a pontosságot minden dolgában - csak hogy egy kissé »akaratos feje volt«. Az erős leczke itthon, meg egy-egy külföldi bíráló sóhajtása: hogy mekkora hatásuk lehetne e költeményeknek, ha egy igazi költő szabatos németségbe

ültetné át, mikor hát az ilyen fogyatékos fordításban is erősen dobbantják meg szívét, forralják véréit az embernek - az ilyen nyilatkozatok magába téritették Kertbenyt. Gyomlálgatta ki a sok burjánt, mely szinte fölverte fordításait. A következő kiadások már jóval tisztábban kerültek az olvasó világ elé, s angol és francia, Kertbenyből merítve, közlé a magyar Tyrtaeus dalait.

* * *

Huszonöt éve annak, hogy egy nyirkos őszi estén fordultam be a Hayder-kávéházába a bécsi Grabenen. Egy mély fülkében nagy örömömre megláttam néhány jó pajtásomat, kiknek egy hosszú, élénk ur beszélt el német-magyar-francia vegyületben valamit, ami fura lehetett, mert a fiúk ugyancsak nevettek neki. Hogy ötödiknek oda szegődtem közéjük, nyomban meg is ösmerkedtem az idegen urral, aki jó magyarán azon kezdte, hogy: mit iszom? - aztán mondta meg csak, hogy ő az a Kertbeny.

A híres Kertbeny? A műfordító? - kérdém őszinte meglepetéssel; mert még akkor minden nyomtatott név nagyon imponált nekem. Hát még az olyané, amelyről tudtam, hogy messze országokban ismerik.

Aztán megfogtam és beszéltettem Petőfiről, akivel, úgy mondá, barátságban élt. Csak Petőfiről! Én is láttam egyszer gyermekkoromban a Váci-utczán, nyakában egy roppant széles és szörnyen vörös selyem szalaggal, melyről egy rettentően széles és bizonyára jól kifest kard lógott alá. Éppen levette volt a kucsmáját s a tüske haját fésülgette az öt ujjával. A Barabás édeskés rajza a Tyroler metszésében még lágyabbra váltotta ezt az arcot, pedig Magyarország nagy Sándorának kemény vonásai voltak. Az orrát sem tudom, mért pingálják-faragják most is olyan finoman modellált görög orrnak, mikor az inkább meglapul a ritkás bajusz fölött.

- Csakugyan olyan volt, mint a milyennek ön írja le, bizonyítá állításomat új barátunk, aki aztán tenger sok adomával tartott jól Petőfi életéből, s föl is olvasta nekünk a róla akkortájt megírt biográfia nagy részét, mely valamely német időszaki közlöny számára készült. Mi lelkesedtünk a cikkben. Petőfit egy üstökös csillaghoz hasonlítja, mely váratlanul tünt fel az égen, végig sugározta a világot, aztán egyszerre oda veszett, azt sem tudni hová.

Akkor a Bogner-utczán lakott és, amint mondani szokás: két kézre dolgozott. Mert nem csak műfordítással s irodalmi dolgokkal foglalkozott, de jól értett a gyáripari reklám-cikkekhöz is. Ő volt, aki a csere-viszonyra alapított párisi Bonnard-iroda s a még akkor kevésbé ismert Christofle-féle ezüstözött pakfong áruk mellett hatalmasan fújta meg a kürtöt. E cikkeiben a rábeszélő ügyesség néha ékesszólássá fokozódott. Egyik még most is előttem fekszik az ő kalligrafikus írásában.

Egyszer levelet kapok tőle - ezt is a kezemben tartom e pillanatban - melyben tudtomra adja, hogy lakást változtatott. Nem a Bogner-utczában, hanem az Alserstrassén lakik most, a 4-ik szám alatt. Keressem föl mentül elébb. Tehát egészen a közelünkbe hurczolkodott! No ez derék. Sietek is ki a nagy utcára, keresem a 4-es számot, de csak nem akadok rája. Láttam ott ugyan egy nagy 4-est, de előtte egy policzáj-katona sétált föl s alá. Itt nem lakhatik. Pedig bizony itt lakott. Nem is a maga jószántából, de muszájból. Nem követett el az istenadta semmiféle nagy bűnt, ha csak a Kossuth levelét nem találták meg nála; mert néha nagy titokban mutogatta nekünk a »Herr von Widderweg« köszönő levelét, amért megküldötte neki a német Petőfit. Ha már most én fölkeresem, talán engem is ott fognak, mint holmi fiók rebellist. Egy perczig haboztam, aztán csak neki duráltam magam, a három órálomás cerberusain vitézül keresztül törtettem: míg végre a nyájas, rózsaszín képű, pohos tömlöcztartó ur elejébe vezetett a fogoly Kertbenynek, aki a közös társalkodóban ült és szivarozott. Hát biz ő adósságoknak miatta volt ide csukva, mivel még akkor fenn állott az osztrák Clichy. Az

elkeseredett hitelezők záratták el az adózt, és - rátéve a holt követelésre az eleven pénzt - még ők, a manichaeusok, viselték az eltartás költségeit.

Sokat vándorolt ki innen Kertbeny, ami azt jelenti, hogy sokszor is vonult be ide, mert adósságszínálót csak egyet ismertem nálánál különbet: a már szintén elhalt hasonlóképen magyar származású, szellemes H. M.-t, ki csak narancsért tartozott 8000 forintjával Tomasoni fűszeresnek.

Amikor Kertbenynek pénze vagy csak hitele volt: jobb napokat nem élt senki mint ő és convivusai, kiket bőséges ebédekre és tartalmas vacsorákra hívott meg magához. Éppen ilyen lakozás alatt történt, hogy rajta ütöttek a rut hitelezők, amely veszedelemből úgy vágta ki magát, hogy hirtelen pinczérnek állott be, azaz a szent hermandad szeme láttára hordta föl nekünk az ételeket s olyan helyesen kellnerkedett s csapkodott körülöttünk a szalvétájával, mintha teljes életében egyebet sem cselekedett volna, s oly meggyőzőleg, hogy a szalvétájával szép szerével ki is hessegette a kellemetlen uzsorásokat és a rendőri biztosokat. Ami azután következett, az igazi szaturnália volt: nekünk, lekötelezett s éhes hiveinek, szolgált ő mind végig, amíg aztán egy szivarfüstös, borpárás felhőbe csapott össze fejünk fölött minden, mely felhőnek vidám ötletek voltak a villámai s harsogó kaczagás a menydörgése.

Dalaim, mik ilyenkor teremnek

Pajkossági fiatal lelkemnek -

travesztáltuk oda Kertbenynek, aki, asztalkendővel a karján s egy roppant regaliával a szájában, szunyókált egy pamlagon, melyen egész hosszában elnyult.

Elbeszéléseiben, amelyeket jó taglejtéssel adott elő, sok volt abból a bizonyos képzelmi fölöslegből. A göthei »költészet és való« úgy összeolvadtak benne, hogy nehéz lett volna külön választani egymástól, amit egyébként meg sem kísérltünk. Miért is fosztottuk volna meg magunkat egy jól kigondolt, finoman szőtt s élénken színezett mese élvezetétől?

Bátyja, Benkert, jeles festő volt - festő, aki színvakságban szenvedett s csak amolyan »szürke vásznak« állított ki. Arlt, a híres szemorvos akárhányszor hozakodott elő ezzel az érdekes esettel, melyről már a Kertbeny elbeszélése előtt volt tudomásom. De a fiuk ebben tamaskodtak s mulatságos volt látni, barátunk milyen erőtlenül s vergődve bizonykolta az ő testvére sajátságos fogyatkozását. Nem volt tehetsége az igazat is kiczifrázni. Ő csupán az erős állítások védelmében küzdött merészen. Ebben a részben igazi katonai természet szorult bele, aki csak a rossz pozíciók ellen intézett rohamok visszaverésében mutatja ki nagy vitézségét.

Feltűnő, hogy ezer és egy kalandjaiban sohasem fordult elő a szerelem. Vagy nem is kereste soha, vagy oly hatalmasan illeté meg lelkét, hogy szíve legmélyébe temette azt.

Egyszerre csak eltűnt szemünk elől. A bogner-utcai lakásán a szállás-adó asszonyosság fanyar felvilágosítással szolgált. De még az Alserstrasse 4-es házában sem leltem többé nyomát, amiből világos volt előttem, hogy már most csakugyan nincs Bécsben.

* * *

Évek multak el azóta s köztünk csak úgy fordult rá ismét a beszéd, hogy Jókainak egy munkájával jelent meg a piacon; majd meg egy magyar költői anthológiával állt elő, amiből azt láttam, hogy jóban-rosszan, akár telt neki egy kényelmesebb életre, akár sanyaruságban s betegségben folytak le napjai: tolla mindig mozgott, szolgálva szívének egyetlen és nagy lelkesedését, a magyar irodalom közlését a külfölddel.

Majd híre járt, hogy Berlinben lakik s hogy nehéz beteg. A hazai lapok nemes hevületben fölkarolták a szenvedő honfitárs, az érdekes literátor ügyét. Az »írói segélyegylet« s egy-egy régi barátja sem késett, hogy hozzá járuljon szomorú helyzetének enyhítéséhez.

Végre, miután a nagyvilágon mindenütt hasztalan kereste a szerencsét, hazatért.

Alig ismertem rá. Az idő s a betegség összevissza szántotta ábrázatát s még hosszabbra nyújtá alakját, pedig görnyedezve ült a székében, hogy Jankó János barátommal benyitottam rudasfürdői szobájába, melyet a főváros bocsátott rendelkezésére. Elegikus panaszokat vártam s ő daróczkodó jóizűséggel fogadott, egyet nyögött s kettőt nevetett utána. Ha sir vala, nem metszi úgy a szivemet, mint ezzel a keserves vidámsággal. Csaknem mindennapos vendége volt az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek, hol a déli órákban jelent meg hórihorgas alakja, melynek magas voltát még növelte az ő szertelen vastagságu csizmatalpa. »Ha már nem jutott a három emeletes házi uraság« mondá, »legalább van három emeletes csizmám. Ez az én piedesztálom!« Aztán óvatosan bocsátkozott a zöld plüszös székre s kezdte mókáit, beszélte adomáit. A régi ismerősöket »küß die Hand!«-dal üdvözlé, szidta a németet s re bene facta föltápáskodott s kifelé csoszogott.

Sűrűn találkoztam vele Jankónak családi körében is, hol a ház asszonyának a maga módja szerint ugyancsak udvarolt: dicsérte főztjét (komolyan), ócsárolta az urát (tréfásan) és térde kalácsára ültetgette viruló gyermekeit. Ez a szeretetre és tiszteletre méltó hölgy volt az, aki mindvégig anyáskodott a vén gyerek mellett; s mindaddig, amig öreg betegje élhetett erős levessel s gyöngé ételekkel: küldözte neki a kórházba. Karácsonyra dus töltelékű diós és mákos patkóval kedveskedett a beteg írónak, amire ez a »gefüllt« és »geföhlt« fonisztikus rokonságát egy mulatságos levélben a végletekig variálta.

Nem tudom, az istenadta, mikor tehetetlenül nyult el halálos ágyán, béna nyelvével mit motyogott. Talán bizony komoly szavak voltak, amiket csak úgy tagolva rebesgetett. Vagy tán, hogy akkor is valami dévaj mondás fagyott meg az ajkán.

Széchenyi gyásztor Bécsben.

- Nem is olyan szomoru, mint a czimből gondolnák. -

Harsogó vezérczikk, zengő versemény, magasra lendülő szónoklat, mélyen járó emlékbeszéd - a művészet és tudomány minden ága dús virágzásra fakad azon a fényes napon, melyen Széchenyi István született, hogy dicsérje a legnagyobb magyart, ki maga is lendületbe hozta ezt a nemzetet, mély barázdát vont a töretlen szűz földbe s tele hintette azt dúsan termő maggal.

A vidéki lapok legkisebbik poétája is meghangolja vasárnapra a csimpolyát és a maga czinczogó énekmódja szerint, a jelesebb solisták térdéig érve, ő is belezendit a nagy község zsolozsmáiba.

Irigységgel gondolok rá, s irigységgel a régi Széchenyi-szobor feltalálójára, bár a szivarja - az akkori szakértők közös véleménye szerint - nem szelelt; irigységgel a sok Széchenyi-tér, utca-, halom-, liget- s malom anabaptistára; sőt még irigységgel arra a pinczérre is, aki az ő vendéglőjének vasárnapi ételsorába vörös tintával iktatja bele a Széchenyi-rostélyost. Ők mindnyájan adóznak a hatalmas férfiú emlékezetének - csak nekem nem jutott róla énekelnem, aki pedig szintén közéje szeretnék állani azoknak, akik alkotásait magyarázzák és nagyságát hirdetik a legnagyobb magyarnak.

Csak egyszer láttam életemben, kis fiucska koromban, a pesti vármegyeház gyűlés-termében. »Az a barna ur ott«, magyarázá nekem egy kedves hang, mely most is a szívembe rezdül »az a Széchenyi István gróf. Megjegyezd magadnak örökre s el ne feledd, hogy láttad; mert ő nagy férfiú. S jól megnézd vele szemben azt a kékszemű szőke urat is: az Kossuth Lajos. Az is jeles ember. Ez a két ur, bizony kár, ellenfele egymásnak.«

Mikor aztán a folyosón észrevettem, hogy a két ellenfél kezét szorít egymással, nagyot ámultam. Az én korlátolt elmém föl nem foghatta még akkor azt a híres dupla fenekű morált, mely szerint az ember az ország színe előtt leszólja egymást, előadás után pedig Hektor és Akhilles karonfűzve mennek vacsorálni.

S akkor, amikor mutatták nekem Széchenyit, sem láttam talán őt magát; vagy ha igen: a gyermek minden lelkesedése s a férfi összes kegyelete a jó emlékező tehetséget pótolni nem bírja.

Mi »Bach-nemzedék« - csak úgy nevezték az ötvenes évek végén a tanuló ifjúságot - ha már német szóbul kellett értenünk, inkább a német Bécsben akartuk hallgatni, mint otthon. Így esett akkor az a nagy emigráció a szőke Duna partjairól a kék Duna partjaira: Pestről Bécsbe. A jó Tognio, a mi akkori rektorunk, aki a »system« lelkes köröszülhajtásával s a »maass-regel« erélyes alkalmazásával nagy hitelt szerzett magának a bécsi urak színe előtt, keserves dilemmába szorult. Azt csak meg nem tilthatta, hogy Bécsbe ne vándoroljon az ifju: a Sejk ül Izlám áldását adja a fiatal zarándokra, midőn ez Mekka felé indul, nem hogy még visszariasztaná a szent uttól. De a mi sejkünk meg nagyon fájlalta, hogy annyian sietünk idvezülni a Kaabához. Hiszen az ő mecsetje szinte kong, olyan kevesen járnak már bele áldozni. Arra a nagy engedményre is késznek nyilatkozott, hogy a folyosón, nem bánja, ám beszélgessünk magyarul, s a nyakravalónkban is lehet piros pötty, de ne sok. A marasztás nem fogott rajtunk; csak fölmentünk mi Bécsbe s a jó Togniót nemsokára megütötte a »system« s megboldogult a »maassregelben«, legyen könnyű sirján az a »verdienstkreutz«, amelyet annyira megérdemelt.

Sokkal szabadabb szellő fujdogált odafönt Bécsben. Kivül a központon - mert hiszen akkor oda cenzuralizáltak mindnyájunkat - s így kívül Pesten is: pápistább volt minden törvénytörő, törvénytörő, törvénytörő.

egyetemi s egyéb hatóság, mint maga a pápa. Mig ott, bár mezza voce, de mégis csak dudol-gatták, hogy majd lesz még szőlő lágy kenyér, egy jobb idő, amikor »das Rauscherl verfliegt, das Bacherl versiegt« - addig nálunk fülön fogták a varga-inast, amiért a Rákóczit fütyörészte. Tagadta ugyan, hogy soha hírét sem hallotta ennek a rebellis indulónak s csak egy nőtát ismer, a »Gotterhaltét«; azt, ha parancsolják, elejétől végig elfütyüli a policzáj-direktor urnak. De a tagadását nem hitték el, és be is csukták - a majszterjét. Mi Bécsben, ha halkan is, de csak biztattuk egymást. Kossuth, Széchenyi, Deák és Garibaldi nevéből anagrammát csinálva a »paradicsom-kertben«, a bástyán napról-napra vártuk e megváltás földérülését s közben megcsináltuk az új európai földabroszt.

Akik ott magyar írók laktak (Falk Kecskeméthy, Frankenburg) azokat hébe-hóba ketten-hárman meglátogattuk, hogy mi lesz már a hazával? Frankenburg, amennyire az egy udv. titkártól tellett, remélte, hogy talán még ki tudja, hiszen már - de csitt, pszt! Kecskeméthy az ő mosolygós pessimismusában azt a tanácsot adta nekünk, hogy sose áltassuk magunkat: finis Hungariae! Jobb is lesz bemenni a lugasba. De azért zárt ajtónál s nyitott boros üveg mellett úgy szidta a németet, hogy csak úgy vörösödtünk belé a gyönyörűségtől. Falk, aki szintén nem sokat várt hazánkra nézve, de bátrabban mondta ki, hogy ha megesz is a német, de meg fogjuk feküdni a gyomrárt: már akkor a »Wanderer« □ jegyű híres cikkeiben nagyon kényelmetlenné vált Bach báró ur birodalmi politikájára nézve, s (Fk.) cikkeiben a »P. N.« révén bátorította a csüggedőket, hogy III. Napoleon ő felsége majd csak egyszer kiköt valahol Debreczen alatt 100 hadihajóval s 300,000 katonával. - Falk szóbeli nyilatkozatai még egy jókora darabba mentek túl az ő írott malasztján, s bár konkrét hírekkel nem vérmesítette amugy is forró szivünket, melynek minden egyes rostját egy jobb kor sejtelve feszítgette már: mi mégis éreztük, hogy van valami a levegőben. Tudtuk, hogy Falk többed magával sűrűn jár ki Döblingbe Széchenyi Istvánhoz, onnan meg Lonovics püspökhöz a Józsefvárosba, ahol nemcsak piros fácskát ettek s rózsaszín lazacot, nemcsak vieux Pomeryt szüröcsölnek és zamatos egrit, nemcsak fűszeres londrest s tilalmas verpelétit szivogattak, de össze is dugták okos fejöket mind a hányan, s ott, három pohár és hat szem között, kezdett alakra vergődni a ködös reménység.

Csak egyszer férhetnénk közel ahhoz, az »őrült« grófhoz! Félnapokig is elácsorogtunk a Görgen doktor intézete körül. Néha láttunk is oda bemenni egy-egy ismerős arcot, de kiméltük, nehogy a mindig ólálkodó rendőrséggel meggyűjtsük a baját mi, akik csak ártani tudtunk volna nekik is, az ügynek is. Leskelődtünk, hátha meghallanánk vagy egy morzsát abból a bánatos furulya-játékból, melyről annyit olvastunk; csak egyet pillanthatnánk meg a galambjai közül, hogy akasztanánk a nyakába egy forró köszöntést s egy imádságot, vinné meg a gazdájának.

* * *

A magyar tanulótság közé egy idő óta vendégül egy hóri-horgas ember járt, ki akkoriban tért vissza Bécsbe Franciaországból, s a »reich«-ból, ahol Petőfit bemutatta a külföldnek. Egy kicsit furán ejtette ki a magyar szót, valaminthogy helyel-közzel is furán fordította kedves magyar költőjét; ám azért nagy szolgálatára volt hazánknak. Irt, beszélt rólunk s növelte irá-nyunkban Europa nagy városaiban a rokonérzést, melynek erkölcsi súlya későbbi küzdel-meinkben számba is jött. S vallotta magát olyan magyarnak, mint Bendegúz. Ő is készült kimenni a grófhoz, kinek, mint megsúgta, üzenetet is hozott kívülről. Majd husvétkor, amidőn ünnepi csönd és pihenés lesz az egész városban, sőt talán még a rendőri hivatalban is, majd akkor meglátogatja. Meg is ígértettük vele, hogy mindent szegről végre elbeszél nekünk, hogy valóságos fotografiáját hozza el mindannak, amit látott és hallott. (Mert még akkor nem volt fonogramm.) Vállalkozott rá, sőt ha kellett, még többnek is az elmondására, mint amennyit látni és hallani fog.

S éppen husvét vasárnapján dördült el az a szörnyű lövés, mely általjárta minden magyarnak szívét, megdöbbenette a várpalota lakosait, s megkeverte a rendőrség rendithetetlen logikáját. Mi magyar fiuk eleinte kábultan állottunk ott, majd szenvedélyes zokogásra fakadtunk, hogy már most mindennek vége! A nagy remény szertefoszlott, a szent hitet megrontotta az árulás, a megváltó eszme láthatatlan feje megbukott; Napoleon nem küld katonát, Garibaldi sem jön, s elcsügged Kossuth, aki, hisz' az kétségtelen volt, Széchenyivel együtt szötte a fölszabadulásnak nagy tervét.

Igy tükröződött a mi tudatlan elménkben, rajongó lelkünkben ez a rettentő haláleset. S hogy meglegyen a gyásznak külső jele is, mindannyian fátyolt kötöttünk a kalapunkra. A Wieden, a József-, s Alserváros magyar ifjúsága egyszerre csak mind feketében járt, s a Franzok és Andresek azt hitték, hogy a magyar ifiurak atyjának mind megméltóztatott halni egy éjjel, s hogy az adósa most megannyi örökös lett, akinek érdemes még egy hónapig hitelezni.

A Schotten-templomban álltuk körül a gyászravatalt. Ott voltak a Széchenyi fiai: Béla és Ödön, sötét magyar diszben. Az egyik az ő halvány, előkelő szépségével, melyből több jutott neki, mint amennyi egy férfiut megillet: száraz, merengő szemmel nézett maga elé; a másiknak piros-pozsgás arcza még pirosabbra gyult a kövér könnycseppektől, melyek szakadatlanul folytak alá naiv nagy szeméből. Büszke bátyja egy pillanatig feddőleg nézett rá; mintha azt akarta volna mondani: a mi apánkat ne könnyüvel sirasd; s ha már azzal, ne ennyi nép előtt!

A mi hosszú barátunk csoda-dolgokat beszélt aztán nekünk arról a Széchenyiről, akivel azelőtt találkozott. Részletektől duzzadó előadásából végül azt kellett kimagyaráznunk, hogy ő mintegy küldetésben járt kint Párisban, Londonban, Firenzében, mellyel éppen husvétkor számolt volna be a grófnak, ha közbe nem dördül az a szörnyű lövés. A fájdalom a mi derék társunkat észrevehetőleg magával ragadta. De azért vallomásai baráti körünk titka maradt mind e napig: a kompánia legényei tudtak hallgatni is.

- Fiuk! mondá egy este, néhány nappal Széchenyi halála után. Fiuk! Ha kiittuk ezt a keserű serleget, illik, hogy ősmagyarán halotti torral is áldozzunk a legnagyobb magyar emlékének. Meghivlak mindnyájokat holnap este a »Triest« vendéglőbe. Fönn az emeleten nyitlatok számunkra szobákat s ott ám csendüljön a gyászpohár! Kibusulhatjuk magunkat kedvünkre.

* * *

Már annyiszor ittunk egy szebb jövődőért, hogy illendő volt egyszer egy nagy multért is koczintani.

Gazdagon terített asztal mellé telepedtünk. Egy emelvényen Széchenyi István arcképe gyászfátyolos babérkoszorúval övezve. Az ital mind magyar tőke vére; az étel is, amennyire tellett, magyar volt.

A fiatal embernél a bánat is étvágy-gerjedéssel jár; a szomjuság magától értetődik.

Alig követte azonban az első falatot az első korty, tormás debreczeni kolbászt a somlai - midőn az ajtó előtt gyanus neszelést hallottunk. Azaz: nem is nekünk volt az gyanus, de hosszú barátunknak. Lőcsős ujjával intett, hogy ne mozogjunk. Baj van!... és farcimen faucibus haesit.

Ebben a pillanatban kinyílik az ajtó félig, megjelen benne egy fürtös fej s utána besurran maga az egész pinczér-gyerek.

- Itt a policzáj!

- Jézus, Károly és Mária, a policzáj! zugott utána tompa moraj, mivel hogy Károly Mária, volt a mi amfitrionunk neve! Kutya van a benkert!⁴ - márhogy a kertben! Az első borcsepp, melyet a dicső emlékének szántunk, ime mily gyorsan szivárgott ki a zárt ajtón át egész a Péter-térig, hol az a nagy sárga ház állott, melyet mindenki, ha csak tehette, nagy ivben került ki.

- Itt a policzáj!

Mivé leszünk!

Engem egy perczig a kéjes félelemnek borzongása rázott. Ha mindnyájan, akik itt ülünk, Josefstadtba, vagy Kufsteinba, vagy a Spielbergre kerülnénk! A két elsőben híres magyar hazafiak senyedtek még akkor is, emezt meg Silvio Pellico neve aranyozta meg. A hazáért mi is szenvedünk majd! S van-e meghatóbb ellentét, mint meleg baráti körből s bor mellől jutni abba a nyirkos oduba, ahol egyedül fogunk ülni a szalma-ágyon egy kis vizes-korsó mellett, s a koczintás rémes paródiája gyanánt láncz fog csörögni elaszandó karjainkon, s egyetlen barátunk egy pók leszen, mely a bolthajtásról ereszkedik le majd hozzánk, hogy megvigasztaljon.

A kis pinczér nyomába egy barátságos ur lépett, kezében egy hosszú levéllel. Mikor benyitott, sárga rézből való kétfejú sasmadarat tűzött a mellére. Tehát csakugyan rendőr volt, még pedig titkos. Mögötte egy köpczös ur nyujtotta ki lapoczkái közül a fejét, hogy a szobánkba nézzen.

- Herr von Kertbény? Karl Maria Kertbény? kérdi nyájasan.

Körülnéztünk. Biz annak hült helye volt. Eltűnt! De hová tűnhetett el?

Hát a mellékszobába. Abból egy ajtó a hátulsó folyosóra nyílt, s ott a kis lépcsőn elmenekült. Gyalázatosság! Gyávaság!

- Herr von Kertbény? kérdé a titkos rendőr fokozott nyájassággal. Mögötte a görbe orr köpczös gazdája még hosszabbra nyujtotta ki fejét a lapoczkája közül.

- Hja kérem, a Kertbeny ur az itt volt, de most nincs. Mi az ő vendégei vagyunk s születése napját akartuk megülni.

- Ez az? kérdé a rendőr, a Széchenyi babérkoszorus arczképe előtt megállva.

- Ez az! mondám keményen.

A rendőr magához intette a köpczös urat s a képre mutatott.

- Ráismer ön e vonásokban Kertbény urra? (Tehát csak őt keresik!)

A pohos ur görbe orrát megnyergelve egy binoklival, merően rátekintett az arczképre. Soká nézte, aztán kétkedve vonogatta a vállát.

- Miserables Portrait! mondá megvetőleg. Épp ugy lehetne a Herr von Spitzer.

- Ó, siettem az ellenvetéssel, ez a legujabb arczképe neki. Nyilván még nem látta?

- Na, lesz vagy hat éve, mondá a kövér emberke.

- Hat éve! kiáltám. Azóta szakált, hosszú szakált eresztett, s homloka fölött megritkult a haj. (Még halálában is sűrű hajerdő diszlett a fején.)

A manichäus (mert az volt), hogy barátunknak az alseri főut 4-ik számába ingyen lakást szerezzen (még akkor t. i. fennállott a bécsi »Clichy«, az adósok börtöne) - elfogatási rendeletet kért ellene, s szétszórt nyomait követve, a »Triest városában« végre megnyomhatta a vadat.

⁴ Kertbeny eredeti neve *Benkert* volt.

Még egyszer a szeméhez illesztette a binoklit, hosszan nézett az arczképre, nagyot húzott a vállán s intett a rendőrnek.

- Rátalálok még, tudom; s akkor bizonyos lehet felőle, hogy lépen ragad.

A száját összecucosítva s görbe orrát fölráncsolva, gúnyos udvariassággal elköszönt; a rendőr pedig mentekező bókolással, háttal csoszogott ki az ajtón.

Majdhogy le nem döntötte mindkettőt a szálas főpinczér, aki az egyik nagy tenyerén egy roppant fehér tálat emelt, melyben sült kappany piroslott, a másikon pedig még korai fejes salátát hozott kemény tojással.

- Auf! Pardon! Bitte gleich! orditá.

A manichäus és törvényes kísérője félreugrottak a hosszú pinczér elől, ki az egyiknek eczetet juttatott a gallérja közé, a másiknak meg egy kis barna levet a fekete gérokjára.

A pinczér beviharzott s a lábával maga mögött becsapta az ajtót.

A mi Kertbenynk volt, karján a diadalmasan repkedő asztalkendővel, testén repülő fecske-farkkal.

Víg halotti tor volt az, bocsássa meg nekünk Széchenyi szelleme. S bocsássa meg Kertbeny bácsi, hogy ezt az ő fiatalkori hőstettét e sorokban megörökitem.

Toldy Pista.

(1879. dec. 8.)

Fájó dolog az, mikor a csörgő-sapkán is fekete fátyol lobog.

Valami nagy művész néhány vonással a nevető arcot siró arcczá tudta átváltoztatni. Így tett a »*Borsszem Jankó*« vig képével is a halál, mely Pistát magával vitte.

Mert csak Pista volt ő nekünk.

Mikor e sorok írója az ő arczképét a »*Jó hazafiak*« sikere alkalmából a »*M. O. N. V.*« számára kimetszeté, életrajzi adatokat kért az ő apjától, nagy Toldy Ferencztől. De nem lelte otthon a tudóst. Egy szép reggel maga jött el s körülményesen mondta el az ő fiának élete történetét: milyen jó diák volt, milyen gyöngéd gyermek. Én csak egyre »Pistát« kérdeztem, ő meg folyton az ő »István«-jával felelt. A komoly tudósna rosszul esett a becézgető »Pista«, fájt neki a fia kacski, világias viselkedése, meg az, hogy úgy neki rontott nagyhirű egyházatyák szent reputációjának, kegyes hitelének. Féltette is a fiát e hatalmasak haragjától. Innen kettőzött szerelme az iránt a drága, rossz gyereke iránt.

Csak a hosszas beszélgetés folytán törődtem bele a szokatlan »Istvánba«. Mert Pista volt biz ő, az is maradt nekünk mindhalálig.

De hát volt is Pistának »életrajza«! Hiszen még csak most indult volna neki - majd azt mondtam: isten-igazában. (Mivel hogy ő rettentő atheistának vallotta magát.) Akkora készültséggel, szívós szorgalommal, szellemességgel s nemes hévvel megindulhatott volna világot ostromolni.

De ő, minden francia szabása mellett, csak az ő Magyarhonának élt, az ő magyar nemzetét szolgálta. E részben telivér chauvinista volt.

Mikor először láttam - nem láttam; mert roppant felhőbe burkolta őt az ő csibukjának vastag füstje. Köröszül vágtam rajta. A sziklafalat is érdemes lett volna szétbontani érte, csakhogy közelébe jusson az ember.

Mintha a szívét is bástya vette volna körül: ridegnek akart látszani, amiben lakótársa, Berczik Árpád is szeretett neki kontrázni - pedig már ennél vajabb szívet nem ismerek. De Pista, minden langyos érzékenység nélkül, meleg ember volt. Modora gúnnyal járt. De ez sohasem fakadt szívéből, csak elmés fejéből. Szerette az emberre rásütögetni az ő színesen pattogató röppentyűit.

Tehát egyik sikerét a sok közül felhasználva: elmentem hozzá Klicssel, a »*Borsszem Jankó*« akkori rajzolójával.

- Stellungba Pista! Itt a csehem, az majd lekörmöl.

Szobája magán hordta lakója egész valóját. Vivó-kardok s nagy könyvtár; begyes hölgyecskék fotografiái közt Molière, Shakespeare s Calderon; fonnyadt bokréta balról, jobbról az éjjeli lámpás, mely bizony sokszor világított bele a hasadó hajnalba.

Őszintén szerény volta mellett valami érthetetlen vágya piszkálta őt a feltűnésnek. Mintha annak a csinos, karcsu embernek szüksége volt volna arra a hihetetlen szélességű szalagra, melyen szemüvegje fityegett; arra a bolyhos törülközőből varrott, kék vagy piros gombos mellényre; a cipőin nagy bokorra kötött selyem pántlikára; s a mai divatot megelőző frou-frou-ra, ami azt jelenti, hogy csomóstul lógatta bele szép homlokába fürtös haját. Így is állt

aztán a rajzolás elé, amely ellen mulatságos taglejtésekkel tiltakozott, hogy mi a ménkünek pingáljuk le őt?

- Majd ha miniszter leszek! neveté. Ne bomoljatok!

S közben le is kapta már Klics.

Sokat nevetett, hogy a vázlatot megmutattuk neki.

- Egyvalaki mégis meg fog neheztelni érte, mondá eltűnődve.

- Kicsoda? Odalie?

- Dehogya az!

- Coralie? Fifine? Juczika? Tinike? Mariska? Boriska?

- Egyik sem... hanem az öregem. Ugy szeretné, ha külsőképen is komoly ember volnék.

* * *

Nem tudom: Odalie, Coralie, Fifine, Juczika, Tinike, Mariska vagy Boriska volt-é, akit egyszer rettenetesen megréft.

Gévay fényképirónál (a Wurm-udvarban) egyszer csak beállt. Mögötte koporsót hoztak. Fölvitette a műhelybe. Belefeküdt a koporsóba s holtmerv arcot öltve, azt kérte Gévaytól, hogy már most fotografálja le őt.

A fotografus megdöbbsent. Nem jó kísérteni az istent. Kérlelte, álljon el ettől a borzalmas szándékától.

- Ugyan kérem, faggatózott Pista. Azért, hogy egy kissé feszült viszonyban vagyunk egymással (magát és az istent értette) nem fogja kihívásnak venni. Nobilis az öreg!

Gévay keresztet hányt magára és »lefényképirta« őt.

- Első pose! mondá Pista. Most jön a második. S felült a koporsóban.

Gévay, egy miatyánkot morzsolgatva le magában, lefotografálta a másodikban is.

Néhány nap multán, Nagypéntek előtt való nap, elküldte valahová vidékre az első. A kép kíséretében egy levél azt jelentette, hogy tegnap virradóra meghalt szegény Toldy Pista.

A kisasszonyka vagy asszonyka, akinek szolt a levél, szörnyen megijedt a küldeménytől. Rémtében észre sem vette, hogy a gyászmondó levelet maga Pista írta.

Nagyszombat napján az a fiatal hölgy ismét levelet kap. A pesti posta Pistát hozta megint, amint mosolyogva ül fel a koporsójában. Szombaton jött este, ami azt jelentette, hogy »István feltámadott«.

Istentelen tréfa, de tagadhatatlanul elmés. Benne volt ebben az egész Pista, aki egyébként - úgy tudom - ezuttal büntetni akart.

* * *

Szerelem és tudomány! Ez a két szép dolog töltötte be az ő életét. A szerelmet csak fölületesen, sűrű változásokkal üzte. S ha szive lángja lohadóban volt: az ő gyöngédségét s lovaságát még szerelemszámba vette akárhán, míg a sértett hiuság finom szimatjával rá nem tért, hogy a »históriának vége«.

Egyszer egy babájának a - babáját hozták meg neki. Minden legényembernek kényelmetlenség - neki multság, öröm, tán boldogság. Apaságában szinte gyermekké vált. Nem győzte megtapogatni a mutató ujjával, az a csöppség igazán eleven-é? Várta a jöttét s mégis meg volt

lepetve tőle. Nini - szeme is van, orrocskája is! Van bizony, még pedig szakasztott a Pistái! »Ha látná az öregem, jaj de meg is szidna! Ha látná jó anyám, jaj de megörülne!«

És komolyan neki ült, hogy a piczinek megvesse a jövőjét, s vigan szötte legujabb reménységének szálaít, melyeket, szíve nagy bánatára, egyszerre csak eltépett a halál, vitte magával az ő kis fiát. »Pedig olyan szép nagy feje volt!«

Szeretkezett inkább mint szeretett, de kitartással tanult, s emellett irt sokat, gyorsan s mindig világosan országos kérdésekről; sokat, gyorsan és mindig vonzóan a »nőkről a nőknek«. Egyik vigjátéka (»Uj emberek«) még ma is disze a Nemzeti Színház játéksorának. Beh kár azért a sok jó darabért, amit meg nem irt!

A klerus ellen mérgesen hadakozott. Nálunk Magyarhonban még nem elég népszerű tárgy. A mi kath. papjaink az országban a legfinomabb modoru emberek s jó magyarok. Tomory, Martinuzzi, Pázmány, Czuczor, Guzmics, Virágh s több jelese hazánknek kath. pap volt. Még derekas honvéd is került belőlük akárhány. Belátta e harcznak legalább is korai, de az idétt mindenesetre meddő voltát.

Hanem hát: az egyháznak nemcsak jó gyomra, de jó emlékező tehetsége is van. Jól emészt és nem felejt.

Mikor Pista, ki erősen kívánczozott a képviselőházba, csongrádi választói előtt megjelent, a papok a harangjaikkal lezúgatták, s így beszédjéből ma sem maradt fön egyéb, mint ez a monumentális aposztrófálás: »Uraim!« A többi: bam-bim-bum! - bim-bum-bam! Ad majorem Dei gloriam. Hanem azért vigan tért meg onnan, s a »Kávéforrás«-ban Pista, aki nem igen volt beszédes, a legmulatságosabb részletekkel egész este mesélte nekünk az ő dugába dőlt fellépését.

Hivei közül főleg egy csizmadia-mester ragaszkodott hozzá, aki elég bátor volt a vasuthoz is kikisélni a jelöltet. Jól is tartotta Pista az emberséges vargát, aki egy csöppet sem szabódott, kisedni a maga részét ételből, italból. Mikor a vonatot jelezték, a pinczér elsőben is a derék csizmadia elé állt, hogy »parancsoljon fizetni«. A derék »nemzeti lábtyüművész« (mert így nevezkedett) a hüvelyk-ujját hátra bökve, mutatott rá az ő amfitrionjára, még pedig ezekkel a halhatatlan szavakkal, melyek teljes pompájában mutatják a magyar csizmadia ékes beszéd-módját: »A szomszédban rejlik az elégtétel!« Ami hétköznapi nyelven azt jelenti, hogy majd az az ur fizeti ki a »czehet«. Soká forgott köztünk ez a szó, mikor mi is fizettünk a Jánosnak.

* * *

Pista koporsó-élczenek az egyik fele, tizenegy esztendővel később, szivszaggató valósággá lett. Ó, hogy az a másik nem következhetik utána!

Üllei-uti lakásában láttam utoljára. Arcza sárga, hajlékony teste megtörve; pajzán szemejárása szomorúra, csipkedő beszédje bánatosra vált. Hangja kérlelő, lelke merő érzékenység volt. Nem sáпитozott, sőt remélt - remélt - remélt, mig száján megakadt a végső lehellet.

Lonkay Antal ur másnap az ő szent ujságjában a theologiának és theosophiának tudományos apparatusával bebizonyította, miért és hogyan került Pista a pokolba. Bizony nem a legrosszabb társaságban lesz ott, s halálom után - Uram bocsá! - magamnak sem kívánok jobb helyet.

A pap, aki temette, polemikus halotti imát mondott fölötte. Az a passus ki is maradt az ének-ből, hogy »et cum Lazaro, quondam paupere« angyalok vezérlik mennyek országába. Mert hátha mégis odajut? Krisztus bizony szívesen fogadja, mert ő jobb azoknál, akik monopolizálják az ő édes kegyelmét s nagytrafikansai az ő engesztelékeny szívének.

»A szellem, a kellem, a jellem«. Ez illenék kedves barátunk fejfájára.

Meghalt szegény Toldy Pista. Még el sem multak »Szerelmei«, máris bekövetkezett az ő »Estéje«.

Gyászolom szivemből. Gyászoljuk mindannyian, akik hivei voltunk és szerettük ezt a szabad szájú, de melegszívű, átkozottul »schneidig«, de áldott jó fiút.

Pedig Pista soha egy sort nem irt a »*Borsszem Jankó*«-ba.

Ezért talán mégis megbocsátott neki pater Lonkay.

Márkus Pista.

(† 1880. aug. 24.)

Hónapok óta el voltam rá készülve, hogy ezt is kivisszük a Kerepesi-uton a nagy temetőbe, mint öcsét: Miklóst. És mégis, hogy a halottas rovatban megpillantottam nevét, a lap kihullott kezemből s egyet fordult velem a szoba. Annál nagyobbat, mert naponként rettegtem ettől a hirtől; mint fél a gyermek a harmadik fölvonásban eldördülendő lövéstől.

Akárhogy csigázom el agyvelőmet, hogy a mi Pistánk az, aki abba a réz koporsóba szorult: csak nem bírom elképzelni. Ha látnám, sem érteném. Pedig, úgy hallom, soha egy halott oly rettenetesen nem mutatta az enyészetnek rajta elkövetett művét, mint az ő teste, arcza. Ezt az alkibiádesi alakot izenkint szedte szét. Nagy dulakodásban voltak: Pista meg a Halál. Erős legény volt a mi barátunk, de az a másik még erősebb.

Nagyon megcsufolta őt. S már ez is megkönnyítette volna kétkedésemet, a jótékony csalódást, hogy az csakugyan nem a mi szép, okos, délczeg Pistánk, aki ott ki van terítve.

De hát mindhiába: igazán meghalt és teljesen.

A szive szakadt meg, melyet ő annyiszor szeretett volna meghazudtolni. A rendesnél gyorsabb vagy erősebb lüktetését vagy kinos elfogódását asszonyos érzékenységre magyarázta. Hogy azt szörnyen röstelli; pedig mióta neveli ki magából! Szívét a »ridegség«-re trainirozta s néha voltak sikerült perczei. Csakhogy megérzett rajta a dilettans; megismerszett rajta, hogy nem örökül származott rá ez a tulajdonság, csak úgy szerezte; vagy mint a rossz vadász, ha jól talál, akkor is csak ráhibázott a vadra; velünk is elhitette néha, hogy ő »rideg«.

Tudod-e Pista, mikor néhány év előtt beteg öcsédet kérdeztem a Deák-utcán s te behuztál egy házba, mert szégyelted a szemedbe szökkenő forró csöppeket, megránduló melleidet a tömeg előtt, s ott aztán a kapu alatt átfogtál, s széles vállad csak úgy rengett a zokogástól, s magamnak is megeredtek a könnyeim. Mert akit már akkor el köllött siratnunk, az ő szép Elek öcsse volt.

»Az a szálfá gyerek derékon törve!« - mondá. »Szegény édes anyám!«

Bizony. S most utána dől ez a büszke tölgy maga is. Az édes anya ezt is eltemette.

Azóta, hogy testvére elhalt, nyilván haladt a ridegségben; mert mikor télen a Toldy Pista temetéséről térve meg, kettecskén mentünk a vámház felé, nem sirt, csak nagyot szítt a fogán s aztán azon a szépen csengő mély hangján azt mondta: »no doktor, ennél okosabb választást is tehetett volna a halál«.

Abban a kis kompániában, mely a »Kávéforrás« czimén ismeretes, Toldy Pistával ketten voltak a legszorosabb viszonyban. Legjobban értették egymást, hajlamuk csaknem mindenben megegyezett, bár alapjában meg volt köztük a különbség.

Amaz minden ízében a franczia szellem s izlés barátja, mely magán, modorán és szokásaiban mutatkozott. Még az evésben is; apró czifra ételekben szeretett piszkálgatni. Mint lebegett a nyakravalója s szemüvegén a széles szalag, úgy a tolla szárának hegyén szintén ott lebegett mindig a kacski csokor. Szellemes novelláiban sok a röpke fodor, párbeszédeiben a cancan, mely néhol a »chahut« szellős magasaiba lóditja a kivágott máslis czipőt.

Márkus Pista egész ellentéte: amolyan »smart« angol gyerek volt. Positív, erős és világos. Semmi másli, semmi fodor. Mig amazt szive Párisba voná, ez a ködös Albiont szerette, minden csodálatos avasságaival egyetemben. »A jó sajtnak a penésze is jó« mondta egyszer.

Az angol példa, az angol szokás, a brit erő, szivósság s biztosság volt az ő eleme; az az ország az ő Kánaánja, ahol mint Pitt vagy Fox, husz évvel kezdik a politikai pályát, s mint Palmerston, nyolczvan évvel melegszi neki a jó politikus isten igazában. Írója Macaulay volt, ujságja a »Times«, mulatsága a sport minden fajtája. Czipője talpa, sarka vastag és széles; kedves étele a roastbeaf, azzal a czudar angol mustárral, melynek semmi ize, csak ereje.

Talán a sport is okozta az ő halálát. A dunai hajósok társaságában kiváló strokeman volt ő. Nagyokat szeretett »húzni« s hatalmas evezőcsapásai víz ellen is csak úgy röpitették a hajót.

Mikor az ujbpesti szigeten a »Borsszem Jankó«-csónakot szenteltük fel, félrehúzódott s kezét szívére szorítva, mormolá: »Ide bent megrándult valami. Néhány napja érzem«. Majd az atavismust emlegeté s irigykedve mutatott rá az arisztokraták jó testi nevelésére, akikben, bárhogy vétenek is a szokásos diätetikai szabványok ellen, nem esik egy könnyen kár. Győzősek, lélekzetök hosszú, az izmuk aczél; pedig - mint vagyonukat - ezt is inkább csak örökölték, mint gyűjtötték.

Pista gazdálkodni kezdett a testi erejével, mely vas kapuk döngetésére látszott hivatva. A tánczban is lohadt, pedig »jaj de kár!« mondták a lányok. Sodorta őket s ragadta magával, mint sas a gerliczét. Óvatos lett s idők multával azt hitte, jobban van. De azért, bár kívül rózsás határ környezte életét, ezt nem sokra becsülte. Egységét csak az édes anyja kedviért kimélte. Némelykor becsmérelte az életet. Mért hogy a szebbik fele abban telik el, hogy sanyaru másik felében tartsuk a lelket? Megvolt a hozzá való ereje, hogy ne kerülőkön, ne állomásonként, hanem egy iramodásra érje el czélját be nem ismert, de magasra vivó becsvágának, mely keble minden rostját feszíté. Kevésre taksálta azt is, amit dolgozott. Csak elreppenő szilánkjai voltak ezek annak az erős kohónak, melynek izzójában keresett alakot és tartalmat az ő tehetsége, forrtak nagy tervei s vajudott ifju lelke a szilárdulás és megtisztulás vegyi folyamatában.

Mert ilyen volt ő közöttünk: a legfiatalabb, a legerősebb s a legjózanabb. Jelesnek vallottuk őt s meghajoltunk megvesztegethetlen ítélete előtt mi, akik már ugynevezett »elismert nagyságok« voltunk akkor, ami édes Magyarhonban kevés fáradsággal érhető el. Olyan - meg merem tenni a hasonlatot - olyan Deák Ferencz-fajta volt, aki a bonyolult kérdéseknek legott rá-tapintott a nyitjára. Sokszor mintha lámpást gyújtott volna a szavával. S mikor chorusban rámondtuk az ament s dicsértük, nevetett rajtunk. Olyan természetesnek találta okosnak lenni. Az igen elmés, néha szellemes magyarázatokat, melyeket az asztal egyik-másik ülője eresztett meg, a kis ujjá egy legyintésével pördítette meg, s logikája széles talpával agyon tiporta a genialis máslit.

Egyszer próbára tettük néhányan. Megszerkesztettünk egy stanzas költeményt, mely zöngésével elaltatta volna még a Gyulay Pál kritikáját is. Olyan szépen szólt! Strófái ossiani ködben borongtak s remek-szép szavak gyöngyfüzéréből állt az. Mint a felhőbül: hangulatgerjesztő rimeiből szintén alkothatott képeket a hallója vagy látója. Akkordok zendültek a sorokból, melyeket zenének lehetett volna elfogadni. Makart is egy vászondarabra úgy rakott egymás mellé és fölé szinfoltokat, hogy néhány lépésnyiről gyönyörű festményt mutatott. A művészek bolond-estéjén szerepelt az nagy hatással.

A csengő-bongó verset elolvasta Rákosi és azt mondta: mély dolog; ezen nem lehet egy kapucziner s egy karambol közt végigfutni. Majd holnap figyelemmel megy át rajta. Berczik el volt ragadtatva. Dóczy elkomolyodott, mikor olvasta. Szóval: mind a hánynak imponált.

Csak Pista, mikor elolvasta, kaczagott: »Hallatlan örültség!« mondá. »Bolondgombából rózsakoszoru.«

S az is volt: hallatlan örültség, bolondgombából rózsakoszoru. Ő volt az egyetlen, aki nyomban rányitott a turpisságra.

Lehet, hogy a »konzorcium« pajtáskodása nagyobb hírét költé neki, mint mekkorát az ismeretlen, a kezdő megbirt. Erősen kodácsol, szerelmesen kötött a kompánia, midőn ezt a drága sólyomtozását költögeté. Melegen tartottuk, féltettük a záptól, s ki sem eresztettük a szárnyaink alól, míg teljesen le nem hányt a héját. S hogy megnéztük, tud-e már állni: már neki azalatt terepély szárnya nőtt, s repült a magasba. Kirepült, de az anyai fészekbe vissza-visszaszállt hozzánk és - ami nemes sólyomnál ritkaság - hozott a szájában virágot, s édes, okos beszédével fűszerezte estéinket.

Dispozíciója, természete, tanulmányai a realinak, meglevőnek művelésére hajtották. Sok volt, aminek nem köllött opponálni, csak szépen kifejleszteni, talpra állítani, hogy használjon vele a köznek.

Egy-egy rajongó barátja búsan nézte a legény javíthatatlan józanságát; szíve sajgott, hogy az ő eszményképének az opportunitás elszegi a szárnya suhogóját és - csak annál dühösebb lett Tisza Kálmánra.

Már jó ideje mult, hogy a házban ült, s még nem mutatta ki erejét. Csupán egy-egy rövidke felszólalásban, helyreigazításban hallották őt. »Hiszen van esze a fiúnak, tanult is«, mondák a vén sasok; »de hát abból a nagy glóriából, melyet rája szórtatok, abból a jelességből, mellyel körül trombitáljátok, mi eddig vajmi keveset láttunk«.

»Ime, a családi szeretet lakolása!« zúgott egy tagja a kompániának. »A zélus! Pista, tégy ki már magadért, vágj ki bennünket!«

Boszankodott az ilyen szavakon, bántotta a szeretet együgyűsége.

»Nem vagyok én koncertista! Most chorusban kell fujni a többivel. Üvöltök a farkasokkal a vonítók és csaholók ellen. Majd ha int a rendező, oda lépek s elkántálom a magamét.«

A védelmi törvényről mondott beszéde fényes elégtételt szolgáltatott nekünk. Több volt az virtuositásnál - művészetnek vált be az, alakban, tartalomban s előadásban.

S még mindig csekély véleménnyel volt maga felől. Tehette, mert érezte, mire lesz képes. Nem kellett őt sem tartani, sem biztatni. Kiforrott elme, önálló jellem volt már, tisztában eszközeivel, utjával.

Amire szintén kicsinyléssel nézett alá, az az ő szépirói tehetsége volt. Pedig csak akarnia kell vala, s a legkedvesebb elbeszélő válik belőle. »Kósza lélek« név alatt irt tárczaczikkeiben mennyi elmésség, költészet! Még most is - hogy népies szóval éljek - számban van az ize egy humoreszkjének, melyben rajzol egy fiatal férjet, kit elfognak a legénykori pajtások; csapodáros beszéddel s enyhe gúnnyal marasztják; szökne is, nem is; mellette a régi jó czimborák - és valahol egy csendes szobában virasztó asszonyka ígésző pongyolában, aki tele sirja a párnát, s ha reggelig nem jó haza férje, sem fogja álomra hajtani szép fejét, melyen az aggodás és féltékenység bogarai zugnak át. Olyan szeretetreméltó, finom kis darab ez, melynél különbet a maga nemében magyar nyelven nem is olvastam.

Törökországról irt könyvében színvonala magasabb, előadása magvasabb. De a figyelmes olvasó ebből a művéből is kiolvassa a nyujtottnak becsmélését; pedig az számot tevő munka a mi irodalmunkban.

Erős politikai ösztöne más irányba terelte, ahol gyorsan terem a babér s dus gyümölcse van a kenyérfának.

Mért is tagadta volna? Századunkban nem-é közös talaja van a kettőnek? A meddő idealismus lelkén sok ifjunak vére szárad. Anglia szolgáltatta neki a példát erre is. A gyarapodás és gyarapítás: e két-egy czél vezérli ott az új nemzedéket s virul számukra a borostyán s övezi őket a jólét. De azért mint azok nem, Pista sem főzött a babérlevéllel.

Az idegességig volt kényes a becsület kérdésében, míg tulfelől kemény tusát vitt önmagával, hogy féket ne eresszen pezsdülékény vérének, míg tisztára nem szűrődött benne: becsülete van-e megsértve vagy hiusága? S a megkülönböztetésben soha sem csalódott, ami egy nagyra törő ifju embernél, aki tollat, kardot egyaránt fényesen forgat, nagy virtus.

Kezdő mesterségével, az ujságírással, nem volt ugyan nagyra; de megbecsülte, mert megbecsülte benne magát is. Hogy a bosnyákországi hadjáratban a »hivatásos« katonatisztekkel együtt ült a főparancsnok asztala mellett: szemközt került egy főhadnaggyal, aki elkeseredett ellensége volt minden »tartalékosnak« általán, különösen pedig ha ujságírást folytatott. Éles szavára Pista még élesebbel legyintett vissza, amire a főhadnagy »revolver-zsurnalisztát« emlegetett. A Márkus gyerek felcsörrent. »Van kard-zsurnaliszta is!« vágta oda neki harsogva. S a másnapi duellumban, melyet a főparancsnok helyben hagyott - Pista a főhadnagy urat is »helyben hagyta«.

De csak szép és daliás volt, hogy Boszniából megkerült! Arczán a bronz nemes zománcza, izma még kerekesebb, maga karcsubb, hangja mélyebb és csengőbb, akár a harang. Csüggünk ékesszóló ajkán, midőn igazi angolos humorral beszélte el nekünk viselt dolgai. S mekkorát evett rá! Mint egy hős. Aztán dákót fogott s tönkre vert bennünket a teke-asztalon. Ugy játszott mint egy markőr.

Soha sem ismertem harmonikusabb embert, mint amilyen akkor volt Pista. Becs- és tudásvágya nagyot nőtt, ha kielégítve nem volt is. De ennek helyén ott derült annak jogosult reménye, hogy boldog folytatása következik. A király észrevette, ellenfelei tisztelték, barátjai nagyra voltak vele; testvéreinek bálványa, s kit első sorban kell vala emlitenem: édes anyjának vigasztalása, dicsekedése volt.

S egy nap döngve hullt rá a rög az ő koporsójára.

A »tetemház« sötét hátuljában ült az a roskatag nő, aki őt világgá szülte. Ez a második, akit eltemet. Bátyját annak a szálfá-öcsnek, szépségben párját, erőben, jelentőségben annál is különbet. Fiatalka lánya folyton figyelte a bánatos asszonyt, nedves nagy szemét imádattal emelte rá, forró csöppjeivel füröszte a barázdás orcát s megczirógatta ősz fürtjeit. Hogy ennek így köllött esnie! Hogy kidől az oszlop s megmarad az, ami támogatásra szorul: a fiatal csemete, a hajlott fa!

S ekkor egy másik özvegy lépett a boldogtalan özvegyhez, maga is fájdalmas édes anyja: Toldy Ferenczné, aki első temette a fiát, a Márkus Pista kedves barátját. Gyász ölelte magához az éjszakát. Két sötét fátyol egybeomlása volt az, együvé folyása a külön fakadt keserű könnyeknek. Éppen ekkor borult el a nap is.

Feljajdulhatott Learral mind a két nő: hogy él a kutya, az egér, él a patkány - »s az én Pistám meg van halva!«

A virágos koporsó fölött s a nyirkos padmaly mellett szépen zengett a bucsuztató beszéd. Egy nagy, ünnepies intés hangzott onnan a haza ifjúságához: vegye át a Márkus István örökét, mert dudva lepi el a hajdan szép virányt; a durvaság ököljogot, a tudatlanság létjogot váltott, a czudarság már nem is keresi az erény álarczát, mert elég erősnek tudja magát. S Pista, aki lenézte mindazt, ami sekély, pöffeszkedő és léha; aki utálta a rüpökséget s undorodott a szerte burjánzó betyárságtól; aki gentleman modorával fázott mindattól, ami hétköznapi nyelven szólva »komisz« - ha meghallotta azt a prófétai intést, csak igent mondott rája.

S itt végül, legalján, ennek a szabály nélkül szerkesztett sirató beszédnek, mely szakadozva kelt szivemből, mint zokogásom, s melyre most is hullajtom könyeimet: itt a záró pont előtt, hadd öllek által még egyszer te szép, te nemes, te nagyra termett ifju!... bár tudom, hogy ha látnál, el nem fojthatnád gúnyos mosolyodat: »ni, az érzékeny doktor!«

Győry Vilmos.

(† 1885. ápr. 14.)

Köd hervasztja a lombot, alápereg a falevél, nyirkos avar zörög a láb alatt. Ami kis disze van az erdőnek, az csalóka pirban ég, mint a sorvadó ember arcza, s fanyar illat csap felém a hervadásból.

A halotti ünnep csöndes bánata borong a szivek fölött s előre hinti szelid fényét.

Meggyujtom én is szeretetemnek mécsesét egy uj sirnak fakó hantja fölött. Csak úgy sodorta el őket, az ifjabbakat, a halál. Egymásután temetem, akikről azt hittem, ők akasztják a koszorut az én fejfámra.

Néhány év óta a negyedik.

* * *

Forgatom leveleit. A kéz melege még rajta van ezen a gyöngyszem íráson, míg maga a kéz, amely vetette, kihült és porladozik.

Forgatom leveleit, megnyilatkozásait a mély szeretetnek és hűségnek. S amint legboldogabban eregeti kedvének szikráit - elsuhan azok fölött egy árnyék. S amint legvigabban csilingel rimeinek zenéje - megkondul azokban a bűgő harangszó: a halálos sejtelem.

»Hogy végig olvasom e sorokat - írja nekem Gödöllőről - úgy tetszik nekem, mintha kedélyem vígan ugrándozó és csiripoló madárkái közé egyszerre csak oda lebegne a fekete holló. Hess te! De nem birtam onnan elköhögni, pedig ugyancsak dobolt hozzá a szívem is. Csak general-mars ne legyen!«

Halottja lett családjának, halottja lett gyülekezetének, halottja a nemzetnek. Gyászolja is mind a három.

De még egy körbül ragadta ki őt a végzet: egy vidám kis társaság siratja őt, melynek szándékán kívül ő volt a világító, melegítő központja. Szándékán kívül - ami az ő szerénységénél magától értetődik.

Ennek a nevében és kissé a magaméban is bucsuztatom el őt erről a helyről (a Kisfaludy-társaság gyűlési terméből), ahol szorgalmának és tehetségének annyi édes gyümölcsét szedték. Kötelességet is teljesítenék vele, ha jobban nem esnék: jogomat követelni rá, hogy tehessem. Én ezt a jogot megváltottam harminczegy éves barátságommal; meg: szorongó aggodalmaimmal; meg: különösen azzal az olthatatlan fájdalommal, hogy amikor egy tavaszi nap koporsója födelén megdobbant a rög, én nem vethettem sirjába a nyugasztaló marék földet. Csak utolsó kézszorítása égett ujjaimon; forró volt az a szeretettől és az emésztő láztól.

* * *

Régen volt az, még a »Hölgyfutár« idejében. Nem tudom az esztendejét, de azért ráismer e korra mindenki, főleg a velem egyvivásu írói nemzedék. A földműves sem tudja szabatosan az éveket. De ha azt mondja, hogy abban az esztendőben esett, mikor az a sok csillag hullott; vagy németjáráskor, a nagy kolerában; vagy az üstökös, a napfogyatkozás, a villámos karácsony idején: mindjárt tudják, hogy mikor volt.

Hát Hölgyfutárkor volt, mikor azok a rossz csillagok jártak; a cenzorság sanyaru éveiben, a szabadság napjának teljes fogyatkozása idején, mikor a magyar ember összeszorult és mind szerette egymást; nem volt sem hazaáruló honfi, sem elvtagadó miniszter; amidőn nem

magunk intéztük sorsunkat, hanem idegen kéz terelgetett egy ménkő nagy vasparagrafussal a közös német akolba; abban az áldott bús időben volt, hogy a Nagy Ignác lapjában találkoztak a vén írói sasok s a tollasodó csipaszok.

Ugy esett sorja, hogy egy-azon számban láttunk napvilágot Győry is, én is. A piaristák gimnáziumában elől azt bizonyitgatta nekünk Horváth Cyrill, hogy az írás mestersége szép, de nehéz - és hátul a Kozma Vazul nyomdájában meg azt bizonyítottuk be mi, hogy szép ugyan, de egy csöppet sem nehéz. Bugyogott a szív meg a toll; a többi a mélyen tisztelt szerkesztő és a nagyérdemű olvasó dolga volt.

A nyomdafestékekkel való fölkenetésünk napján találkoztunk először, az uzsonnás óranegyedben, a gimnáziumi folyosón. Egy rózsás arcú ifju előtt álltam. Sűrű haja fekete és hullámos; fényes kék szeme beszédes; piros, pelyhes ajka mosolygó. Valami szép fiu volt! Legott egy sós perecz morzsái fölött szorosra füződött a mi barátságunk. Hónunk alját a sok könyv, keblünket az önérzet feszegette. Így sétáltunk sokszor a Duna partján, melynek még akkor szemetes halmaiból bájló virág fakadt a mi számunkra; így másztunk be egy-egy gazdátlan, de szerencsére oda lakatolt csónakba, s vesztég hintázásban ringatóztunk a folyam és a remény habjain.

Azután soká nem láttuk egymást. Őt vágyai a theologia felé vonzották, engem az ars medicára hajtott az apai akarat - pedig inkább lettem volna piktör, muzsikos, vagy író; valaminthogy kárba is veszett a drága idő, a nagy költség s a kevés tudomány - bizonyságom rá ez az írás.

Az én szívem még röpke viszonyok hálóiiban vergődött, mikor már őt egy örökös, szent kötelék füzte ama fiatal nőhöz, kinek ő a végső perczig boldogsága, büszkesége - és aki ő neki egy évekre tetemes, de boldogságra rövid házasságon át vigasztaló szerelme, édes jutalma volt.

Csak midőn átvettem egy szépirodalmi hetilap szerkesztését, jutott hálátlan emlékezetembe az én jó Vilmosom, kinek persze már akkor országos neve volt. Jöttek is az olvatag spanyol románczok, a hegyi patak gyanánt tisztán ömlő, tartalmas prózák, és - ami nekem, a régi barátnak, kedvesebb volt mint az új szerkesztőnek - megeredt köztünk ismét a levelezés. Orosházai csendes napjainak idylljét rajzolta nekem abban, enyelegve apró bajai fölött, áradozva tüzhelyének örömeiről.

A táviró-hivatalba bemenet, az ajtóban csaknem összeütköztem egy gömbölyded urral; s mert magam sem tartozom a karcsu legények közé, alig birtunk elfeszülni egymás mellett.

- Te vagy öregem?

- Te vagy Vilmos?

Ölelkezés után végignéztünk egymáson s elneveltük magunkat, hogy mi lett a hajdan való sugár fiukból!

- Hja! felelém, azt mondja Falstaff Jankó, hogy felfujja az embert a bubánat. De úgy látom, felfujja a boldogság is.

- Nincs különben, mosolygá.

* * *

Ha valaha volt rá érdemes a növendék, hogy mestere székét elfoglalja - a fiu, hogy apja örökébe lépjen: Győry volt az, kit az elhunyt nagy Székács helyébe választott meg papjának a pesti evangélikus magyar gyülekezet.

E percztől kezdődik ama téli esték és nyári kirándulások vidám sorozata, mely néhány régi jó pajtást gyűjtött össze, hol az egyik, hol a másik házánál.

Az ember megházasodik, keblére fűzi szive választottját, s amikor bemutatja a régi fegyvertársak családi körében - amint hogy, ez vele is jár a tisztelettel és barátsággal - fájón csalódva tapasztalja, hogy míg a férjek változatlan érzelmekkel folytatják ott, ahol legény-korukban elhagyták: a feleségek, mint a mágneses áramlat ellentétes pólusai, elhajlanak egymástól.

A régi viszony meglazul, vagy, ami ez esetben ugyanazt jelenti: feszültté válik, s a régi barátság sűrű melege régi ismeretség lanyhaságává higul.

De milyen másképp volt ez minálunk!

Az asszonykák gyorsan összetörődtek; vagy nem is törődtek. »A férjem barátja az én barátom«. S mindjárt első este mint jó kis testvérek dugták össze bubjaikat s csaptak olyan csattogó tereferét, hogy a pipázó-szobából akárhányszor hessegettünk rájuk mi urak, hogy kárba vesznek tudományos beszélgetéseink (Károly hogy mászott ki előadás alatt a tanterem ablakán) - művészi vitáink (a gusztálásról) - meg hogy dugába dől a magyar Sardou, a hazai Legouvé, az ország Dumasja s az új nemzeti Molière - mert így meg nem leljük a negyedik felvonás kibonyolódását; vagy hogy: az ilyen zajban meg nem hallja a kisasszony a lovag vallomásait. Bánták is ők! Az ő lovagjaik vallomásán már tul voltak, életük vigjátékának negyedik felvonása a legszerencsésebb megoldást nyerte.

Ünneppé fokozódott egy-egy ilyen este, ha jelen voltak a gyermekek is.

A felolvasó esték voltak ezek.

Az irodalmilag szoktatott csemeték példás türelemmel, de sokszor lelkes örömmel hallgatták a tekintélyes apa költői hadjáratának legujabb fegyvertényeit.

Fölváltva kaptuk a költemény, a cikk, a színmű, az elbeszélés premièrejeit. S nekünk mindez kiválókép tetszett. Ha némelykor hitványka volt is, de a magunk kertjében termett. Egy-egy munkában lévő dolgozatnak mélységes pongyolája csak annál ingerlőbbé tette ránk nézve annak bájait.

Sátoros napjaink voltak azok, amidőn Győry a világirodalom virányairól hozott nekünk fűszeres illatu spanyol szekfűt, borongó skót balladák rejtelmes kék virágait, teljes rózsáit a svéd költészetnek a Runeberg gondozott kertjéből, s zengő ágakat a Tegnér csodafájáról, amelyen egy időben feszül a bimbó, illatozik a virág s ragyog a gyümölcs.

A »Frithjof-monda« fordítása eredeti költeménynek bájával hat a szivre. Amikor foglalkozott vele, házassága első verőfényes napjaiban: a keble duzzadt a rimektől, beszéde rhythmusban ömlött és - magát idézem - »a kis borjunk szökkelléseiből is kihallottam a daktylust. Majd letaposták lelkemben egymást az érzelmek, szinte fölvetett a költészet. Ezt a megszorult üdvösséget meg köll csapolnom. És erre az operációra nem tudtam magamnak jobbat Tegnér fordításánál.«

Aztán, hogy elpendült ajkán az utolsó rím, vagy másikunk az utolsó röppentyűjét eregeté föl: megnyilt az ebédlő barátságosan világító lámpások fényében, mely ott játszott a tündöklő ezüstön, tört meg a fehér borok aranyában, a vörös borok biborában s mindnyájunk arczán, ahová a sziv derűje is elvilágított az ő ezer és egy sugarával.

Soha vigabb torokat ezeknél a mieinknél. Ingujjra vetkezett a kedély, kigombolkozott a tartózkodás. Ami hóbert meggyülemlik az emberben egy hét alatt, s ami tréfát, élczet ki bír váltani az elmének egymáshoz való surlódása; ami kényelmes szójáték kipuffan e titoktartó intimusság gombafejlesztő melegében: az mind ide-oda cikázott, surrant az asztal egyik végétől a másikhoz, sokszor bizony suttogvást az asztal alatt. Emlék és alkalmiság tarka egymásutánban rendszer nélkül, de annál több hatással, mint valami darázs-raj zsongott a szobában. Csak olyankor volt csend, amidőn kezébe ragadta poharát Győry, kinek, mint a

tolláról, ajkairól is gyöngyszem gyanánt pergett az ékes beszéd. Mindig volt neki miről és kire; mindig akadt egy pointeje, amit vigjátékiró barátai lelketlen tékozlásnak neveztek. »Szellemi gyámság alá vetünk, te pazar! Hiszen családós ember vagy!« Így támadtunk mi rá, mi irigyek, akik csak itt bátorodtunk neki s röpitgettük fogyatékos mondókáinkat - röpitgettük, mondom, mert bizony megállni nem tudtak volna.

Mint a magasabb értelemben vett élet nyilatkozatait, úgy az utcai élet pezsgését is megfigyelte s onnan, borkorcsolyának, sokszor a legmulatságosabb dolgokat hozta el a számunkra.

Egyszer - hogy példát említsek - a fővárosnak vegyes nyelvű részében, a Wesselényi utcán járt, melyet német lakossága - mit tud az a szegény nép Wesselényiről? - a maga nagyobb kényelmére s könnyebb megérthetéseire úgy nevezett el hogy, »Wäscher-Leni-Gasse«. Furcsa játéka a véletlennek, hogy éppen itt volt fül- és szemtanuja egy, a nyelvközösség révén félreértésből támadt rengeteg patáliának: egy megvadult komfortáblis ló nekivágtatott a sarki kofának; ami almája, körtéje volt, az a felfordult sátoroka deszkáiról szana-szerte gurult. Volt is ott szüretje az imént kiszabadult, haza iramló iskolás fiúknak. A leggyöngébbet és legkisebbet, mert futással nem győzte, utolérte a boszuállás: az elkeseredett kofa megcsípte a bodri hajánál fogva és ahol érhetette, ott ütötte. A bögsre oda fut a gyermek apja, egy amolyan művelt hordár, és hadonázva bizonyítgatja, hogy az ő fia jelen sem volt a lopáson. »Mein Számi war ja gar nicht einmal gegenwärtig!« Amire, hogy megnyugtassa az apát, egy böcsületes magyar csizmadia ott a szomszédból így szólt hozzá: »Micsoda? Hiszen itt álltam a méhely ajtajában, láttam, mi történt. Nem gégen verték azt, hanem csak megfaroltatták egy kicsit!«

Magának is könnybe lábadt a szeme a nevetéstől, hogy elmesélte. Hát még mi többiek, hogy kacagtunk! Megmelegedett bele a sörünk, elhült a teánk, kialudt a szivarunk.

Az asszonyok meg fölkeltek a székről, hogy a pamlagra dőlve adják át magukat a jóleső görcsnek.

Meg egyszer a vasuton összetalálkozik Benedek Józseffel, az azóta szintén elhalt kedves öreg színészszel. A gyakorlott szem sem nézte volna ki belőle, hogy theátrista. Olyan csöppentett páterkának tartotta biz őt mindenki, amilyen csak valaha szolgált fel az Ur testét - míg magát Győryt beretvált arcaért s fürtös hajáért színésznek hitték az utitársak. S míg a színművészt tartozó deferenciával meglelkiatyámozták: az igazi lelkipásztortól azt kérdezték, mi szakmája van s hol van szerződésben.

Pedig a szó legfönségesebb értelmében volt pap: igazán evangélikus, igazán pásztor. Szíve magasztos hajlandósága, lelkének szent nagyravágyása az Isten oltára, a népek megvigasztalása volt. Amidőn a szószékben állott s kigyult szemmel, kinyujtott karral hirdeté az igaz ígét: feje fölött az a faragott galamb, a szónok aranyszájának csodatevő beszédétől mintha megmozdult és szárnyaival csattogott volna.

S mindenki zokogott halotti beszédei alatt. Kifejeztem neki egy alkalommal, hogy mennyire hatottak meg a szavai, pedig nem is ösmertem, aki ott feküdt a koporsóban.

- Oh gyermekem! (így szólítá barátait bizalmasan.) Szomorú is az a temetés, amelyen nem sirnak.

Egy este a Kerepesi-ut börtönéből tért haza. A raboknak prédikált karácsony előző estéjén:

- Ó Istenem! mondá föltekintve és kezeit összekulcsolva; csak dicső ez az én mesterségem! Megrikatni az átkodott gonosztevőt, megrendíteni a kemény szívet - látni, hogy borultak oda elibém azok a megrögzött vén gazemberek, forró könnyhullajtással áztatva palástom szegélyét: ez a legédesebb elégtétel, ami az embert érheti.

Szelid modorát, nyájas beszédét félre is érthették azok, akik nem állottak hozzá közelebb. Mindez nem lehet igazi! mondák. Pedig dehogy nem volt az! Még el is maradt lelkének e külső kifejezése ama tisztaság, szeretet és jóság mögött, melynek már-már meghanyatlott teste volt az ő gyarlandó hüvelye.

Az én keletiesre hajló kényelmem előtt állandó rejtély volt az: Győry honnan szerez időt annak a tömérdek munkának elvégzésére, amire vállalkozott.

Volt pap, és milyen! A temetés, keresztelés, esketés, ünnepi szónoklás, egyházgyűlési jegyzés, komfirmálás, házas felek békítése, »báránkáinak« - így nevezé hiveit - látogatása, az anyakönyv vezetése, igtatás, kiadás - mit tudom én mi minden? - két szorgalmas embert is elfoglalt volna.

Volt tanító, és milyen! Iskolán és házaknál, tömlöczben és kórházban terjeszté a világosságot. S amikor fáradtan a napi munkától egy csókkal köszönt el s kívánt jó éjszakát az ő családjának: megnyitotta dolgozó szobája ajtaját a pogány istenasszonynak, a muzsának, akivel néha derengő hajnalig volt együtt termékeny ölekezésben. Az akadémia és a Kisfaludy-társaság részéről ráhárított bírálati-munkát nyilván a nap huszonötödik és huszonhatodik órájában végezte.

S ha köztünk és velünk volt: semmi nyoma a lankadásnak. Amint fentebb rajzoltam: még ő hozott lendületet, hangulatot a kompániába.

Ez a nagy erő csak *egy* forrásból buzoghatott: a szivből.

S ezt az ő szívét meg is örölte a tulságos használat.

Soká nem akarta elhinni, hogy az ő szíve beteg. Ej, így amugy, majd biz ő hallgat annak az ostoba husdarabnak a kalimpálására. »Csitt, te haszontalan!« És ráütött mellének arra a felére, mely alatt bizony kalimpált már az az ostoba husdarab.

»Az orvosi consilium azt határozta« - írja nekem Gödöllőről - »Marienbadba kell mennem. Vasárnap délelőtt meglátogatlak. Akkor élő szóval lélsz szíves nekem egyet-mást megmondani, hogyan és mikép járjak el romlandó testem megfejelését czélozó vándorutamon? Csak egy levelező lapon nyujtsd egy levélkéjét a reménység zöld ágának, hogy mikor mehetünk?«

Vittem magammal Marienbadba, az áldott fenyvesek alá, ahová a legtöbb ember egészségének fölöslegét hozza el. Mi az ő roncsolt szívének üdülését vártuk e hegyek és völgyek balsamos levegőjétől. Nekem örökké drága emlékü marad annak a nyárnak júliusa. Ha mit még eltakartunk egymás elől abból, ami keblünk legrejteken volt - elvontuk előle a fátyolt s az egymás szíve fenekébe pillantottunk.

Egy ajtó választott el tőle, s hallottam fel-felsíró mellének metsző köhögését, melyet magába fojtogatott, hogy föl ne költsön vagy elalvásomat meg ne zavarja. Mert jó volt és gyöngéd kimondhatlanul. Az ember szinte félt kérni tőle valamit.

Együtt jártuk a patak völgyét, szedve a nefelegtset, hallgatva az erdőn a pintyek hegyes fütytét, nézve a fürge mókust, amint facsucsról facsucsra szökken. Elandalodtunk a távol zörgő gyorsvonatok moraján és - legkedvesebb helyünkön - letelepedtünk a temető árnyába.

- Mily szép és mély a hindu bölcs mondása, kezdé: »Mi az élet? Nem rég születél, nemsokára meghalsz.«

És megpihentünk a Göthe padján. Elmerengve nézte a fiatal törzsek hegyén ringatódzó alkonyi fényt. Körülöttünk semmi nesz. A kis madarak aludtak az erdőn. »Warte nur, balde ruhest du auch« - mondá, és bánatos mosolygással nézett föl hozzám. Persze, hogy elüzni igyekez-

tem lelkéről a sötét sejtelmeket, s olyan vig dalra gyújtottam, hogy csodálkozva hajoltak össze azok a vén német fenyük arra a szilaj betyár nótára; ő fujta hozzá a második hangot.

Ahányszor hazatértünk, mindannyiszor megálltunk egy ajtó előtt, melynek küszöbére a nyerges női bakkancs mellett egy pár piczi kis cipő is állott sort. Este, hogy megjöttünk, *már* ki voltak téve; reggel, hogy távoztunk, *még* kívül voltak. Az apai szeretet bájos költészetével vonta be azt a két kis topánt. Szinte láttuk szárában a dagadó ikrácskát s hallottuk csikorgását, amint ugrál benne az ismeretlen kis gyermek. Meg is irta aranyos szép levélben az ő Saroltájának e két cipő legendáját, azt, amellyel az ő szerető lelke szötte körül.

* * *

Hogy elváltunk: Münchenből, Norimbergából irt nekem. Az utóbbi helyről a Sebaldu és Lőrincz templomainak rajzaival ékesített levelező lapon küldé a következő tréfás distichonokat:

Volna nekem nem két szemem, ámde ha volna huszonhét:

E gyönyörű helyt még annyi se lenne elég!

Voltam Lórenczben, - mely méltán állna Florenczben -

S láttam ezer szép mást, bámulatos micsodást!

Itt lennék keddig, - vagy az Isten tudja de meddig!

Nézni e sok faragást - se csoda hársfa-rakást! (hm, hm.)

Kolbászkát ettem, s mikor a kupa sört fölemeltem:

Áldva megint nevedet mondta ki az, - ki szeret.

Közném sok levelét, ha azokban több volna a szó magáról, mint rólam. Csak még egyből legyen szabad idéznem:

»..... Mire Ischl elhagytuk, kerekedett ám de olyan vihar, hogy a felhők csak úgy dobálták a ménköveket, mint a Deáktéren a tótok a paczalt, mikor válogatnak benne. Szakadó záporban érkeztünk meg Markt-Ausseebe - s én máig sem tudom, hogyan penderítettek be egy Moherndl nevű helybeli nagyhatalmasság és fuvaros dinasztia omnibuszába. De benn voltam s mintegy félóra múlva a gyönyörű Busbach-villában fogadott a nyájas lámpafény s a kedves házi-asszonynak még ragyogóbb vendégszerető mosolya... Egy igen boldog napom volt egyebek közt: amikor egyszer csak ezt a szót hallok, kedves hangon a benyíló szobában: »Én Berczik Árpád vagyok!« Hogy repültem én Árpád karjai közé, hogy kalapált, zakatolt az én szívem örömeiben! Szegény Árpád, még meg is ijedt s egészen belehalványult; nyilván azt hitte, hogy most mindjárt ott rajta üt meg a guta.«

Megfogyatkozva testben, de izmosodva reményben tért meg szerény gödöllői otthonába. Az ősz visszakényszerítette a városba: a hivesedő lég s a kötelesség. De hasztalan vitézkedett: legyűrte a betegség. S mikor fölkerestem s láttam, hogy megszűrte a szenvedés, lemondtam róla. Megnyult arcán a hypokrateszi kifejezés ült. Csak még egyszer vánszorodott fel: a házassága fordulóján. Ott voltunk körülte mi és családja, hogy megünnepeljük az ő boldogságának évnapját. Halványan, megaszva dőlt hanyatt az öblös karszékekben, de ajkán még mindig játszott egy mosoly.

- Mikor esküvőre jöttem fel ide - kezdé - éppen vásár volt Halason. Én is a vásárosokkal mentem együtt. Kérdi tőlem egy öreg ember: »Nagytiszteletű uramnak is beszerezni valója van?« »De van ám, kedves barátom. Csakhogy Pesten!« S besüppedt szép szemének egy mélységes, lélekből fakadt pillantásával nézett át szemben ülő nejéhez, mondván: »Beszerezni mentem biz' én, és jó vásárt csaptam. Igaz-e édes párom?«

S hogy ez az ő édes párja, mily hűséggel ápolta beteg urát, azt megírnom nem lehet, de nem is szabad. A szeretetnek is megvan a maga szemérme. »Most egész nap láthatom, most egészen az enyém; kinézhetem magam rajta!« mondá. »Milyen keserű boldogság ez!« És folyton vidáman, mosolyogva járt körölte. A siratlan könnyek majd szétfeszítették a szívét. Még kívül sem engedhetett nekik szabad folyást, mert a szeme elárulta volna, s az ő betegét enyelgő beszéddel is kellett tartani. »Csak néha borzadok« - folytatá - »mikor olyan zordan néz és beszél. Rá nem ismerem erre az áldott jó emberre!«

* * *

Berlinben jártam, mikor halála hírért vettem.

Sirja fölött akkor álltam meg, midőn egy szép fiatal asszonyt temettünk el ott: Gyulay Margitot. A hervadó koszorúból letéptem két levelet. Az egyiket a keblembre rejtettem, a másikat az új sirba dobtam.

Megírta Győry maga:

Kiket szerettünk s kik szerettek itten,
Örökre a sirhant nem zárja le;
Mert életünknek atyja, a nagy Isten,
Nem holtak, ámde élők Istene.
Bár a halál itt válni késztet minket,
Meglátjuk újra drága kedvesinket,
S kikért szemünkben gyászköny rezgedez,
Lelkünk lelkökkel egyesítve lesz!

Zajzoni (Rab) István.

(† 1862. máj. 15.)

Hordjon bármerre a végzet, mindenütt lelsz drága nyomot, melyet megszentelt a fájdalom és szeretet. A hit, a tudomány, a szabadság útját vér, könny és verejték jelzi; a szenvedés állomásait nagy e világ ezer Golgatháiban leljük meg.

Szegény Pista! Ő is a szabadság fönséges ábrándjának a vértanuja. Ott van sirja a brassai ev. temetőben, egy sarkertecskében, melynek ő a legnagyobb halottja. Régi barátjai közül néhányan emeltük hamvai fölé. Bizony nem valami jeles munka. Mert ha telt volna is a brassai szobrász művészetéből, de nem futotta ki a mi csekély pénzerőnkül.

Megilletődve álltam meg a nagyolt faragású kő előtt, s egymásután vonultak át lelkemen azok a vidámsággal vegyes bus napok, melyeket - egy istenünk, egy ágyunk - a bécsi Alser-városban éltünk át, fázva télen, forrva nyáron, bőjtölve sokszor, viaskodva hitelezőkkel, rendőrséggel, s folyton álmodozva egy nagy és boldog Magyarországról, melyet uraljon félvilág; megénekelvén a szomszédban minden lányt, egymástól kölcsön vett rimekben. Kevesen gyantották, sokan tagadták: de mi tudtuk, hogy nagyra hivatott fiuk vagyunk mind a ketten. Majd emlegetik még a mi nevünket hadoszlopok élén s a magyar Olympus legcsucsán. Eleinte ugyan - szégyenkezve vallom be - dicső hóbortnak tartottam a Pista vérmes reményeit; de egyszer, midőn a »Fehér csikóban« a kettévágott rostélyos nagyobb felét generosusan egymásra tuszkoltuk, oly ünnepiesen jelenté ki nagy jövőnkbe vetett magasztos hitét, hogy akár meg mertem volna rá esküdni.

- Pajtás! Hogy ugy lesz, amint mondom, arra koncentrált kéksavat szedhetünk!

S hogy bebizonyítsa, még egy meszellyel hozatott a »weisze röszi« borából.

Rochus, a pincér, a világon a legjobb szívű gyerek, aki husvétől karácsonyig hitelezett a fiatal uraknak: erre a fényes profécziára szundításából fölértett s nagyon megkért bennünket, hogy ha generálisok vagy félistenek leszünk, ne feledkezzünk meg róla. Megigértük neki.

Pista az ilyen jóslatokat nagy elvétve, ha főn szóval mondotta ki; amint hogy általan igen csöndes fiu volt ő. Szive oltárának szentségét ritkán mutogatá s akkor is csak néhányunknak.

Keveset szólt és nagyokat hallgatott. De beszédes szeme annál többet mondott; s mikor azzal, amit hallott, meg volt elégedve, vékony szája széle kinyílt, két erős agyara kiült, s gyér bajuszának szálai csodálatosan felborzolódtak.

Mint a diákságban alig van, kit az édes nevről szólítanak: Pista sem volt nekünk Pista, hanem volt »minister«. Minister azért, mert a belügyi ministeriumban Wurzbach Constantin cs. kir. dicsőségmérő lexikonába forditgatta le németre a magyar költők és prózairók munkáinak czimeit. Ezen a réven került bele abba a munkába Vas Gereben is mint »Grobian Vas«, amely nevet a második kiadásban csak nehezen lehetett »Gregor Vasra«-ra kijavítani. De nehogy Pistát vádolják a hamisítással: töredelmesen vallok - Pákh Albert nyomán én származtattam be abba a termes könyvbe.

Mikor megismerkedtünk, goromba hideg tél volt. A kávéházba - hol egyebütt lakjék a fiatal-ság, hanemha kávéházban? - valahányszor kinyílt az ajtó, fehér gomolyokban hömpölygött be a párázó fagy, s a külső küszöbről minduntalan le köllött faragni a jeget. Kívül a kemény havon nem is zörgött, de zengett a szekér.

Ilyen időben lépett közibénk egy vézna, közepes termetű legény, fejében egy meggyüremlett csalmával, melynek lehajtott peremét a fülére huzta. Ez volt a legmelegebb ruhája, mert azon a zöld kabátkán, melyben egész valója megremegett, könnyen nyilalt át a hideg. Látszott is rajta, hogy össze-vissza van szurkálva a fagytól.

Kurtán köszönt, mellénk ült, megkeverte a »melánzsot«, szalmaszállal megpiszkálta a virginiját »lelkét«, a végét megsütötte, a füstjét magába szívta, aztán hátra dőlt. Tüske-haja szinte villamosan pattogott, amint testében apránként kiengedett a hideg, s pirosra mart képe már haloványan metsződött bele a kárpit barna foliájába. Szemét lehúnyta, nagyokat húzott a szivarján - afféle füsttel vegyes sohajtás volt mindenik szippantása - s nagy pausákban szürcsölte kávéját. Ez volt a »minister« - akkor még Rab István.

Amint ránéztem, élénken emlékeztem Petőfire, ugyan-az a nyurga test, sápadt keskeny arc, merev haj s fa-iskola bajusz, állán néhány »kapa után ültetett« szőrszállal, melyeket ő szakállnak tartott.

A fiatalság könnyen ismerkedik s gyorsan sző barátságot. Főképp ha kívül a hazán találkozik. A naponként fűzött s éppen oly hamar kiódzódó pajtási viszonyra vezető érzelemnél különb hajtott engem a »minister« felé, s ő maga is kigombolkozott irányomban. Egymásra ismertünk a közös vágyak, a remények szabadkőmíves jeléről. Néhány nappal később már egymással laktunk is. Csak itt került igazán alkalmam mélyebben tekintenem e szép, tiszta lélekbe, melyben magasan lobogott a fajszeretettől szenvedélyesre szitott honszerelem.

Volt egy kemény fából esztergályozott félmázsás buzogánya, melyet naponkint megforgatott, hogy jobban izmosodjék. Erősre, szívósra akart válni, mert neki nagy terve volt: fölkeresni a magyarok ősi hazáját s első állomást tartani a cserkeszeknél. Ez rögeszméjévé lett. Ébrenálmon ez fogta el; ennek megvalósítására gyűjtött erőt és pénzt.

Meg volt írva a csillagokban, hogy egyikben se legyen része.

Egy este, hogy haza jött, a csalmáját rettentő dühösen vágta a falhoz, leült s izgatottan gereblyélte kampóra hajtott ujjával a sörté-haját. Meg voltam ijedve. Már azt hittem: levelet kapott a magyarok ősi hazájából, hogy ott nincs magyarok ősi hazája. De tán még nagyobb oka volt az ő elkeseredésének. Nem csekélyebb dolog történt, mint az, hogy a Kaukázus *oroszlána*, Samil, a dicső Samil - rabszolgája lett a *medvének*! Elárulta fáját, el vérét, istenét; ott hagyta víthatatlan bérceit, daczos föllegvárát, hős népét, s elment Szt.-Pétervárra, meghajolni a minden oroszok csárjának és élni alamizsnából, míg otthon az ő cserkeszei az utolsó köig védik a szent ormokat!... Sirva fakadt, aztán leült az asztal mellé s irt egy világrengető verset, amelyben szíve gyászt ölt, s megsiratja, majd szétdarabolja lelke bálványát, s haragjának mennyköveit szerte dörögteti a világegyetemben. Olyan vulkáni költemény volt ez, hogy szinte megingott bele a »Bernarderhof«, melynek 3-ik emeletén laktunk. Nagyot lélezett, hogy elharsogtatta, s aztán beküldötte a »Hölgyfutár«-nak.

Néhány nappal rá Pista még dühösebben vágta csalmáját a falhoz.

- Nézzed! hörgé és szíta a fogát s elém bökte annak a lapnak legujabb számát, melynek nyílt postájában gunyos szavakkal utasították vissza Zajzoninak azt a »zajzongó« kifakadásait. - Elvesztette Samilt, el reménységét a haza föltámadásában, melynek irodalmi vezéreiben (t. i. a szerkesztőkben) csak olcsó élczelésnek fanyar tüskebokra zörög azokra a mennydöntőgető jajkiáltásokra.

Ugy segitettem lelke háborgásán, hogy versenyt káromkodtam vele; s mikor ilyenképpen fájdalomnak felét a saját keblemből csapoltam le: szívének lohadó hullámaiba a vigasztalás és biztatás olaját ontám, amire apránként egészen lecsöndesült. Aztán oda ült az asztalhoz s irt szeliden busongó, hálázó verset, melynek élére az én szerény nevemet tűzte s azon melegen

beküldött a »Napkeletnek.« A vers, melyről lekönyörögtem a nevemet, igazán szép költemény, meg is jelent, s gyűjteményében »Egy barátomhoz« czimen még ma is olvasható. (Nehogy rám olvassák Mauldrescher urnak hivalgását, aki az adakozók sorában a 200 forinttal ékeskedő N. N. betűkre büszkén rámutatott, hogy ez ő.)

Zajzoni nem volt volna poéta, ha a hazán kívül nem lelkesítette volna a leány is. És volt egy kis lány, akiért Pista majd meghalt s akire valóságos rózsazáporát hinté a szerelmi daloknak. Persze magyarul, amely nyelven a szőke Mariczl k. a. nem tudott. Lefordította hát neki németre; de a csinos gyermek akkor sem igen hajazott hozzá. Lefordította hát neki csókban. Már ezt azután megértette. Mint becsületérző, finom lelkű ember: Pista nem is gondolt egyébre mint arra, hogy elvegye; amin úgy a kisasszony, mint házörző szülei nagyon megilletődtek. Mert két emberöltő óta nem esett olyan eset az Alserban, hogy a szerelmeskedés házassággal is járjon. Boldogan és hálásan fogadták a magyar ifjút, akiről elég volt tudniok, hogy »minister«. Ha nem egész is, ha fertály, vagy akárcsak egy huszadrész minister: az is százszor több, mint amennyit a lányuk részére valaha remélhettek. A verseket, melyeket Pista a Mariczl kisasszonyhoz írt, maga olvasta fel a szüléknek és ők jóváhagyták. Furcsán hangzott, midőn a tulfűtött szoros szobában ráfűggesztvén dióbarna, ábrándos szemét a leányzóra, rázendíté hogy:

Und wär' ich auch der grösste König,
Dir wär' ich dennoch unterthänig.

Amely verstől az öregek kövér könnycseppeket hullajtottak.

A Mariczl, mert karcsu volt és fiatal, a művészetre született. Bécsi fölfogás szerint ez a két tulajdonság annyit jelent, mint »talentum«; s nem is a tanító vas fegyelme, hanem a tanítató arany sugara fejleszti virággá a kicsi bimbót. A Mariczl kisasszony a »theaterschulba« járt, ahonnan minden este hazakisérte Pista.

Egy borultas novemberi este ott várta a régi, rongyos ernyővel. Várta-várta, de hiába várta. A kis lány csak nem jött. A kapuszinben, ahol állott, nyirkos hideg szél fujdogált keresztül vékony testén. A zöld kabátka gallérját felhajtotta, a csalma peremét lehajtotta s váltogatta is a lábát, hogy kifogjon a czudar időn. A bécsi színházak reménységei apránként elkarikáztak mellette. Csak a Mariczl nem jött. A kisasszonyok nevetkérezve dugták össze bőbitás fejüket, s a fagyoskodó seladonra néztek vissza, a Mariczl »vőlegényére«.

- A Mariczl ma külön órát vesz, mondá neki az egyik istenasszonyka, s hamisan mosolygott. Kéreti, hogy ne is várja.

De a Pista csak azért is várta. Hátha éjfélre itt köllene dobolnia a fogával. Hátha a világ végeig! Becsületes lelkében árnya sem kelt a gyanúnak. Tíz óra után jött a vaskulcsos vitéz, aki rendre becsapkodta s bezárta az ajtókat, s ráförmedt arra a gyanus alakra, hogy pusztuljon! Pista elmagyarázta neki, hogy a Mariczl kisasszonyt köll hazakisérnie.

- D' Freiln Mariczl? - nevetett a házmester. Ui Jegerl!... hiszen az már nyolcz óra előtt hintón ment haza!

Pista előtt vak éjszakába sülyedt minden. Másban világosság támadt volna erre a szóra.

Hogyan ért ki a messze külvárosba? - maga sem tudta. Ösztöne a Mariczl háza felé vitte. Az alacsony ablakon benézett és látta, hogy az ő mátkája ékszereket mutogat az emberséges szülőknek. Elkeseredésében mi telhetett tőle? - nagyot ütött öklével az ablak üvegébe.

Vérző kézzel, vérző szívvvel jött haza. Olyan boldogtalan volt, hogy még vers sem tellett belőle, hanem a hideg pallóra vágódott, a csalmát mélyen a fejébe huzta s keservesen zokogott.

Hasztalan volt ezuttal bánatja felét magamba csapolnom. Annyi maradt benne, hogy három erős embernek is elég volt volna. Főztem neki rumos teát, hoztam a taljántól kövér heringet s a trafikból java krajczáros szivart. Se evett, se ivott, se dohányzott. Sőt hajnal felé bolondokat kezdett beszélni.

A tegnapi várásban teste-lelke hült meg. Forró hideg kezdte rázni. Reggel a kórházba vitettem, s néhány nappal rá fekete himlő borította be keskeny arcát.

Nagysokára épült ki. A féltett, gyér bajuszkából is oda veszett néhány drága szál, s pecsétes arcza messzire elvirított. A Mariczlt egy szóval sem emlegette többé, amire bizony nem is volt érdemes. A negyedik quadrille biztató csemetéje huszonöt forintos havi gázszíval ötszáz forintos toaletteben játszott másodrendű szerepeket egy harmadrendű színházban, míg végre a »Sperl«-bálok királynőjévé sülyedt.

Azért, hogy a Pista arcza, szíve sebhelyes lett: egészben nem nagy kár esett benne. Kiheverte. Letett minden szerelmi bogarokról s keble teljes hevével csak annál nagyobb szenvedéllyel szolgálta régi ideálját - az ősök hazáját. Közben kelt verseire már nem üzenték a szerkesztők, hogy »zajzongások«, sőt dicsekedve közölték.

A német nyelvet - brassai diák volt - épp oly tökéletesen birta, mint anyanyelvét, s így kettőnknek mindig akadt egy kis keresetünk, melynek legnagyobb részét bufelejtésre s reménysztításra fordítottuk.

Egy szép juniusi estén Pista hunyorgatva nyit be a »weisze röscli«-be, kivesz egy levelet, melyben egy troppau könyvkereskedő, pénzért, jó szóért arra kéri, írja meg neki Rózsa Sándor ismeretes hazánkfiának életét és viselt dolgait. Fizet pedig ezért a munkáért 30 forintokat. Ha pedig arczmását is szerez melléje, 35-öt.

Harminczöt forint! - ez diák számítás és alservorstadti währung szerint éppen harminczöt millió forint. Harminczöt millió forintért meg mire nem képes az ember! Illett, hogy annak életét, akinek lelkén annyi másé száradt, csak annál ékesebbre kitulipánozzuk. És olyan Rózsa Sándort is pöndörítettünk oda a nímetnek, hogy az a híres ánglius Makulay is megsüvegelte volna. Szebb, daliásabb, nagyobb lelkű betyárt még nem látott a világ. Az ő druszája Salvator Rosa silány kucséber volt hozzá képest. Már nem is haramja volt, de hős. Amennyi kalandon, küzdelmen mi hajtottuk keresztül, tiz nemes rablónak husz esztendőre is sok volt volna. Hogy közkeletű recipe szerint mentül vonzóbbá tegyük alakját: özvegyek és árvák védő angyalául és voltaképen a gyászos Bachrendszer áldozataként mutattuk be.

Harmincz forintért aki többet bir hazudni, gazember!

De a Rózsa Sándor fejére kitűzött külön öt forintot sem akartuk elszalajtani. Azonban - németesen szólván - honnan venni és nem lopni? Mert könnyebb lopni Rózsa Sándornak, mint Rózsa Sándort.

Egyszerre - mint ilyenkor szokás - fényes gondolat nyilalt át agyamon.

A Heckenast »nemzeti naptárában« ugyanis, ékesen le volt rajzolva az a kaczkíás juhász-legény, ki a Károlyi Alajos gróf birkáit hajtotta - már hogy kísérte ki inkább a párisi (első) köztárlatra.

Mért ne lehetne Kaszás Gyuriból Rózsa Sándor? Lehet biz' abbul!

S az ablak üvegén át az eredeti metszetről hiven átrajzoltam Gyurkát, tentával takarosan kihuztam, kartonra vontam, a csáti botjából kétsövű puskát csináltam - (ha ilyen könnyű szerrel lehetne most a régi Wörndlit megmannlicherezni!) - a gatya-korczába három pisztolyt is tüzeltem - s mikor bemutattam Pistának, hanyatt vágódott s erősen kiabálta, hogy Van Dyck óta ilyen portraitistát nem szült ez az alattunk forgó rongyos sárkölcncz.

A troppai könyvkereskedő is ebben a véleményben lehetett, mert pontosan jött meg a honorarium, s ősszel még a naptárjának ingyenpéldányával is kedveskedett, amelyben bizony szórul-szóra, vonásról-vonásra benne volt a mi Rózsa Sándorunk - a szent igazság és Kaszás Gyuri panaszképen ne vegyék!

* * *

A Török János »Magyar Sajtó«-ja szárnyai alatt reménykedő kis magyar kolóniának - ott künn, az Alserhauptstrasse vége felé - Rab István volt a legvérmesebb tagja. Az öreg ur nem is hitte másképp, mint »legsabadabb Rab«-nak.

S éppen, hogy komolyan készült Khinába, keresni az ősök nyomát, lendült meg otthon egy kis szabadabb szellő. Pista, ráunván a »ministerségre«, s szemben a megrezdült nemzeti mozgalommal elnapolván szíve forró vágyát, kötelességének vallotta lemenni Pestre.

Eleinte hosszú leveleket irt: sallangos vezérczikkek, föllengős költemények vegyületét. Majd mind rövidebbek, mind ritkábbak lettek, míg végre teljesen elmaradtak. Csak a lapokban láttam nyomát, hol egy hatalmasan »zajzongó« költeményben, hol a különfélékben, míg egyszer azt a megdöbbentő hirt olvasom, hogy holmi »összeesküvésbe« keveredett s többet magával a budavári kazamatákba zárták el. Ő, mint Kaas Ivor és Hindy Árpád, nem volt tagja a 60-as bizottságnak, csak egyik szövetséges vitéze; s bár senki sem vallott rá, mégis méltónak tartották a becsukásra. Két hónapig senyvedt a budai tömlöczben, csavargók és zseb-metszők között, elválasztva barátaitól. De amíg ezeknek a tehetős rokonság jobb ételt, ruhát, pénzt juttatott: Zajzoni a foglyok hig levesére, fanyar kenyerére szorult, s nem volt, aki jobb ruházatáról gondoskodott volna. Sem atyjafia, sem barátja e bánatos napokban. Az én meddő erőlködésem nem lehetett kulcs abban a nehéz vas ajtóban. Túrt panasz nélkül. Közben egészsége mind alább hanyatlott. Az állam-ügyész két évi börtönt kért a nyakas tagadóra. Az októberi diploma lefejtette tömlöczéről a nagy lakatot. Megtörve testben, de rajongó lélekkel tért meg az agg szülék hajlokába; - s jó fiu létere mégis azt a nagy keserűséget szerezte meg törődött ősz apjának, görnyedt édes anyjának, hogy előbb halt meg mint ők.

Trauschenfels Emil, akkora országos képviselő, Zajzoninak gyermekkori barátja, vállalta magára, hogy siremlékére gyűjt. Ha Pista tudná, szittyá fájának mily ellensége volt az, aki legtöbbet fáradott benne, hogy földi maradványait kő jelölje!... De hallgasson e sir előtt a rút pártoskodás! Hiszen fájdalomban és boruban úgy is egyek vagyunk. Csak mikor nap süt, vérezzük egymást. Sohse busulj Pista! Megáll a talpán Magyarország. Csak a nemes rajongás ne Ázsiában keresse, a »schmerzensschrei« ne Berlinben, a gyűlölség ne Moszkvában.

Isten veled! Csak tizenhat év után jutott e szerény levelet ismeretlen sirodra tennem. Annál édesebben esett: a te nemes szívedet, lelkesedésedet, szerény költői koszorudat, s tiszta meggyőződésedért túrt szenvedéseidet a felejtő kor emlékébe visszahoznom.

»Legszabadabb Rab« - köszöntelek a halottak napján.

Tóth Kálmán.

(† 1881. febr. 3.)

Már a főszónok az ő improvizált bucsuztatóját, melyre gondosan elkészült, ismét összegöngyölgeté; a költő-funerator is eldobogta a maga szomoru ódáját; lezúgtak az emlék-tor pohárköszöntései; éltették a holtat; elnémult a zene; kihörpenték boraikat s hazamentek a legények - szóval, lezajlott az ünnep minden akkordja - s én most jövök, hogy a koszorúhalom tetejébe letegyem az én megkésett szerényke bokrétámat.

Ezzel a csekélységgel sem közeledném a kegyeletes nap letünte után, ha Mikszáth K. az ő cikkével oly nagy igazságtalanságot nem ejt rajtunk: a »Bolond Miskának« egykori s a »Borsszem Jankónak« jelenvaló szerkesztőjén. Mintha bizony szívünkben haraggal váltunk volna el egymástól. Hiszen voltaképen mi nem is voltunk versenytársak. Ő nem csinált élczekeket s én még most is csak akkor írok verset, ha nincs mondani valóm. Ami pedig politikai elhajlásunkat illeti, soha meg nem zavarta köztünk a jó viszonyt. Egyikünket sem izgatta-igazgatta a nagyobb kenyérdarab.

Hiszen aki idegen jár nálunk, nem győz eleget csodálkozni azon, hogy a politikai ellenfelek, míg a házban leszedik egymásról a keresztvizet (még akkor is, ha az egyiknek nem jutott belőle) a folyosón a legbruderebb kedvességgel, derékátfonó bizalmassággal sétálgatnak együtt. Az etikának merevkedő tételei szerint az ilyen dupla morál nem járja. De mi tüsszük magunkat a fanyar doctrinán addig a határig, amelynél kezdődik az ismeretes ezüstkanalak eltulajdonításának vádja, amire aztán nincs más kadencia, mint a kard suhintása s a pisztoly dörrenése.

Az ujságírók is, ha nem győzik egymást fekete téntával, piros vérrel kezdenek írni. A kis vas perczegését fölvaltja a nagynak csattogása, puskapor a porzót. De míg ide dől a polemia, - istenem, ezt a békességes görög szót is hogy kiforgatta valójából a magyar polemia! - mondom, amíg e válságos expedienshez folyamodunk, szent a barátság köztünk még akkor is, ha szeretett en-lapjainkban elneveztük egymást honárulónak. Mert ez a legenyhébb titulus. Ha ellenfele vagy a kormánynak - s aki igaz magyarnak vallja magát, lelkének teljes hevével szidja a fennálló miniszteriumot - minden igazhitű mameluk szemében rossz hazafi fogsz lenni; ha pedig hiszed a te Tisza Kálmánodat - hitták legyen azt Andrássy Gyulától kezdve bárkinek -: eladtad a te őseid szent örökét s az átkos közösiügynek maszlagától meg van keveredve minden magyar érzésed; a »kaúrrmányod« mellett ugató »nímet kutya« lett belőled.

S ó jámbor olvasó! - a Barátok-terén s a Himző-utca sarkán, az Athenaeum s a Csávolszkeum előtt, ott láthatod vidám és elmés beszélgetésben a legkülönbféle szőrű zsurnalisztákat és publicistákat: a »Nemzet« ifjait a »Napló« véneivel, az »Egyetértés« pogányait a »Korona« írástudóival, akikhez akárhányszor hozzávetődik a kis keletű és nagy bunkóju nyolczadrét »M. Szemle«, közben a »Pesti Hirlap«-nak egy portyázó legénye s az »Államnak« egy kegyes marodeurje, aki a lourdesi víztől megernyedte beleit egy kis Holzwarth-féle parádi spricczelrel öblinti ismét üdvösség-foghatóvá.

Nagy lepedő s apró zsebbevaló vigan lengedez ott vegyest egymással. A tulipiros és kérlelőn rózsaszín, a gyászosan fekete a zölddel - ah, kivált a zölddel! - enyhén olvad össze kollegiális hamuszürkébe. És ezek mind ádáz dühvel marczangolják szét egymást még a vásár- és ünnepnapokat követő reggeli és esti lapban is.

Mivel pedig a hatvanas évek végén még az aczélpennával is szelidebben hadakoztunk: a magán-életben való találkozás boldog lakozásokban hajtotta virágait, egyetértő testvéri szeretettel kocczintva az ellenpárt békességes kimulására.

Mikor a Tóth Kálmán »Bolond Miská«-jához szegődtem: még akkor háborgó tenger szirtjei közt világító toronynak volt abban kipingálva Deák Ferencz; vagy gőzhajónak, amint vontatja maga után a közvélemény Dunájában az ő első miniszterit. (Mert azok az ő miniszterei voltak. A király csak jóváhagyta, amit az ő hű számadó juhásza - ennek is meg volt rajzolva egyszer Deák Ferencz - a felséges gazdának rekkommendált.) Nekem, mint cseperedő mameluknak, tetszett az irány, jóllehet politikai dolgot csak akkor küldtem a »B. Miská«-ba, amidőn boszuságomat hűtőgettem Schmerlingen meg a többi dr. Kaiserschmarn urakon, akik névben ugyan még nem, de testben s lélekben már léteztek a Lajthán tul.

»Pesti figurák« czimen apró fővárosi czikkeket s jeleneteket irogattam; majd kiugrattam a tscholádapát és ischmeretesch hazaphit, Spitzig Icziget, akivel váltakozott Lengenádfalvay-Kotlik Zirzabella a gyöngéd honleány, és Monokles, a léha firtli. Ezek voltak első »alkotásaim« (azóta harminczegyre szaporodtak föl) - melyek közé néha még egy-egy novemberi »dátás levelet« s hasonló apróságot szurtam.

Örömmel dolgoztam ebbe a lapba. Elnézőbb, szeretetreméltóbb princípálist kívánnom sem lehetett. Elnéző volt »utolsó perczeim« iránt: mert csak akkor szállt meg a szent lélek, ha körmömre égett az idő; s szeretetreméltó az én humorisztikus zsengeim iránt. (Nagyon szerény voltam én még akkor!) Elfogulatlan, jóizü nevetése büszkévé tett. Néha úgy elkaczagott a kéziratomon, mint a gyermek. Sohasem tudtam magamban ezt a vig eret. Az a kis nyomoruság, mely ködével akkor ránehezedett az én ifjuságomra, időnek előtte humoristává érlelt. »Megcsipte önt a dér«, mondá Tóth Kálmán. »Ettől vált izesebbé a munkája.«

Igy ment ez egy darabon, amidőn a »Bolond Miska« egyszerre csak nem volt megelégedve a számadó juhász eddigi sáfarkodásával, ledönté magasságából a világító tornyot s léket furt a gőzhajóba, hogy merülne alá a közvélemény Dunájában. Nagy locssanással járt ez akkor. A Deákpártban összenéztek az emberek. Csengery Antal komolyan kijelenté, hogy ő csinál deákpárti élczlapot, ha más nem akad; Királyi Pál - tréfán kívül - oda ígérte humorisztikus közreműködését; s megrajzoltatják Thán Mórral.

Megkérdezték az »öreg urat«, jó lesz-e így? Amire az öreg ur nagyot rázott széles vállaival, mondván: találjatok ki valami »okosabbat«.

Ekkor buvott elő finom szimatjával Ludassy Mór s a *párt*, nem a *kormány* nevében, megindult keresni egy embert, aki kisebb stylista Csengerynél, kevesebb államférfi Királyi Pálnál, de vigabb legény mind a kettőnél.

Ment, ment, mendegélt, hetedhét szerkesztőségen is tulért, mig valahol az Operenciás tengeren innen ráakadt Szokoly Viktorra, az elmés ifjura, aki unalmas lelkének híg savóját mérte ki pezsgő gyanánt.

Búsan tért meg Ludassy az első embervadászatról, mert Szokoly Viktor is nagy ellenese lett Deák Ferencznek, amit ez holta napjáig sem birt elfelejteni.

De ha Szokoly nem, hát ki az istenért?

»Hát én már semmise vagyok?« kérdé Maszák Hugó. »Nem vagyok én székel? A székelből pedig minden telik a világon. Csinálok én olyan humorisztikus lapot, hogy megrendül bele a Királyhágó, összetapad a thordai hasadék s hasát fogja nevéteben a Retyezát. Még akár meg is rajzolólok.«

»No ez jó lesz«, gondoló Ludassy. »De egymaga tán még sem bírja. Majd melléje adom Ágait. Annak ugyis vékonyan megy az orvosi praxisa, pedig kolera-doktor.«

S ilyen redakcióban termett meg a »Borsszem Jankó«, melynek számai azóta a második ezerbe csavarodtak, persze az én Hugó barátom nélkül, aki a gyorsírói hierarchiában Kónyi Mónyi mellett nyers anyagát gyűjté annak, amiből a »Borsszem Jankó« fonta éles kis körmén az ő galád fonalait, míg ugyan-azt a materia peccanst az én egykori szerkesztő társam - egy egész számon keresztül volt az - a világtörténet sodronyszálaira bocsátja most, lévén ő a távirói bureauinak igazgatója is.

Ime: kiindul vala Saul, hogy az apja szamarát megkeresné, és talált vala egy lapot - és hozzá egy vas koronát.

Én Kecskeméthy Auréllal, Dóczyval, Rákosival, Berczikkel, Hevesi Lajossal dolgoztam. Tóth Kálmán meg az ő Szokolyjával, aki már most két vezércikket irt minden számba. »Furcsa!« tündődék magában Tóth Kálmán; »hát még mindig keveslik?« Már hármát akart iratni vele, amidőn egyszer a »Kávéforrás«-ban megmondtuk neki, hogy nem mentől hosszabbat, hanem mentül apróbbat és pattogóbbat köll beletenni a lapjába. Magából az oppozícióbul meg nem él a »B. Miska«. Mert olyan ám az a publikum, hogy élczet keres az élczlapban.

Erre lesütötte fejét.

- Nagyon különös, mondá elmerengve, s szép nagy szemét magasra emelé. - Jó, hát kurtábbakat iratok Szokolyval.

De mikor hát azokat is hosszallották.

Lapjának hanyatlása mélyen bántotta. Pedig ugyan-akkor nagy sikerei voltak a szinpadon s az ő szeretett Baja városa már harmadizben küldte volt az országgyűlésbe. Bizony, Tóth Kálmán is csak olyan volt, mint a Deák Ferencz egyszeri gazdája, akinek csüre s hombárja, verme és pinczéje, góréja s padlása megtelt a bő áldással, s duzzogva azt hányta fel, hogy: »mák még se lett«.

Ám azért szívesen beismerem, hogy a »Bolond Miska« első hatásával a »Kladderadatsch«-on kívül egy létezett vagy meglevő élczlap sem vetélkedhetik. Sőt ama berlini lapnál is erősebben gyujtott, mert a »B. Miskának« több volt a szabadsága s nagyobb a bátorsága.

Tisztán emlékezem első számaira. Nehéz betegség után egy lassudad gyógyulásnak édesen bágyasztó álmképein ringatóztam. A bécsi nagy kórháznak egy kicsi szobájában nyomtam a keskeny fenyűfa nyoszolyát lekötött vézna tagokkal, de annál szélesebbre bontva ki reménykedő lelkemnek szárnyait. Haza vágytam a szülő hazámba, a szülői házhoz. Még az én ápolóm is, egy nagy fejű salzburgi német, aki Wallmoden-kirazéros korában sok jó bort ivott meg Magyarországon s azóta hálásan emlékezett vissza rá: - az én jó Zettelbauerem is biztatólag hunyorgatott felém, hogy azt mondja: »Jó világ van otthon megint. Ezt pedig valaki küldi önnek.« És óvatosan huzott ki a zsebéből egy képes ujságot. A czime: »Bolond Miska«. Mohón kaptam feléje. Az a rajz volt benne, mely mutatja a megkoppasztott kétfejű sast, melynek tollait délczeg magyar emberek tüzték a kucsma mellé. Verse egy politikai szerelmes költemény, melyben az akkori napi szólamok: népképviselet, szabad sajtó, alkotmány stb. erotikus, tán pajkos vonatkozással voltak magyarázgatva. (Mikor például a vers végén az ernyedő ifju busan beismeri kedvese előtt, hogy csakugyan legtöbbet ér az erős constitutio.) Lefordítottam németre, s mikor ősszel a »Komló-kert« Pákh-asztalánál elszavaltam a szerző-jének, lelkesen állitá, hogy emigy szebb.

Évek multán meg is jelent a »Fliegende Blätter«-ben, s ma sem tudom, ki küldte be oda.

Tóth Kálmánt én mindig szerettem, ami végre sem volt nehéz, mert kevés férfiut tudok, aki oly egyszerre ébresztett maga iránt rokonérzést s azt mindig meg is tartotta. Naiv volt, mint minden igazi költő; gentleman, mint minden igazi magyar; jó, mint minden igazi ember.

Évelődtünk, megvicczeltük egymást, s nem is annyira egymást, mint inkább az egymás lapját. De legmérgesebb antagonismusának idejében is gyakran járt el közénk a »Kávéforrás«-ba, mi meg az ő akkori tanyájára, a »Vadászkürt«-be. Egyőnk-másónk - nagy titkot árulok el - irt is a lapjába, persze inkább irodalmi vagy társadalmi tréfát.

Csak hogy a Szokoly kábitó unalmassága ellen már nem tudtunk ébresztő szert. Az apróra tagolt lajhár-humoron nem birt megvigasztalódni a magyar olvasó.

Ha megüresedett a kávéház, némelykor el is produkálta nekünk egy kitűnő genrejét, például a kényes hintós kocsist az ő csodálatosan jellemző, czifra »süvítésével«. Egygyel üldözött mindig: a »doktor«-ral. Váltig tiltakoztam ellene, hogy ne híjjon engem doktornak; nem elég, hogy az vagyok? Rajtam is száradt ez az elnevezés, még a tulajdon édes szedőm is boszant vele, úgy megszokta azt a régi időkből. Hogy visszavágjam, »Tóth urnak« szólitottam, amitől mindannyiszor megrázkódott. »Tóth ur!« Iszonyu! Így csak egy halottkémet vagy barom-orvost hihatnak! mondá és befogta a szemét.

Szeretettel és tisztelettel gondolok rá.

Porlandó hüvelyét nyomja le a sirkő - emlékét emelje e kőtábla.

Három cigány.

I. Rác Pál.

(† 1885. január 31.)

Vakmerőség, egy lélekzetre emlitenem magamat vele, a nagy Pállal, akivel - persze csak titokban - közös mesterséget folytattam: mert magyar muzsikusként voltam, s néha vagyok még most is.

Czigány kézen nevedtem, ami a hegedűt illeti, én is. Gyerek-koromban én is csak arra ébredtem egy reggel, hogy jár a nyirettyűm a húrokon. Érzem is mélyen, hogy eltévesztettem hivatásomat: lehetnék ma ünnepelt primás, ahelyett, hogy ráadtam a fejemet a meddő tudományra s beálltam magyar ujságírónak.

Ritkán kerül alkalmam a zenélésre. Csak azt hallom ki a hegedűmből, hogy: bibast, mér nem maradtál hivem!

Prude hölgy nagyon a hegedű. A legforróbb udvarlásra is csak nyekken s nagyon soká s hévvel kell vallani neki szerelmet, míg édes hangon viszonzozza érzelmeinket. De a barna cigánynak szenvedélyes, szinte vad volta érdekli őt (hiába, a Violina asszony!) s hamarabb hallgatja meg, mint az iskolázott sápadt akademikus ifjút, aki évekig nyögve nyögött.

Nekem is mosolygott a bájós hölgy. De én, éretlen fiú létemre, nem becsültem az ő bájait, s most ott hever, halálra válva, az ő ezüstkapsos koporsójában; lelke hurjai eltépve, bús némaságban.

Csak ritkán szorítom a szívemhez - s ó jaj! - már csak tagolva beszél hozzám.

Hanem amikor egy állhatatos hive - értsd: gyakorló művész szólaltatja meg - szívem a régi szerelemben zajlik fel s vágyom neki megmondani, hogy, mint az Uhland szerelmes diákja zokogja: »ich liebte dich immer und lieb' dich noch heut', und werde dich lieben in Ewigkeit!«

* * *

Wieniawsky, az én drága, elhalt barátom, a titáni hegedűs, itt jártában többeket hívott magához egy kis intim teára. Rác Pali kikérte magának a gráciát, hadd ő muzsikáljon a legényeivel e nagy művész előtt, kinél nagyobbát el nem ismert. Ott volt abbé Liszt is, ki a gyújtó dallamokon úgy neki pezsdült, hogy egyet-egyet fordult lelkesedésében. Wieniawsky elragadtatásában összecsókolózott Palival, aki boldog büszkeségében ezt a csókot oda szerette volna aggatni a többi rendjele mellé, ha tehette volna.

Természetes, hogy magam is neki tüzesedtem. Kikaptam a hegedűt az egyik fiú kezéből s csináltam a többivel. Wieniawsky, aki előtt ezt az én titkos tudományomat dehogy mertem volna elárulni, csodálkozott, s bámult Liszt Ferencz is; ami helyén való volt, mert eleget bámultam őt én is. De legnagyobbat nézett Pali bácsi.

- Hát »az ur« ezt hunnan szerezte? kérdé.

- Csak úgy származtam bele, Pali bácsi.

- No hallja, mondá, tisztelet, böcsület az ides aptyának - de hogy az *öreg aptya* cigány vót, arra leteszem a hitet.

* * *

A Munkácsy Mihály tiszteletére adott műcsarnoki estélynek programjából nekem is jutott két szám. Ezek egyike volt: hogyan húzza a bécsi burglácisnak a »vörös almáról« nevezett korcsmájában a cseh muzsikuss a magyart; hogyan tánczol játszva, vagy játszik tánczolva a »schöne Edi« (Strausz János öcsse) keringőt; hogy magyarítja meg a valczert a falusi cigány s végül, hogy cselekszi maga Rácz Pál: nekiakasztva állának a szerszámot, amely ott jár - ha nagyon neki melegedett - valahol a jobbik válla ormán, dúsan megrakva a nótát csodálatra méltó előadásának szinarany sujtásaival, (az én zsinórzatom persze csak talmi volt, de nagyon hasonló az igazihoz), különös czikornyáival, olaszból s német vanderpurs-dalokból szűrt csárdásos tempóival - szóval, majmoltam őt, és, mint a harsogó derűtség bizonyítá, nem siker nélkül.

Egy darabig hallgatott. Neheze égett a kifigurázás.

Munkácsynak kellett közbelépnie, hogy megkérlelje.

- Csak vérszerinti cigány volna, dohogta elborulva, megverném!

A szinpadi készülődés alatt aztán magához intett az egyik néptelen terem fülkéjébe, s ott negyed magával, »segítséggel« (kisérettel) huzta nekem magamnak, oly elbűvölő művészet-tel, oly ígézetes magyarossággal, oly hódító erővel s megrendítő érzellel, hogy csak úgy folytak bele könnyeim. Sem azelőtt, sem azóta így nem hallottam zengeni az ő hegedűjét.

- Hát így még se tud! monda, elégtől mosolygással téve le hangszerét a cimbalomra, s aztán hatalmas tenyerével atyailag roppantotta meg a lapoczkámat.

* * *

Soha meg nem állt asztalomnál, ha darab után a vendéglőben tányért eresztett. »Kollegától« el nem fogadja a pénzt. »Majd leszolgálja nekem az ujságban«, nyugtatott meg, visszautasítva szerényke forintomat.

S a legtöbbje csak hatosával díjazta az öreg remeklését, s közbe zajosan beszélgettek s csörög-tették a villát s szidták németül a pinczért.

Fájt nekem ez a megaláztatás, aki visszafojtott lélegzettel csüggöttem az öregnek csodatévő vonóján. De hát ez a zajos barbár mégis csak jobban fizet, mint a tisztelettel hallgató külföldi, aki csak zene-élvező -, de hajh!... nem muzsikáltatja magát. Pedig ez kell a magyarnak - meg a cigánynak.

Egy hirneves énekművésznővel hallgattuk egyszer. Az ő szimatjával kiérezte, hogy műértővel van dolga. Sötét, nagy szemét belemélyesztve a gretcheni alak lenvirágszin szemébe, vonójával a szép leánynak leszedte a csillagokat az égről. M. kisasszonyt szinte ájulatba ejté a hol jajgató, hol kaczagó, hol meg édesen omló dal. Elsápadt, majd sirva fakadt s ki kellett vezetnünk. Pali a nyomunkban. Az idegen hölgy lefejtette kebléről a rózsát s odaadta neki. Pali gavallérosan megköszönte s a gomblikába tűzve a virágot, előttem örökös emlékezetű németiséggel így marasztalá a művésznőt: »nok piszli plájben!«

* * *

Egyszer nagy panasza volt ellenem: hogy kifiguráztam »a Borsszem Jankó«-ban, amint tányéroz. Sohase jutott az eszembe, mit akar. A fia magyarázta meg. Csakugyan igaza volt. A »kéztanulmányok«-ban ott volt egy kövér tenyér, benne tányér s alatta e név: »Pali«. Észre sem vettem eddig.

Megigértem neki, hogy jóvá teszem.

Mért hogy csak halála árán kérlelhettem meg a dicső Rácz Pált!

II. Berkes Lajos.

(† 1885.)

Elhalnak a legjobb cigányaink. Ha már az sem omene a gentry-pusztulásnak, akkor nincs is. Érzik, hogy nem soká lesz már, aki tartja bennök a lelket. Hát önként bocsátják ki magukból, s időknél előtte térnek sirba.

»Les tzigans s'en vont!« A rablóinkat mind bezárják és - bocsánat az illetlen egymásutánért - a muzsikusainkat meg eltemetik. Mivé lett a Tissot Magyarországa!

Szegény Lajos! Még csak kevéssel a halála előtt beszélgettünk az »Európa«-kávéházban, ahol bál kezdetéig hü kontrasztai körében szürcsölgeté az ébrentartó fekete kávé.

- Nehéz sor ez a mienk, sohajtá. Minden éjjel virradatig dolgozni.

Mert a nappali álom nem pihentető, csak olyan kábulás-forma. Hejh, boldogabb idők is voltak akkor Csécsén. Ugy-e, hogy jobb idők voltak?

Mert ugy akarta a sors, hogy Berkes Lajoshoz is régi emlékek fűzenek, valamint hogy én nekem, Patikáros Ferkótól Berkesig, mindegyik primáshoz volt egy kis közöm. Nemcsak a zenéjüket szerettem, de a búbajokkal is törődtem.

Persze, hogy jobb idők voltak azok ott Csécsén, derék Lajosom! Te már kész művész, én meg csak afféle »süldő doktor«, mint ahogy a Miska bácsi nevezett el otthon, mikor az édes apám borai között vitézkedve, bebizonyította nekem, hogy aki nem tud innya, se ferblizni, abból nem is lehet még csak lódoktor se.

A Kálmán bácsi menyegzőjén hallottam először ezt a ritka művészt, akit még akkor Csécsei Lajosnak híttak és halovány szőke legényke volt. Szőke cigány! Mintha azt mondanám: hosszú palócz, vagy kövér jezsuita.

Amolyan hajdani hétnapos lakodalom volt az, amikor ki nem fogyott a bor a pinczéből, napokig forgott a nyárs a szabad tűzhelyen, folyton viritott a jókedv, ki nem dőlt a tánczos és el nem ernyedt a cigány. Közbe-közbe mi szundítottunk egy verset, de nem pihentek Lajosék: mert vagy talp alá, vagy a fülnek huzták, amint a fiatalok csoportjával váltakoztak az öregek.

A tél fagyának s a nyár hevének elbirásában nem mutat akkora szívósságot ez a csodálatra-méltó faj, mint abban, hogy éjet naphoz tűzve, lankadatlan lelkeségben mindig tudja szítani a csüggedő kedvet. S ha azt mondom, hogy mindig iszik, ez többet jelent, mint ha azt mondanám, hogy szomjan húzza. Rettentő munka az, mikor nem a maga jószántából iszik az ember, hanem muszáj öntenie magába a bort, máskülönben égedelmes nagy haragot zudit a fejére, tán még az üveget is.

A Lajos játékában mintha benne lett volna egy csöpp abból a szőke véreből. Megvigasztalt az ő hegedűje boldogot-boldogtalant. De nem részegedett meg, nem vonaglott tőle a szív, mint a Rácz Pali hangjaitól, melyekben ennek a cigány-császárnak nehéz, fekete vére zajlott. Lajos mindig számot tudott adni magáról. Mint a tanult művész, kimérte vonójának hatását. Zabolázta öntüzét, hogy annál biztosabban gyujtson.

Mikor évek után visszakerültem Budapestre: Csécsei Lajosból, akit kevesen ismertünk, Berkes Lajos lett, híres primás, Rácz Palinak félelmetes ellenfele, kit amaz egy emlékezetes versengésben ki is hítt egy szál vonóra.

A két bajvivó - azt mondhatnám régi magyarán: a két bájjvivó - össze is csapott; de mint a Hugo Viktor két leventéje, nem birhatták le egymást. Mindig annak volt igaza, aki utoljára huzta.

Lajos »szőke« muzsikája inkább kedvezett a gróf urak kevésbé vérmes természetének s így lett ő belőle a mágnások cigánya. Mig szegény Balázs Kálmánékat az egyik párisi köz-tárlaton egy szivtelen spekuláns tartotta lánczon valami félreeső brasserieban, addig Berkesék minden szerződés kötelékétől szabadon zenéltek az öt világrésznek. Alig lehetett a közelökbe férni. Az idegen nemzetbeliek, főleg ha a tunisi kávéház rekedt kántoraitól kerültek oda, ál-mélkodva hallgatták a mámorító muzsikát, s a bujdosó tányér minden fordulón megtelt bronz-és ezüstpénzekkel, melyeknek halmazában fel-felcsillant néha az arany is. Hullott pedig az arany eső, mikor egy este, gazdag urak társaságában, jelent meg ott Mme Katicza.

Hogy ki volt ez a Mme Katicza?

Oh, az egy bűvös magyar szépség volt, igézetes antilop-szemekkel, őz termetű, fekete haju, akinek még a Lajos hegedűjénél is szebben zengett minden mozdulata. Oda állott a cigányok elé, huznák el az ő nótáját: »Minden áldott este hatot üt az óra - szegény Szücs Mariska megyen a fonóba...«

Lajos is megdöbbsent ekkora szépségtől, s mikor ez puha, melódikus hangján magyarul szólamlott meg, kigyuló arcczal rákezdé a Szücs Marcsa nótáját, s huzta olyan bánatosan, hogy a Mme Katicza nagy barna szeméből lepörgött a könnyű. Ő is egy szegény, de tiszta multat siratott el csöndes zokogásával, melyben nem volt semmi szinpadias. Oltalmazója, egy csinos, karcsu spanyol herczeg, kinek arany bányái voltak valahol Mexicóban, a hegyeinek mélyéből vájt ragyogó sárga pénzekkel - kemény arany durókkal - jutalmazta meg Lajosékat, hogy kedvesének megszerezték ezt a nemes fájdalmat.

* * *

Mikor vége szakadt a farsangnak, pattant el e művészkébel hurja is.

Oda temették a nagy Rácz Pál meg a kis fia közé, kinek újjaiból már régebben ragadta ki a hegedűt a halál.

A legtökéletesebb összhang művelői között ritka a harmónia.

Az egymásután hirtelen kidőlt két hatalmas primás legyen az örökösöknek példa és intés. Mert kiheveri a magyar a kormány bukását, ellehet a legszebb adónem nélkül, de a cigányai pusztulását nagyon megsinlené.

Művész veszett el benne, - de még inkább a nagyobb, az általánosabb és magasabb színvonalu művészetre való erős hajlandóság, mert előkelő volt játékában és szügies. Sokszor úgy rémlett, inkább magának húzza, mint a nagyságos vacsoráló közönségnek. Nem hivatott, nem hegedült a vendégnek sem elejébe, sem utána. Nem találgatott nótát, hanem összeszoruló szemöldökkel meredt maga elé. Arczán felragyogott a nemesbre vivó érzés, az eszmény felé való vágyakodás. Mintha szelidebb voltával a német álmodozásból került volna bele ez a szőke vércsepp. A pohár-csörrenés, a zenéjét csak félfüllel hallgató vacsorázó, a pinczerek hajszája fájt az ő szívének. Ő tisztább légkörbe való volt. Mint egykor az öreg Boka: ő is szeretett »böcsületbül« játszani.

III. Bunkó.

(† 1889. február 15.)

Oh, és elköltözött a nyájas Bunkó bácsi is. A kisebb diákságnak volt a kedves muzsikusa, aki az ő csodálatosan szőke fiaiban gondoskodott róla, hogy se az ő jó neve, se az ő híres nemzetsége, se az ő kellemetesen bodros játéka ki ne vesszen.

Szerény volt az öreg, aki szívesen engedte a dicsőséget a gyerekeinek, mintegy mondván: ők jobban tudnak az ifiurak nyelvén. Maga hátul és egykedvűen rángatta a hegedűjét. De mikor egy-egy rikkanással feléje is fordultak: fölkel, a bal vállára vetette át a tajtékpipát, a jobbikat a zengő fájával póczolta fel s ékesszólással bizonyította be, hogy érti még a hat vágást. Nem hiába volt bakancsos frajter.

Tőle akár az ő háta közepén ugrált volna a fiatalság, az őt nem confundálta. Húzta szomoruan, húzta vigan - vékonyan, vastagon; eregette ő is a vadlud-hangot, meg a rigófüttyöt, amint parancsolni méltóztattak. Maga nem igen lelkesedett már - nem is illett ez az ő vén fejéhez - de tűzbe sodorni az ifjakat, ahhoz mindvégig jól értett. A hajdani palotásoknak ő volt a letéteményese és vele bizony kihaltak a régi magyar hallgató nóták.

Szilágyi effendi.

(† 1885. nov. 22.)

Jóizü, kedves bácsi volt ez a török magyar. Ha tudta, hogy Várna felől földije érkezik a hajón: megvárta, a lelkével ráismert, a vámon a baksissal átsegítette, a török hamállal törökül, a kurddal kurdul, az arabussal arabusul, az örménnyel, perzsával, albánnal, rumeliotával mind a maga nyelvén beszélt, míg elérte vendégével a lóvasutat, melynek izmos táltosai a perai hegyre ügetve vitték föl a telidedteli málhás-kocsit.

Ha nem várhatta meg a messze hazából érkezett jövevényt: üdvözlésére csakhamar megjelent a »Pest«-fogadóban, és - kora szerint - úgy bánt vele, mint a fiával, vagy a testvérével.

Tagbaszakadt élénk öreg ur volt, kinek fején a fez bojtja folyton ide-oda lódult, soha meg nem pihent. Keletiesen köszöntötte az ő ismeretlen atyjafiait: homlokához, ajkaihoz, szívéhez emelve a kezét.

És ezzel a háromsággal: az okos ész jó tanácsával, a magyarázó beszéddel és szive hűségével szolgálta mindegyikünket.

Szép tüzü fekete szemét előbb hosszan pihenteté a magyar utason. Nem fürkészőleg, csak vizsgálódva, keresve, emlékezve: nem-é hasonlít valakihez az ő hajdani való barátai, fegyveres pajtásai közül. S ha meghallotta az édes magyar szót az uj ember száján: egy kissé le-sütötte a fejét, mert meg volt illetődve, amit röstelni látszott. Aztán neki vidámodva, egy jó öleléssel rázta meg a Hunniából kijötteket s megállapította velök a napi, heti vagy havi rendet, már amennyi időt szánt valamelyikünk fényes Isztambul csodáinak a megtekintésére. Meg-jelent reggel, maradt estig, meghurczolta az embert a rengeteg bazárban, eljött velünk a mecsetekbe; boltban, sátorban alkudott helyettünk, a keletiekben kiművelt izlése, bő tapasztalata a legjobbat a legjutányosabb áron szerezte meg számunkra, s megrakodva a vásárfia sokféle csomagaival - dehogy engedte volna, hogy mi emeljük! - haza hozott bennünket a vendéglőbe, elvitt a perai magyar családokhoz, beajánlott basáknak és ulemáknak, a szelam-likra a követség révén mellénk csatolta az utnyitogató kavaszt, ha előbb orosz princz-nek volt is odaigérve; s este eljárt velünk a mulató helyekre s a pojácza tréfáin vagy egy hóbortos francia proverben úgy elkaczagott, mint a gyermek.

Az ember szemrehányást tett magának, hogy ezt a szeretetreméltó öreg urat annyira ki-használja, tán hogy vissza is él vele.

Rossz néven vette az ilyen töprengést. Mit az ő dolga! Azt majd elvégzi ő, vagy elvégezteti mással. Az nem a mi gondunk!

Mintha csak egy ünnepét akartuk volna elrontani. Másztam vele tornyokat, s a Rumeli-hiszár fokáról néztünk alá a büvöletes képre, melyhez foghatót még álmodni sem mertem. Lépcsők, folyosók tömkelegén át bujkáltunk, míg abba a kis templomba értünk, amelynek jobb sarkában fehérlik a Zrinyi Ilona sírköve. Lebontott, leégett s félbemaradt utcák meredekén, temetőkön keresztül, márvány kutak mellett el abba a fura hivatalba, melyben lefoglalva tartanak minden beküldött könyvet, ha kalendárium is, de ahol néhány para árán megkaphattuk volna a legtilalmasabb forradalmi iratot, és, ha ott lett volna, akár a korán első brouillonját.

Legkülönösebb volt nekem a »telekkönyvi« hivatal, - mert ilyen is van ám ott. Szó szerint igaz, amit beszélek: a levéltárnak nevezett félszerben roppant garmadában egymás fölött a sok ezer fasciculus, melyeknek sűrű vadonából egy fölfordult vaskemencze lábai meredeztek az égnek. A hivatalnok urak guggon ülve dohányoztak, kávéztak s közben a nádpennával rántot-tak is egyet a térdükre hajlitott papiroson. Dani bácsi egyiknek-másiknak az alacsony pulpi-

tusára oda tette az aranypénzt. Európai elfogultságomban azt tudtam, hogy illeték. Dehogyan volt az! Ennél sokkal fontosabb: a kávéraival; mert bort nem isznak - csak otthon.

Nyájasan is fogadták mindenütt az emberséges madzsarlár effendit, aki olyan jól tudott az ő nyelvükön.

A legkapósabb török ügyvédek egyike volt. Törökül allegált, törökül védett, törökül fogalmazott, még pedig mint a chacham-basik, az írástudók fennen hirdették, oly mély ismeretével a nyelv titkainak, annyi erővel és ékesszólással, hogy akár a Juszuf ben Daud is a magáénak vallhatta volna. Csakhogy - magyarul írta a törököt, kerek hasas betűvel, balról jobbra és nem jobbról balra kanyargó szőlőkacs kunkorokban, mint az ő halovány írődeákja, aki az egyenközökbe gyűrt papirost a száraz bal tenyerében szántotta tele azokkal az egymás farkába kapaszkodó csodálatos betűkkel.

Harminczhat évet élt a Keleten. Láta a nagy Tamerlán sírját, lakott a beduinok sátorában, imádkozott a Megváltó templomában, a szent karavánnal elzarándokolt Medinába és Mekkába, szakította Sirász rózsáit, feje fölött elüvöltött a Szamum hév szele, s végre egy óriási ivben megkerülve két világrészt s átszelve három tengert, ismét megállt Isztambul tornyai fölött a Bulgurlu tetején, melyhez közel fehéredik csontja egy jó magyarnak fekete ciprusok intő árnyékában.

Forradalmi hajlamai lévén, a fiatal Törökországgal, az ottani reformpárttal keveredett össze; mert az a nagy forgószél, mely a művelt világot akkor az absolutismus rozsdás sarkaiból kiemelte, fölkavarta a Boszporus vizét is. De az Arany Szaru félkörében megapadt. Nem birt a romokkal, holott másutt bástyákat döntött meg. A mozgalom a szeráj csúcsa körül elmerült az ott locsogó habokba - el abba a vérbe is, melynek az ősi rend ellen sehol a világon nem szabad oly kevéssé felforrnia, mint a folytonos hanyatlás, a szünhetetlen bukás, az örökké tartó elbomlásnak e mesés földjén - a keleten, melyben csak a nyavalya tartja az életet.

S mert belátta Dani bácsi, hogy legalább ötszáz esztendőre volna szüksége, míg ezt a népet a modern eszméknek meghódítja, addig pedig nem győzi várakozással: letett vérmes terveiről s élve a keleti felfogás legnagyobb részével, a sorsban való megnyugvással: ő is meghajolt a »kiszmet« előtt.

A perai nagyutczából nyíló szűk sikátorban volt az ő lakása; ha ugyan lakásnak lehet mondani egy okiratokkal, pergamennel, ódon perzsa és arabs könyvek, ismeretlen metszetek, tuhrák, pecsétlenyomatok gyűjteményével, damaszkusi pengékkel, cserkesz kopjakkal, az Olympusi hegy szárított flórájával, szőnyegek, selymek odatlan gubanczaival színültig tele gyömöszölt kis boltocskát s a fölötte lévő tenyérnyi szobácskát, melyben dolgozott s ahová nem tudom, bocsátott-e valaha valakit. Mit érhetek ezek a bizonyára nagy tudással, szorgalommal és költséggel összehalmozott ismeretlen vagy ritka tárgyak: rajta kívül nem tudná megmondani senki. Csak gyűjtötte őket rendre s belenyomta ebbe a szörnyű rendetlenségbe, amelyben csupán ő tudta a járást. Félő, hogy az ő halálával meghalt e drágaságok nagy része is - hogy a tudatlan kezén halpikkellyé válik az igaz gyöngy, üvegcsereppé a gyémánt, ronggyá a remekbe irt korán és pipa-szurkálón a hatalmas Szidi-Emu kék töre ugyanakkor, amidőn ott élelmes örmény és furfangos görög a halpikkelyt árulja igaz gyöngynek, az üveget drágakőnek, pogány hamisítványt az aranybetűs könyvek könyvének s egy lágy mivű pengét a Szidi-Emu töre helyett.⁵

⁵ Gyűjteményének javát azóta, örömemre, magához váltotta a M. T. Akadémia, s egy része a k. k. halasi gymnasium muzeumába került. P.

Híttuk haza erősen. Nem lehet, hogy diszes állást ne nyerjen itthon. De ilyenkor mindig elborult. Biztatásunk fájt neki. Valami titkos bánat ülte az ő lelkét, melynek veletudójává nem tett senkit. Egy nagy csalódás, sértett büszkeség - ki tudná megmondani?

Majd, majd! Talán!

Dolgozott, gyűjtött, szenvedett, remélt - és meghalt bele.

Igy történt, hogy ami az ő kincseinél is becsesebb volt: kialudt vele a keleti nyelvekben és irodalmakban otthonos elme, s ami még ennél is drágább: elporlad az ő kedves jó magyar szíve ott az idegenben.

Tán csak oda temették őt is a mellé a magyar vezér mellé az ázsiai parton - abba az Ázsiába, ahonnan az ősei származtak; az apai földbe, ha már nem jutott az anyáiban pihennie.

Ludassy Mór.

(† 1885. aug. 29.)

Néhány ajánló sorral kabátom alatt, dobogó szívvel álltam meg a bécsi Dunasor egy nagy háza előtt. Annak első emeletén adta ki a hatalmas Landsteiner ur a még akkor kapós lapot, a »Morgenpostot«. Landsteiner ur azóta meghalt, a lapja meg halódik.

A főszerkesztő ur láthatatlan volt, mint a Dalai Láma; még egyik táltosához is nehezen lehetett bejutni. Szerencsére csak ilyen főpapnak szólott az én ajánló levélkém, amellyel Pákh Albert emberelt meg. S midőn a magam névjegyével küldöttem be, nyájasan hangzott elém a biztató magyar szó, hogy »szabad!«

Egy csinos viráguló színű kis ember ült íróasztala előtt a zsölyében, melyet egészen kitöltött. A kedves barna szemből jószívűség s okosság sugárzott felém. Fölkelt, elém jött, maga mellé ültetett a kanapéra, megkínált szivarral, s aztán vidáman kérdezte: »Hát mi ujság otthon?«

Gans Moricz volt, Jókainak földije, druszája, szerkesztő társa.

S anélkül, hogy kérdezte volna, mi járatban vagyok, megeredt ajkán a szó s látszott rajta, milyen jól esik szívének, hogy egyszer magyarul kidiskurálhatja magát. Mintha meggyülemlett volna benne, úgy szakadt ki ajkain beszéd, hordva magával virágait a fájdalmas és boldog multnak. Ó, diák-életnek vidám insége ott a Gyertyánffy-ház negyedik emeletén! Ó, az a barna, karcsu varró lány, a Lina; meg a másik, a szebbik, a szőke Róza. Soha olyan kék szemet! Aztán a forradalom, meg Debreczen, meg az »Esti lapok«, meg bús emléke mind a többi ragyogványnak.

- Most írom a »Morgenpost«-ban a külpolitikai szemlét (belpolitikait nem szabad) és csinálom a regényeket derűre-borúra az én jó bécsi fiakkereimnek, a naschmarkti kofahölgyeknek, de amely szerzeményeimnek van keletje a jómódu polgárság, sőt még hofrathné asszonyoméknak méltóságos köreiben is. Épp most fejezem be a »Schachtizburg véres titkait« - tudja: a nyitra-megyei Csejtevár asszonyának, Báthory Erzsébetnek fürdőiről szól, melyeket ártatlan lányok véreből készített, hogy, amint vélte, e bűvös szerrel megtarthassa sugár alakját s arcának viruló színét - ha igaz. De mindegy. Az én olvasóim falfák, lapunk napról-napra terjed, és.....

Itt hátra vetette magát a kanapén s nagyot nevetett.

- Ugy-é nem érti? Bolond dolog is az!

Csak úgy rázta a kaczagás. Én, mert egyebet úgy sem tehettem, segitettem neki.

- De, hogy megértse a dolgot! Képzelve: sorra ötlettem már azzal a vérszopó nőtény tigrissel vagy kétszáz gyönyörű leányzót, megöltem három szeretőjét, az udvari papját, a császár követét, annak is a szép szőke öcssét, továbbá a vén igazmondó hajdut s még csak a talján intrikus él, de a holnap számban annak is kitekerem a nyakát - azaz hogy ki akartam tekerni. Hogy azonban a tegnapelőtti folytatás alá oda volt téve: »Vége következik« - berohan hozzám az én rabtartóm dr. Landsteiner, a főszerkesztő, kezében egy csomó levéllel, hogy az ég szerelmére, mit gondolok? Befejezni a regényt, mikor csak most kapott igazán vérszemet a n. é. közönség, hogy patakban látja omlani azt a sok szép meleg, piros vért!... Nem addig a! Ez nem járja! Folytatni kell még vagy három kötetten át. - »De mikor már mind rakáson hevernek!« mondom neki. »Mindegy!« ordítja vissza ő. »Támassza fel őket! Kezdje meg a végének a folytatását... hogy a gondviselés utja végeláthatatlan... történnek jelek és csodák... így meg amugy, de nekem két újabb kötetten alul meg ne álljon!« Mit volt mit tennem? - felét

azoknak, akiket nagy könnyelműen és kegyetlenül tollra hánytam, szép sorjában megint visszaidézgettem, s az én halottaim még el fognak élni vagy fél esztendeig. Ilyet csináljon aztán Jókai vagy Dumas!

Megint nagyot nevettünk.

Aztán a homlokára ütött.

- Vagy úgy, mondá szünet után, hiszen önnek dolga is van velem!

Átfutotta a Pákh levélkéjét.

Elkomolyodva mondá:

- Barátom, ne legyen író. Rossz mesterség az nagyon. Én mondom azt önnek, akinek panaszra nincs okom, Fejezze be az orvosi pályát, menjen haza praxisra szép Magyarország valamely kövér vidékére, házasodjék meg, eresszen hasat, neveljen fiaikat s áldja istenét!

Nem fogott rajtam a jó tanács. Szögre akasztottam a doktori diplomát s lettem író. Csak a haseresztést fogadtam el, s ettől is megszabadulni igyekeztem Marienbadban, ahol évenként megjelenek »pour corriger la taille.«

És mégis ő volt az, aki engem megfogott írónak.

Vezessem a »Magyar Világ« tárcza-rovatát.

Ez a conservatív politikának volt közlönye, az Apponyi György és Sennyey Pál lapja, melynek Székely Józseffel ketten írták első cikkeit. Vértesi Arnold, Illésy (egy nagyobb elismerésre méltó költői tehetség,) Áldor Imre s Catinelli Hector szolgáltatták az apraját. Itt a »Pesti Napló« régi phalanxa ellen folyt a háború: Bécsben Belcredit szerették volna kibuktatni, amely végre ott a »Debatte« című lapot szerkesztette Ludassy, s utban is volt folytonosan. Innen csinálta a német ujságot, onnan meg a magyart. Csak az ő szívóssága, erélye volt képes e lélekfogyasztó, testörlő munkára.

Töredelmesen valljam be: keserves volt a mi fiatal magyar sziveinknek olvasni a »P. Napló« (az *akkori* »P. Napló«) cikkeiben, hogy a mi politikánk hasonlatos a lepecsételt száju korszóhoz, mely ki nem ereszt magából az állott vizet és nem vészen be a hasába frisset a szabad-elvűségnek vigan csergedező forrásából. Mindig ilyen kenetes magyarsággal verték el rajtunk a port a »P. N.«-nak bibliás írói, a kálvinista Jánosi Ferencz, Salamon Ferencz, meg a többi mind. Fájt ez az ő hajdanvaló kenyeres pajtásuknak, a szintén kálvinista Székely Józsinak - de mindannyiszor megnyugtatta és megvigasztalta őt a »szép asszony«, akiről egész imádattal szólt.

Ki az a szép asszony? Szörnyen kíváncsiak lettünk erre a rejtelmes hölgyre. Minden reggel egy deli huszár (most a Curia janitora) hozta a levelet. Persze a szerelmes levelet. Aztán bement Józsi Ludassyval a szélső szobába, sokáig maradtak együtt suttogó beszédben, aztán boldogan sugárzó arccal jöttek ki onnan, s másnap bebizonyítottuk P. Naplóéknak, hogy ők meg hasonlatosak a lepecsételt fülű bálványhoz, avagy a kimetszett szívü leveli békához, amely él, de élete csak rángatózás.

Igy pecsételtük nyakon egymást minden nap, míg egyszer kialudt a »Magyar Világ« és lettünk hasonlatosak a mécseshez, amely nem hinti fényét, ha nem öntenek bele olajat.

Beütött a magyarszabadság sippal, dobbal, trombitával. Ludassy visszavándorolt Bécsbe, azaz Bécsből visszavándorolt Pestre, azaz egy szép reggel csak arra virradtunk, hogy ő a magyar miniszterelnök »sajtóirodájának« a vezetője. Akkorra persze a »szép asszony« - Apponyi György - már nagyon kivénült. Kora öregséggel az ő fia akar most hódítani.

Ne szemérmeskedjünk: derék legényeket toborzott maga mellé Ludassy. Megszerezte hivatalának Márkus Pistát, Toldy Pistát, Dóczy Lajost, Berczik Árpádot.

Ekkor történt, hogy a »Bolond Miska«, akinek egy héttel előbb világító torony volt Deák Ferencz, bevallotta az ő bűnét, az ő legnagyobb bűnét, hogy hiszen Deák Ferencz derék és okos uri ember, de egyáltalán nem világító torony - sajtóhibából rajzolta annak - hanem csak gyújtó masina-szál, ami szintén nagyon hasznos, de nem valami nagy dolog. (Persze, amióta feltalálták.)

Deák Ferencz s a róla nevezett párt folytonos támadások tárgya volt ezentul ebben az élczlapban, úgy, hogy az öreg ur hivei, élükön Csengery, idején valónak látták egy »ellenélczlapnak« életbeléptetését.

Igy született meg a »Borsszem Jankó«.

Hogy Ludassyt választották e szükség gyors kielégítésére, Ludassy meg engem: ezt már elmondottam más helyen.

Azzal a fönnemlitett legénységgel irtam s szerkesztettem én a »Borsszem Jankót« és - nur Lumpe sind bescheiden - hatással.

Minden hétfőn este összegyültek lakásomon az írástudók, és gyöngyöző bor mellett, a szamovár zengése közben, a szivarfüst bodraiban született meg a »szám«.

Elfelejtethetlen szép esték valának azok. Részt vettek bennök mind a hányszor, a legénységen kívül, Ludassy, Pompéry és Kecskeméthy Aurél, a finom izlésű Okolicsányi és pane Klics, a kitűnő rajzoló.

Itt ösmertük meg valójában Ludassyt, itt férközött hozzánk közelebb, itt szerettük meg. Ötletekben gazdag, elmés elbeszélőnek vált be, s ha a multtal hozakodott elő: szíve megnyilatkozott, mely tele volt gyöngédséggel. Röviden annak nevezhetem, amit a »kedves ember« alatt értünk.

Munkabírásban ritkitotta párját. Nem könnyen dolgozott - legalább magyarul nem. Sok teája, szivarja fogyott el, amig nagyvajudva megszülte a cikket. De aztán épkézláb, erős gyermek is volt az, és nem hitvány egérke. Meg-megnyögött bele - áthallatszott a harmadik szobába - de nem hiába. A Heinze magyarfaló könyve ellen intézett válasza a legalaposabb s a legélesebb, mellyel valaha visszautasították az erdélyi szászok aspirációit. A Mailáth-Sennyey-Apponyi-háromságtól vett sugalmazáson keletkezett támadó irat megdöntötte Schmerlinget.

A magáéból keveset merithetett, de a kölcsön kapott kis pénz nehéz fontokká gyarapodott meg az ő kezén. Nem volt iskolázott elme, de pótolta ezt ösztönnel. Sagacitása, intuitiója erősebb volt benne a tudásnál. Deák Ferencz így jellemezte őt: »Fene ember! Mutatok neki egy rést, nézzen át rajta - hát ő keresztül bujik rajta!«

Egyszer kegyetlenül megtréfáltam.

Farsang utolját jártuk, s hogy a »Borsszem Jankó« se legyen maskara nélkül, rajzoltattam Klicssel amolyan »fun« számot, amelynek czimoldali képén fel volt tüntetve egy rabszolgas vásár. Mi mindnyájan, írói s rajzolói a lapnak, szerecseny rabszolgáknak öltözve, illetőleg vetkezve: ott guggoltunk a miniszteri palota déli oldalán, a fal tövében. A rabtartó »mór«, a kegyetlen »Ganzossy«, egyikünknek fölrántja a száját s az ép fogsorokat dicsekedőleg mutatja meg a rettenetes kényurnak: Andrassy Gyula grófnak. Egy másik rajzban meg maga Deák Ferencz volt kifigurázva. A szöveg persze megfelelt a rajzoknak. Ilyen kifakadásokra a többség s a kormány ellen a jámbor »Bolond Miska« nem volt képes. Megmutattuk neki, hogyan kell csinálni ellenzéki élczlapot.

A »számot« odacsempésztettem a Ludassy asztalára. Nem voltam jelen, amikor megpillantotta, de maga vallotta be, hogy elállt a szava-lélekzete, amikor a kezébe vette. Alig birt föl-ocsudni a szörnyű rémülettől. A »gazda« (t. i. Andrássy Gyula) rögtön elérte a tréfát, melynek fölvilágosító és megnyitő végsoraira esett rá éppen a szeme: hogy hiszen ez az egész nem egyéb farsangi komédiánál.

* * *

Tél idején szokott volt Budapestre lerándulni. Prémes süveggel fején, a bundás gallérba leomló hosszú hajával, csapos bajszával, nyakában karmantuval, lába botosban, mosolygó szemének okos és jószagos pillantásával: valóságos Mikulás bácsinak látszott, aki ajándékot hoz a jó gyermekeknek.

Csak hogy ő tán inkább vitt a rossz emberektől.

„Vadász Miklósné asszonyságnak Pesten.”

- Egy levél története. -

Megilletődve értettem meg a lapokból Vörösmarty Mihályné halálát.

Egyszer láttam őt legényke koromban s a bánatos arcu szép asszony képe megmaradt emlékezetemben.

Hogyan kerültem hozzá, magyarázza meg a következő:

1850-nek egy bus őszi estéjén megzörgettek az abonyi házunk kis kapuját. Nagyon félős idők jártak akkoriban. A katona urak nem nagyon nézték: kertben széna-boglyának, ágason a kukoriczának, udvaron a libának ki a gazdája. Hanem csak benyitottak, a szénás boglya tövébe oda terítették a hamvast és úgy teleszedték, hogy erős kezeikkel sem tudták összekötni a négy végét. A kukoriczát sem nagyon respektálták, a baromfit meg úgy sem: pedig ugyancsak harsány geggenéssel, kodácsolással és rikoltozással tiltakoztak a vitéz urak hódításai ellen. A kapitány ur meg csak szeme közé nevetett a panasztevőnek, ha ugyan össze nem szidta vagy meg nem csapatta, mint a Simon zsidót is, kinek legszebb hizó libáit vitték el a derék Wallmoden vasas németek.

Korán zárták be hát nálunk a kis kaput. De ahhoz, hogy minden este több izben zörgettek rajta, már hozzá szokhattunk, mert édes atyám keresett orvos volt a városban s nagy vidékén.

- Ki az? kérdezte Panka s odaszaladt az ambitus végébe.

Rendesen azzal feleltek, hogy »én vagyok!« De mert a hangjáról ráösmert a cseléd: kinyitotta az ajtót. Ez egyszer azonban nem ösmert rá a kopogtató szavára.

- Az isten áldja meg, nyissa ki lelkem!

- Hát kicsoda, kérem?

- Fáradt utas vagyok, beteg is vagyok, hangzott rá a válasz.

A Panka, mielőtt engedett a kérésnek, beszaladt hozzánk a nagyszobába. Éppen vacsora után voltunk s édes atyám jóízűen szivta pipáját s közben élvezettel szürcsölte a teát, melyet Majthény Bálint hozott neki valahonnan Oroszországból, vagy Hollandiából.

- Nem ismerek rá a szavárul, tekintetes uram, mondá a cseléd.

Atyám egy perczig elgondolkozott, aztán letéve a pipáját, kezébe vette a kis lámpást, a görcsös botot s maga ment ki. Vele akartam menni én is, de szorongó anyám visszatartott; maga azonban kisurrant a folyosóra. A Peták kutyánk erősen ugatott. Abban az időben minden rosszra el volt készülve az ember; mindenféle aggasztó hírek röpködtek szanaszét a levegőben. Az isten tudja, ki az ott kívül a kiskapu előtt.

- Kérem! hallatszott az utcáról!

- Ej mit! mondá atyám gyors elhatározással, s félre rándította a rekesztő vasat s megfordította a kulcsot.

Egy nagy köpönyegbe burkolózott nehézkes férfi alak éllel tolult be a keskeny bejáráson. De nem lehetett érteni a szavát, olyan mérgesen ugatott a kutyánk s vele együtt, tartozó kutya-kötelességből vagy pajtáságból, a szomszédnak, tán a városnak valamennyi házőrző és csatangoló ebe.

- Csiba te, Peták!... Mit kíván az ur? - kérde atyám, s a kézi lámpással a jövevény arczába világított.

Kissé előmlő termetű, sötét tömött szakállú-bajszú idegen állt előtte. A lecsapódó ködtől nyirkos volt a ruhája s a gyűrt kalapja, melyet kezében tartott.

- Egy rövid kis beszédem volna a tekintetes urral. Én Vadász Miklós vagyok, bujdosó magyar.

Ez elég volt az én édes atyámnak. Ha az idegennek szavában kételkedett volna is, az ő becsületes arcza megnyugtató.

- Tessék belől kerülni! Anyjukom, valami vacsora félét pöndöríts.

Erre a biztatásra nem volt szükség. Hamarosan melegített egy kis levest, aztán nemsokára serczeni is kezdett a serpenyőben valami jó husocska, s mire Vadász Miklós ur végkép lehántotta magáról nehéz felső-darabjait, már az asztalon is termett a második estebéd.

Ez a Vadász Miklós úgy hasonlított valakihez.

Aztán édes atyámmal bementek a hátsó kis szobába, hol hosszan beszélgettek. Miről folyt köztük a beszélgetés, nem tudtam meg. Közben el is nyomott a buzgóság. S mire fölébredtem másnap, az idegennek már nem volt nyoma nálunk.

- Ki volt az a szomorú ember? kérdelem.

Anyám a szájára illesztvén a mutató-ujját, hallgatást parancsolt.

Ekkor így szólt apám:

- Ne úgy asszony; nem gyerek már a mi fiunk. S ha külön kötöm a lelkére, hogy hallgasson, tudom, egy hangot sem fog szólni.

Ez a bizalom nekem jól esett s büszkeségemben s ébredező férfiasságom érzetében nagyot húztam magamon.

- Fiam, kezdé ünnepiesen, tudd meg, hogy az az ur, aki vendégünk volt s itt a mi földünk alatt hált meg, senki más, mint - Vörösmarty Mihály.

Az én tizennégy éves szívem nagyot dobbant e perczen.

Vörösmarty Mihály! A »Szózat« költője? A »két szomszéd vár« írója; A »Szép Ilonka«, a...

- Az fiam. A Vörösmarty Pista bácsi testvérbátyja, aki Ujszászon az Orczyék tisztartója.

Most tudtam hát, kihez hasonlít olyan nagyon Vadász Miklós! Hiszen Vörösmarty Pista bácsit, kinek házánál annyit fordultam meg szüleimmel, hányszor-, de hányszor nevezték el a »Miska daguerrotypjének«. (Mert akkor még nem létezett fotográfia.)

Atyám folytatá:

- Éppen a Pista bácsi igazította hozzám levélben. Tudta, hogy jó helyre ajálja. Most pedig már ott van az öcsse házában. Ott meg még jobb helyen van.

Hogy elszorult a szívem e dolgok hallatára!

- Hanem hát nem addig a, fiam! Te hozzád is bizalommal van s egy nagy kérése van hozzád.

- Ho... hozzám? Óh, mi az, amit én tehetek érte?

- Jól ide figyelj hát, gyermekem! - S apám az ő puha, fehér kezével megsimította a fejemet. - Látod ezt a levelet?

Kivette a tárczájából s megmutatá.

Ma is megismerném száz közül azt a kézírást.

- Látom, felelém.

- Az van rá írva, hogy »*Tekintetes Vadász Miklósné asszonyságnak Pesten*«. No ez a tekintetes Vadász Miklósné a Vörösmarty Mihály felesége. Holnap a délutáni vonattal úgy is föl-megy iskolába. Ezt a levelet át fogod adni a költő nejének, aki már régen nem vett hirt az ő szeretett ura felől. Postán küldeni levelet nem mer, a rendőrség kitudhatná. Rád gondoltam. Azt mondtam neki, az én fiam okos fiú s a kellő óvatossággal fog eljárni az átadásban.

- Oh, nagyon okos leszek, nagyon fogok vigyázni!

Jó anyámnak ugyan egy kis izgatottságot szerzett az én küldetésem, de apámmal végre megnyugtattuk.

Utközben vagy százszor megtapogattam a kabátom mellső részét: nem hullott-e ki onnan az oda varrt levél. Egy szőke ur, aki szemben ült velem, azt kérdezte tőlem: tán kincset rejtegetek ott, hogy annyit tapogatom az oldali zsebemet?

- Kincset bizony! - gondolám magamban. Hát az iskolai bizonyítványaimat, felelém bátran.

- Ja úgy, mondá a szőke ur, és megvetéssel fordult el tőlem.

Másnap reggel már nyolcz óra előtt szaladtam ki az Üllei-utra. Egy gazdag asztalosmesternek, Alternek a házában lakott akkor Vadász Miklósné.

A ház első emeletén a kerületi rendőrség hivatala volt s a kapu előtt policzáj strázsa állt.

Első pillanatban azt hittem: a mindentudó rendőrség már értesült róla, hogy én levelet viszek Vörösmarty Mihály hitvesének. Aggodalmam tulzás volt. Erősen fogtam zsebemben az írást s elszántan léptem a kapuszinbe. A policzáj-katona figyelmére sem méltatott. A kapu alatt aztán egy kis toilettet csináltam: zsebkendőmmel levertem kabátomról a port s egyengettem magam. Aztán neki iramodtam a lépcsőnek.

Alig értem azonban az első emelet közepére, midőn valaki utánam kiáltja, hogy: »Hé! Hé! Jungi herr! Stähn bleibäns! Ten brif!«

Visszafordulok... a rendőr volt. Szerelmes istenem! Hát mégis?

A policzáj-katona egy levelet nyújtott felém.

- Jungi herr... habens brif verlurn!

A Vörösmarty levele volt. A Vörösmarty levele a *rendőrség kezében*, amelytől annyira féltettem.

Majd leszédültem a lépcsőkrül.

- Vi habensz kopfbirstl auszi nemmensz, hamsz brifl fallen lasszensz, - magyarázta az ember-séges cseh katona.

Miután jól kiejedtem magam, szörnyen kezdtem röstelni szelességemet. Ha okosabb rendőri kézbe kerül: mekkora baj, mennyi siralom származhatott volna belőle! S az én hitelemnek is vége, vége!

Olyan gyorsan kaptam ki a cseh kezéből a levelet, hogy szivességét megköszönni is elfelejtettem.

A második emeleten, a folyosón jobbra, a sarokban lakott Csajághy Laura az ő gyermekeivel: egy barna fiucskával s két bájos szőke kis leánykával.

Valamint én elfelejtettem megköszönni a policzáj-katonának, hogy átadta a levelet: azonképen a szép Vörösmartyné is elfelejtette megköszönni, hogy hoztam neki. Midőn a boritékon megismerte a tollvonásokat: ha nem mondta is, (mert hiszen még akkor nem mondhatta!) de érezte a Szilágyi Erzsébet örömet: »Oh áldott, oh áldott, a keze írása!« Csak oly mohón kapta ki kezemből a levelet, mint én a cseh katonáéból.

Aztán persze annál nyájasabb volt velem. Azt hiszem, egy kicsit sirtunk is. De meg én is nyájaskodtam aztán a cseh katonával, hogy megint elmentem mellette.

Még kezét is fogtam vele.

Három halott.

Az életben vajmi kevés - talán semmi közülük sem volt egymáshoz.

A halál ime egymás mellé terelte őket.

De azok szívében, akik ösmerték, a tisztelet és szeretet közös kapcsa füzte egymáshoz. A rokonérzés nem osztályozta őket. Abban a kicsi körben, amelyet minden ember, ha jó és óvatos is egyúttal, lelkében föntart a hivek számára: mindegyőjük birt helyet.

Ha a veszteség már magában is fájó, megdöbbenővé válik, ha hirtelen ér. Mily bizalmasan, a birásnak mily jóleső tudatával foglalkoztunk velük külön-külön.

- Hát János bácsi!... még mindig ily ifjan?

Ez *Toperczernek* szólt, aki mindig mosolygással intett ismerősei felé. Idealista volt az ügyvédek és városi képviselők között, a felebarátság teljes fölfogásával és gyakorlásával. Sokat szenvedett s ez szűrte tisztára lelkét.

S egy reggel csak azt olvasom, hogy meghalt.

* * *

- Imre bácsi sohasem vénül meg. Az öreg cigány mindennap felejt egy nótát, s ön mindennap újat és újabbat dalol. Akár a hegedű, mely annál szebben zeng, mentül régibb.

Ez *Fest Imrének* szólt, akinek lantjában annyi édes dal lakott. Petőfit hirdette németül s a maga német költeményeiben is a legmagyarabb érzés lüktetett. A rideg számok egyik főparancsnoka volt ő, bankférfiu az idealisták táborában. Az ő agg hüvelyében is ifju ember élt.

S reggel azt olvasom, hogy meghalt.

* * *

- Oh, a piczi babája! - mondtam, fölélje hajolva egy háromhetes aranyos kis teremtésnek. Alig merem megcsókolni a bajuszos számmal, vagy tán hogy megtalálja karczolni a szakállam tüskéje az ő viráglevél finomságu orrocskáját.

- Csak bátran! biztatott az édes anya lány hangja a második szobából, hol boldog-halványan feküdt patyolat párnák csipkés puha felhőiben. Liliom mamának rózsabimbó kis lánya.

S egy reggel azt olvasom, hogy *Neményi Ambrusné* meghalt.

* * *

Még diákocská voltam, midőn *Toperczer* Jánossal megismerkedtem. Ugy beszélt velem, mintha érett férfi voltam volna magam is, a teljes egyenlőség diapasonján. Persze, hogy már akkor valami »ifjonczi rekedezés« jelent meg tőlem a »Hölgyfutár«-ban, s az »arany ökör«-beli meglett és hirneves férfiak: Dobsa, Degré, Berecz stb. megveregették a vállamat, ami akkoriban megért annyit, mint ma a kisfaludystaság.

Toperczernek azidétt az volt a legégetőbb gondja, hősét hogyan buktassa meg. Mert a drámai tárgyak tizesével zsibongtak az ő fejében. Bennem kompromittált, én mondjak véleményt az ő terveiről. Persze, megvolt az a nagy érdemem, hogy végig hallgattam mindenik hősének eleinte diadalmas, majd gyászos pályafutását. A vármegye háza előtt Durazzoi Károly sorsán úgy megilletődtem, hogy betértünk az »Óra«-sörházba, ahol szívem bánatát egy pohár svechatiba fullasztotta a csirájában levő szomorujáték édes apja.

Toperczer már akkor is lendületes volt s tudott magasra röpködni, még mielőtt »sas«-sá lett.

Párbajomban ő volt egyik segédem. Hogy igyekezett békét hinteni el a vérengző felek közt! - míg másik segédem, Tóth Kálmán, mélabus mosollyal fricskázta meg az élesre köszörült kardok pengéjét. Ebben is a zenét kereste az ő muzsikusi lelke? - nem tudom. Csak arra emlékszem, hogy Toperczer kivette kezéből a kardot s azt mondta: »ne lantolj most, Kálmán!«

A Lipótmezőn, a Ferencz-kápolna mögött, egy áprilisi nap harmatos hajnalán esett meg az a rettenetes összeütközés.

Vadul vágtam neki szegény Zilahy Imrének. Az első összecsapásnál kevéske vér hullott. Kálmán dalt, a kardok villogása alatt hanyatt feküdt a fűvön, szájában egy fűszállal s álmódva nézte a kelet felé uszó felhőket. Szilágyi Dezső, már akkor is mélyen tisztelt ellenfelem és Kormos Béla, Zilahy másik segéde, műértőleg vizsgálták meg a vágást és azt mondták: »hadd menjen«! Pedig kéztőtül a könyök-izület forgó csontjáig ért az én sebem.

- Ne tovább!... kiáltá Toperczer, kardját az újra összevillanó vasak közé suhintva. Elég a »rostélyos«, nem kell a »gulyásos«.

Ez a konyhai argumentum hatott, s Szilágyi és Kormos megengedték, hogy Polyák doktor összevarrja a karomat, mely műtevést egy párisi couturière szabatosságával és kellemével végezte.

Azóta sűrűn, de mindig csak néhány percre találkoztam az én jószívű segédemmel. Szerettük egymást. Ő nem felejthet el, hogy mily részvétellel hallgattam az ő hőseinek viselt dolgait, ragyogásukat és siralmas végüket, - én nem felejthettem el azt a szolgálatát, hogy ő, kinek fejében annyi véres tragédia szövődött, gyakorlatban a vig kimenetelű komédiákat szerette, s megmentett a »gulyásos« katasztrófától.

* * *

Pákh Albert, kifejtve a »Zipser Bote« című ujságot, egy kis költeményre hívta föl figyelmet. Finom szövetű versecske volt az, kellemesen ömlő jambusokkal, váltakozva vigan szökellő daktylusokkal, pattogó rimeléssel. A vasuti vonathoz volt abban hasonlítva az élet. Elmesés, találó parabola, melyben a játszi hasonlatok teljesen fődözték egymást.

- Ki ez az *E. F.*, aki alája van írva? kérdém.

- Lupus in parabola, mondá Pákh, mert ebben a pillanatban lépett be a költemény szerzője: egy virágzó, kissé hirtelen szöke uri ember. Mig telefutott szemüvegeit a kendőjével megtörülgette (csipős őszi nap volt), hunyorgatva nézett rám, mint a rövidlátó szokott *Fest Imre* volt.

Pákh bemutatott neki: hogy én vagyok az a bécsi káté (K. T.) és Forgó János, a »V. U.« kommenciós »képmutatója«. (Én irtam t. i. akkor e lap számára a legtöbb kép mellé a magyarázó szöveget.) Kezet fogott velem.

Sok idő mult el, amidőn ujabban találkoztunk. Már akkor képviselő volt s nem sokára államtitkárságig emelkedett. Ám a muzsáknak folyton állhatatos udvarlója maradt, s az én csekély tehetségemnek különösen jóakaró méltánylója. Több cikkemet, sőt még egy-egy politikai versezetemet s a »Kis Lap«-ban megjelent gyermekversikéim közül néhányat lefordított, de csak a maga mulatságára, valamint hogy pompás Petőfi- és Arany-fordításai sem láttak még napvilágot, amire annyira érdemesek. Lakásán, egy minden tekintetben fűszeres tea alatt olvasta föl nekem a »meghódított« költeményeket. Sajátjai közül az alkalmiak különösen sikerültek. Egyikében, mely Sz. J. korona-őr agglegényi életével foglalkozik, pezseg a humor és szikrát hány az élcz.

Kimondhatatlan, szinte göthei szeretet vonzotta a fiatal leányokhoz. Az apa s az imádó érzelmeinek titokzatos vegyülete hajtotta feléjük az ő szívét. A gyermeteg báj, a naivság, szüzies

elfogódás varázsa, az érintetlenség hamva büvölte meg az ő hetven éves lelkét; s azok az emléksorok, amiket egyik-másik hajadon albumába jegyzett, gyöngyei a költészet e nemének. A hajlott kor bánata és bölcsesége, ifju hév és lemondás, biztatás és intés zendülnek itt egymásba.

Sűrűn látogatott el a Neugebauerék, az ismert Petőfi-fordító szüleinek házába, hol mindig megtalálta azt, ami kedves volt előtte: néhány író, egy csésze teát, egy jó szivart s egy szép hajadont. Bizalommal fogták körül az öreg bácsi ő méltóságát, aki e csábító koszoruban akárhányszor elsőhajtotta:

Ah, kedvesebb a fiatal leánynak
Egy ifju pásztor, mint egy vén király.

* * *

Nagy hirre ébredt harmadéve a Lipótváros. A Nádor-, Sas-, és Bálvány-utczák, az Erzsébet- és József-tér s az új Sugár-utnak egy része nem tudott magához térni.

Lehetséges-e?

Való-e igazán?

Az előkelő és gazdag K. kisasszonyt elveszi egy zszurnaliszta.

Egy zszurnaliszta!

Aki, mint a lapja, csak máról holnapra él.

Egy »eltévesztett existencia«, mely tartalmat és maradandóságot a más vagyonában keres.

Nem, a museum vidékének arisztokrata köreiben nincs akkora dölyf, mint van a Lipótváros tehetősebb házaiban, ahol az ember a milliónál kezdődik.

Hogy akadhatott e nagyralátó családokban egy leányka, elég önálló, hogy finom szive és elméje gyöngyeit meg ne akarja osztani egy »új földes urral«, aki a gentry-gyerekeknek csak a rüpkéségét tanulta el, ennek veleszületett generozitása s vad kedvessége nélkül, s aki azért lelkében megmaradt annak a léha börziánérnek, akinek nevelték.

* * *

Szeretettől és okosságtól sugárzó fölhívás jelent meg akkoriban a »P. Lloyd« hasábjain, mely a fázó inségesek, a gazdag főváros mostoha-gyermekei mellett emelt szót. Megnyílt rá a tehetősek szive és erszénye, s egy fehér arczu, kék szemü leányka, duszgazdag atyafisága körében egy nap alatt gyűjtött néhány ezer forintot s repeső örömmel maga vitte el ama lelkes szózat szerzőjéhez. Ő belépett, az ránézett - és megesett az ígézet.

Egy házban laktam velök s kis családban mindnyájan meg voltunk elégedve e gyorsan szőtt, boldog frigygyel. Még most is látom az ábrándos arát, amint mélyen aláfoló fehér fátyollal s szög hajában mirtus-koszorúval lengett föl fiatal férje karján - tiz percz óta volt a férje - a pálmafákkal s virágokkal diszesített szönyeges lépcsőn.

Majd az édes nászutról érkeztek örömtől zajos levelek a szülei házhoz.

Egy sokat emlegetett párisi salonban, az egyetlenben, amelyben éltek a régi hagyományok, a bájos magyar asszonyka, mint akkor a franczia lapok újságolták, »a été beaucoup remarquée«. S mig ők oda voltak, a gondos anyai kéz megépítette a szerelmes fészket. Olyan kedves, marasztaló volt az. Virágos és szalagos az egyik felén, szobrokkal és képekkel - könyves és mappás a másikon.

Most koporsó áll a rózsaszínű szoba közepén. Benne fekszik egy szép fiatal mama kiterítve.
S mellette ring egy kicsi bölcső. A szép fiatal anyának árvája.

* * *

Az életben a három halottnak semmi közük sem volt egymáshoz. A halál ime egymás mellé tette őket.

Az „öreg ur”. (Deák Ferencz.)

(† 1876.)

Az »öreg urat« van-e budapesti ember, aki ne ismerte volna abból az időből, midőn váczi-utczai sétáit folytatá minden tavasszal?

Karjára hajtva felső kabátját, kezében kampós bottal, melyet néha szintén a karjára akasztott, szájában a ferdén égő történelmi kabánoszsza: járt föl és alá, meg-megállva a boltok ablakai előtt, míg végre stációt tartott a »könyves csárdá«-ban, amint a régi »vas-tuskó« czimű könyvkereskedést nevezé, mely akkor tudvalevőképen kajla egy-emeletes házban szorongott még.

A »csárdás«, Ráth Mór, kedves embere volt. »Móricz bácsi«-nak szólitotta, pedig fia lehetett volna neki Ráth, aki vasvilla-szemmel nézett minden belépőre, de szinte mosolygott, mikor az öreg ur széles alakja vetett nagy árnyékot az ajtóbul. Az öblös bársony széket maga igazította oda a külső polczok mellé, ha elkövetkezett a kitüntető látogatás hora regiája, s volt gondja rá, hogy más el ne foglalja, még ha Jakab Elek volt is.

Ott pihent meg Deák Ferencz, s nagy kedve telt a kívül hullámozó népen s a benyitó vevőkön, akikből, főleg 1857-ben, arczról nem sokan ismerték meg. Csaknem mindig megesett, hogy valamely vidéki, aki nem igen volt járatos a fővárosban, kifejtve a hazuról kapott kommissiók hosszú lajstromát: a könyvkereskedés szives tulajdonosát kérdezte meg, hol vehetne itt jó szűrt, vagy kókusz-szappant, lóhere-magot, ujmódi asszonyi krispint? A nyájas librarius ilyenkor olyat talált mondani az emberséges vidéki urnak, hogy ez két kézzel kereste a nagy üveg kilincset. Ekkor az öreg ur szólítá meg a járatlan jövevényt, s mint valami élő czimtar, a legpontosabban mondta el neki, hol mit kaphat. Mert a »Lloyd naptárt«, az akkori egyetlen »pest-budai« sematizmust, alaposan ismerte. Botfaragó tudománya után legbüszkébb volt arra, hogy ő betéve tudta a Váci-, Dorottya-, Deák- (akkor még Nagyhid-utcza) s a főterek boltjainak czimeit, s ezeken kívül még számtalan iparos nevét és czikkeiknek mineműségét. Jól ismerték e tudományát otthon a megyében is, mert nem egy zalai menyecske kérte meg Feri bácsit, küldene neki ilyen vagy amolyan »matériát«, karmantyut, parfémot, keztyüt vagy ábécze-tésztát, amely megbízatásokban a legpontosabban s a hugom-asszonyok legnagyobb meglegedésére járt el. S nálánál senki jobban meg nem mondhatta: ilyen vagy amolyan okiratra milyen bélyeg szükséges, valamint a vasutak és gőzhajók forgalmi rendjét is el tudta sorolni. Ismeretes az a megjegyzése, hogy Budapesten van neki egy egész tere és van egy egész utcája, de nincs háza. Kevesebben tudják azt a feleletét, amelyet egy emberséges kőfaragónak adott, aki azt az ülőhelyet, melyet a városerdei »köröndön« szokott volt elfoglalni, egy iromba nagy kőtrónussal akarta megjelölni, amire Deáktól kért engedelmet. »Köszönöm a szives szándékot s nincs is ellene kifogásom«, mondá az öreg ur. »Csak egy föltételt kötök hozzá; azt, hogy a támlájába ezt vesse bele: »Ez az a szék, amelyen sohasem ült Deák Ferencz.« Persze, hogy így elmaradt a kő-fauteuil.

A Ráth boltjában sűrűn találkozott Eötvössel.

Mily ellentét a két férfin között!

A »XIX-ik század eszméinek« szerzője sohasem ült le s folytonos izgatottságban járt föl s alá s szivarja minduntalan kialudt, míg az öreg ur, elömlőve a nagy székben, meg sem mozdult, s szájában folyton égett a kabánosz. Míg Eötvös a külföld irodalmának nevezetesebb novumait rendelte meg, Deák csak szépirodalmiakat hordatott a lakására. Legszivesebben olvasta a

történelmi regényt s az ethnographicumot, Scott, Bulwer és id. Dumas Sándor, Cooper, Marryat és Gerstäcker műveit. Az ugynevezett lélektani regények, mint pl. a Gutzkow »Szellem lovagjai« nem voltak inyére. A regényben a vonzó mesét, a kalandosat kedvelé. Lelkét foglyul adta a hős küzdelmeinek és viszontagságainak. E részben nem volt kedvesebb alakja Devereuxnél. Azonban, mint az előttem volt könyvkereskedői főlőbul láttam, a nevezettek kivül megpróbálkozott az öreg ur másokkal is. Thackeray, Wood, Féval, Montépin, Smith stb. mellett Toldy István »Anatol«-ja és »Tarka képei« foglalnak helyet. Jókai jóval később fordult elő számláin, míg »Eszter« szerzője már 1857-ben, s azon tul is, valamedig csak munkája jelent meg Jósikának.

Megismerkedett a hirre kapott újabb regényírókkal is, de mindig visszatért az ő régi barátaihoz, s ezek között Marryat diszes helyet foglalt szívében, mint aki felé már kora ifjúságában hajlott. El is mondta hegyiről tövire minden elbeszélését, s nem győzte dicsérni azt a találékonyságát, mellyel a hajó szűk deszka-keretébe annyi derék tréfát, izgató kalandot tudott bele-szorítani, míg más romancier két világrészben is elcsapong »szükség nélkül«.

Aki Deák Ferencz könyv-számlájából, mint bizonyára valaki észjárásának, készségének és izlésének egyik fokmérőjéből keresne eligazodást az ő szellemi nagyságának megítéléséhez: az bizony megzavarodva tekintené azt a könyvsort, mely hova-távolabb esik a tudományosságtól. E kiváló államférfiu és jogtudós nem olvasta Holtzendorff, Kolb, Mill, Ihering vagy Stein munkáit. Világos ítéletének tán szüksége is volt arra, hogy ennyi ítélet meg ne zavarja. Hagyta beszélni róluk, vitatkozni felettök az ő »nagyfejű« látogatóit, míg maga csöndes füstölgetés mellett hallgatá a debattot, kiszedegetve magának abból azt, amire szüksége volt. »Kuglófbul a mazsolyát«. Kényelemmel tanult. Nagy emlékező tehetségébe minden bele-vésődött és ott maradt.

Eötvös számlája legvégén van Fröhner »Pápák története« tizenkét kötetben. A Deák számlája végén Suë »Bolygó zsidó«-ja. Eötvös az egyház és állam közti kérdés megoldására nagy elméje minden erejét fordította rá; e végett levelezett Montalambert gróffal, Dupanloup orléansi érsekkel, Döllingerrel; éjét, napot összetűzött ernyesztő szorgalomban s nem jutott célhoz. Deák a magyar-osztrák államközi viszony megállapítására nézve nem folyamodott könyvekhez, nem tanakodott, nem virrasztott, s eltalálta az igazát. Eötvöst a földről eszményi szárnyalása magasba röpité. Deák megizmosítva lelke ideálját, a biztos földet keresé föl s tántorithatlanul állt meg rajta.

Mig Eötvöst beteggé tette a félreértés, tiszta szándékainak gyanusítása, s a félremagyarázások helyreigazítása végett hevesen sürgeté egy-egy brochurje újabb nyomtatását: Deák derült nyugalommal olvasta, hogy eladta a hazát.

Eötvös cosmopolita, bölcselő; Deák minden ízében józan, ki a világot is magyar színben látja. A nagy céljaira vezető eszközök megválasztásában ravasz, néha fufangos is - valódi magyar politikus.

Mégis egy gondolatban, egy érzelemben találkoztak: a haza szerelmében.

De hiszen nem engem illet Deák Ferencz és Eötvös József közt párhuzamot vonni. Elvégezték azt nálamnál tudósabb férfiak. Valamint közölve van legtöbb levele, közölve minden adomája, több is, mint amennyit mondott és ah! - az ő művészete nélkül. Letaroltak előttem mindent. Csak a könyves-boltban eltöltött órái s ami ezekkel szorosabb-lazább kapcsolatban van, jutottak nekem, s tüzőgetem is tollamra Ráth Mór szíves jóvoltából. Apró dolgok, melyeknek sulyt, becset és tartalmat csupán az ő, Deák, neve ad.

Neki csak egy magyar poétája volt: Vörösmarty Mihály. Bizonyosan a személyes barátságnak nagy része volt e praedilectióban, tulfelől meg erősen ragadá meg Vörösmartyban a retorikai vonás. Petőfi pozsgás eredetiségét élvezé ugyan s Arany mélységét bámulá, de közelebb nem

férközött hozzájuk. Őszinte érdeklődéssel viselkedett a magyar irodalom fiataljai iránt, örült minden újabb erőnek, de egész a naivsáig ment az a tisztelete, mellyel a tudomány, főleg az exact tudományok művelőinek adózott. A tenger alatti huzalt, a Mont-Cénis átfurását hódoló dicsérettel emlegette. Csak a Dover és Calais közt az angol-francia tengerpartok összekapcsolását szándékoló alagutat nevezé istenkisértésnek. Maga külföldön sohasem járt, tengert sohasem látott. De sokszor fölkereste a Balaton partját s a tihanyi hegyoldalban, melynek egyik szakadékból a szem nem látott egyebet, csak vizet és eget, beleképzelte magát az Oczeánba. Az igazi tengertől különben nem azért maradt távol, mert Kossuth Lajos hívta oda a magyart.

Könyvszámlája évenként 80-100 forintba rugott. Minden január 1-én délelőtt 10 órakor pontosan jelent meg a Ráth boltjában, hogy fizessen; s volt mit hallania »Móricz bácsi«-nak, ha a számla nem volt készen. Ebben sohasem hiányzott a 100 esztendő kalendárium. A naptári részt oly figyelmesen olvasá, hogy nem egyszer akadt rá astronomikus hibákra, melyekért aztán keményen emlékezett meg jó montedegói Albert Ferenczről. A törvényeket kétszeresen, nagyobb és kisebb kiadásban szerezte meg: amazt könyvtára részére, emezt, a zsebkiadást, országgyűlési használatra. Ezeket, a góthai almanachot s a Lloyd-naptárt, kívánatára évenként szattyánba kötteté neki Ráth és számos közbefűzött szalaggal látta el pagina-jegyzés végett. Az öreg ur kérésére történt az is, hogy a törvényczikkek fejezetének czime a lap homlokán is volt olvasható. Erős emlékező tehetsége ismeretes. De kevesen tudják, hogy egy tekintetben a híres Hirsch Dänemark rabbival is vetélkedett. Ez a vándorló csodaférfit ott folytatta a szentírás szövegét, ahová a gombostűt szurták bele. Deák meg a Corpus Jurist tudta így könyv nélkül. A fejezeteit még visszajáról is elmondta.

Deák népszerűsége, mely az első föliratig széles folyamhoz volt hasonlítható, az azutáni időben hatalmas zuhatagga nőtt, melynek dörgését milliók éljéne alkotá. Neve és arczvonásai, melyeket csak az értelmiség ismert eddig, imádsággá lettek a nép ajkán, oltárképpé a kunyhók tűzhelyén.

Ez okozá, hogy midőn az utcán járt, nem győzött köszönni, s mikor ama sarki boltban ült, az ajtó nagy tükörlemezei előtt százankint álltak meg az emberek. De az öreg ur, mintha észre sem vette volna, elült a zsölyében, megforgatott néhány könyvet s Móricz bácsinak, ki amott a sötét sarokban fél szemmel a nagy könyvbe pillantott, a másikkal meg Deákot leste: vidám szókat mondogatott oda.

Sokszor megesett, hogy valamely belépő éppen tőle magától kérdezte: valjon, hol láthatná Deákot?

- A prémkereskedőt tetszik gondolni, vagy a képviselőt?

- Hát a nagy Deákot, a Ferenczet.

- No, a Ferencz én vagyok, de nagynak nem vagyok nagy. Isten megáldja!

És ezzel már kívül is volt az ajtón, álmélkodásban hagyva az idegent afölött, hogy ő most Deák Ferenczel váltott szót.

Legbensőbb embere: sógora Oszterhuber volt. Hogy elhalt ez a német nevű tősgyökeres magyar ember, ki nem járt többé Szt.-Lászlóra s a nyarat fürdőhelyen tölté. A jó kedve zománzból egy nagy darab kitörött. Hanem, ami még megmaradt belőle, az oly ragyogó volt, hogy a fogyatkozást nem lehetett rajta észrevenni. Ki-kiujuló szivbájára nézve - főleg mióta Skoda fölvilágosította - nem fogadott el semmi biztatást. Mihelyest jó színéről kezdtek neki beszélni, csak egyet legyintett a kezével. Tisztában volt betegségének halálos volta iránt, melyről különben mentől kevesebbet szólt. Hordozta békétürellemmel és, ameddig lehetett, vidáman.

A halálát megelőző évnek telén kemény fagyok jártak. Akik beléptek hozzá, a hidegtől pirosra csipett arccal, nagy kézdörzsölgetve dicsérgették a szobáját, hogy: »be jó idő van ide bent, Feri bácsi!«

- Nagyon kemény az idő odakint? kérdezé.

- De az ám! Daróc (pogány, goromba) hideg biz' a! - felelék a kérdezettek a kályha tájára huzódva, azt hívén: tudja, mily kedves dolgot mondanak neki vele.

Az öreg ur elhallgatott. Kissé vártatva aztán így szólt:

- Sajnálám, ha éppen most találnék meghalni. *Valószínűleg* sokan kisérnének és megfáznának ebben a nagy hidegben.

Mekkora gyöngédség e gondolkozásban! Mekkora szerénység e szóban: »valószínűleg!« Gyászolóinak a százezret túlhaladó száma a temetés napján igazat adott az ő szerény föltevésének, hogy »sokan« kísérték. Ő érte reméljük, hogy nem fáztak meg.

Oszterhuber után Mikes gróf és Kemény Zsigmond báró voltak intimusai. Andrássy Gyula iránt gyöngéje volt, mint akit a maga alkotásának, magyarán »schöpfung«-jának tekintett, s valósággal kényeztette.

Nem tudom, újabb életirói megemlékeztek-e arról, hogy az öreg ur voltaképp már kis gyermek korában jutott árvaságra, s hogy a nagybátyja nevelte föl. Nyilván innen az a nagy vonzalma a gyermekek iránt, mely krisztusi vonásáról egy levele (facsimilében közöltem akkor a »Magyarország s Nagyvilág«-ban) tesz kedves tanuságot. A nénje gyermekeit emlegeti benne, kik a »nyakán csüggenek«, azért nem írhat többet.

Városerdei lakásában egy képviselő azon éri rajt az öreg urat, hogy az ablakhoz közel - *varr*.

- Mit varr urambátyám?

- Tehenet.

- Tehenet?

- Azt. Bőrtehenet. A Kálmán (Széll) kis lánya ezt a bőrtehenet kapta prezentbe. A farkát kitepte. Hát azt igazitom vissza, hogy megint ép legyen a játékja.

A Váci-ut egyik házában, hova gyakran ellátogatott, a lépcsőn kis fiúval találkozik, aki, midőn Deák előtt illedelmesen megemelte a sipkáját, az alája rejtett gesztenyét mind lepotyogtatta a fejről.

- Ugy-e, hogy megtiltotta édes anyád a gesztenyét, azért dugtad a sipkád alá? Valld be!

A fiu töredelmesen vallott.

- No, azért miattam árultad el titkodat, hát jóvá teszem a hibámat. Holnap ilyenkor légy itt ezen a helyen.

Másnap a fiucska csakugyan megjelent a kitűzött időben és helyen. Deák egy nagy skatulya czukorkát adott át neki azzal az intéssel, hogy máskor ne tegyen az édes anyja akarata ellen.

Családi érzelmeinek, mert magának sohasem volt tüzhelye, a Vörösmartyék és Széllék szerető körében rakott puha fészket. Barátjának, Vörösmarty Mihálynak halála után ő lett gyámja az árváknak. Soha apaibb gyámot! Őrizte őket és oltalmazta. Általán ismeretes, hogy a rájuk maradt szellemi gyatékot számukra ő értékesítette.

De hogyan? Ezt kevesen tudják.

Pályázatot hirdetett a Vörösmarty Mihály akkora már fogytán levő munkáinak megváltására. Csak lepecsételt ajánlatokat fogadott el. Természetes, hogy a legtöbbet ígérő maradt a nyertes.

Az ajánlatok sorában akadt egy, mely föltételes volt. Ez a legnagyobb összegnél 2000 frttal ígért többet. Erre az öreg ur nagyon fölháborodott. Hogy bizony majd ennek a tulajdon-jog. S ez időből keletkezik Deák Ferencznek különös jóakarata e jeles magyar kiadó iránt. Móricz bácsi, még akkor kezdő, az öt évi törlesztés zálogául állampapírosokat adott át az öreg urnak, aki, bár akkor még csak álmodni sem lehetett krachról, mégis pontosan nézegette a börze árfolyamát s egy-egy kis csökkenés nyugtalanítá. Sem azelőtt, sem azóta érték-papírosokkal nem volt többé dolga. Mikor aztán elkövetkezett a szelvénytörlesztés napja, Deák Ferencz, föltéve a brillát, elejébe ült a pénzes ládának, a legakkurátusabban leszabdalta a szelvényeket s takarosán egy csomóba kötve, elvitte Ráthnak, mondván: »Móricz bácsi, fogja; ez a magáé.«

Nagyra volt ő azzal is - amint hogy mindennel nagyra volt ő, csak világra szóló dicsőségével nem - hogy senki jobban nem tudta históriáját annak, a St.-Hilaire híres szakácskönyve hogyan termett? Biz az az ő biztatására jelent meg. Egy főrangú barátja ebédein néha megjelenve, Deák, aki minden volt inkább, csak gourmet nem, még sem állhatta meg, hogy meg ne dicsérje azokat a succulens ételeket, melyeket barátja asztalára fölhordtak.

- Te, ki főz neked? kérdé.

- Hát egy szegény francia grófné, kinek ősei a croisadeban nyerték főnemességüket, de közben a híres nemzetségnek bizony nagyon lehanyatlott a csillaga. Madame de St.-Hilaire afféle kulcsárném nekem, női majordomusom.

- Ösmertess meg ezzel a jeles asszonyssággal.

Ami meg is történt, s ezzel az alkalommal rábirta a derék hölgyet, jeles főzőművészetét fejtsen paragrafusokra. Majd ő gondoskodik róla, hogy kiadója kerüljön.

Azóta a madame de St.-Hilaire szakácskönyve huszonöt kiadást ért.

Még valamivel dicsekedett: hogyan csalta meg ő meg az »Angol királyné«-ban a második emeletet. Mikor t. i. fölért az elsőre, körül ment a folyosón a második lépcsőhöz. Ezalatt megpihent, úgy hogy könnyebb szerrel jutott föl a lakásába. Ennek tudvalevőképpen nem volt előszobája. Ha az ajtóban kívül volt a kulcs: akkor fogadott. Ha belül volt: zöröghettek váltig, nem nyitott ajtót. Két szobát birt. Akárhányszor, mikor az ország diszei voltak együtt nála, takarítottak éppen, s a szobalány, későbbi hű ápolója, ministerek és egyéb exczellenciás urak során furakodott át a portvissal.

Mikor ablakaival szemben, a Vigadóban megeredt a farsang s hajnalig szólt a zene, kérték: ne engedje háborgatni éjjeli nyugalma, változtasson szobát.

- Sohse bántsátok! - mondá; - mikor én alszom, a legvastagabb bumberdó sem ver föl engem álmomból.

Sokszor elkeseredett ő is, mert voltak erős politikai antipáthiái. De sohasem szólt felőlök. Csak egyszer történt, hogy nyilatkozott is. Midőn a hajdani »Pesti Hírlap«-ot ily cím alatt küldték meg neki: „*Magyarország Táblabírájának*”, a következő levelet írta Kossuth Lajoshoz, mint a lap szerkesztőjéhez:

Kedves barátom!⁶

Csak röviden és igen sietve írok. A pesti hírlap 1-ső számán czimzetem írva volt, s azon Magyarország Táblabírájának valék czimezve. Kedvetlenül ugyan, de mégis elhallgattam ezt, mert azt hittem ez csak enyelgése valakinek, ki elég ügyetlen volt így enye-

⁶ Tudtommal első én közöltem ezt a levelet s ez okon is vettem át e könyvembe. P.

legni, s az utóbb ismételtetni nem fog. Azonban a későbbi számokra már a nyomtatott czimzeten is ugyan az vagyon. Szives barátságos bizodalommal kérlek tehát: mond meg Landerernek, vagy azon emberének, aki a czimekre felügyel, hogy ezen sületlen tréfával hagyjon fel, azt hiszem senkitől meg nem érdemlettem, hogy a postán és az egész ország előtt ok nélkül ilyen elménczkedésnek tárgya legyek. Vörösmartyt midőn megkértem az előfizetésre, egyszersmint megkértem arra is, hogy a nekem küldendő hirlapon semmi czimer ne legyen, csak nevem és lakásom illy képpen: »Deák Ferencznek Kehidán per Zalabér«, mert Zalabérről és nem Egerszegről veszem leveleimet; ő azonban ezt hihető elfelejtette. Téged kérlek tehát kedves Lajosom, legyen gondod erre, s ne engedd, hogy engem tovább azon kedvetlen tréfával guny és nevetség nyilvános tárgyává tegyenek. Isten veled. Sokat nem irhatok, mert postán és igen sietve irok.

Kedvesidet tiszteljed nevemben és szeressed

hű barátodat
Deákot.

Tekintetes Kossuth Lajos urnak

erga recepisse
franco.

Pesten.

Ha némely gyűlésből kedvetlenül jött meg s jó hangulata napokig nem akart visszatérni: bezárkózott, hogy »kikurálja magát«; amely kura abból állt, hogy elővette az ő kedves Marryatját s egy álló hétig egyebet sem tett, csak ezt olvasta. Aztán megint derült volt. A kura sikerült.

Bármennyiszer szólitotta is fel őt Ráth, összegyűjtött beszédei kiadása végett: hallani sem akart felőle. Különben ugy is oda ígérte már őket Gyulay Pálnak: majd ez halála után az írói segély-alap javára fogja kiadni. (De nem Gyulaynak jutott, hanem Kónyi Manónak, s nem vesztett vele Deák emlékezete.)

Scrupulosításában néha a tulságig ment. Magától értetődik, hogy számos hazai és külföldi politikus és szerkesztő küldött neki füzetet, lapot. A többi közt járt neki a »L'étoile de l'Orient« című bécsi francia ujság is. Egy szép napon követelték rajta a három évnegyed árát. Az öreg ur, bár esze ágában sem volt megrendelni e zuglapot, hűségesen megküldte a három fertályért az érte zsarolt összeget.

Utolsó könyvszámláját, rendes szokása ellenére, nem ujév napján, hanem már az előző év deczemberében egyenlitette ki. Tudta, hogy könyvre többé nem lesz neki szüksége.

Mikor utoljára láttam, még egészségtől pirult az orczája.

Mi legalább azt hittük, hogy egészség az; de e virágzó, terepély fa bensőjét már őrlé a szu.

Két drága emlékem van tőle: egy szál kabánosz s egy kézszorítás.

Az elsőt most is őrzöm, és őrizni fogom, mig porrá lesz; a másodikat most is érzem és érezni fogom, mig porrá leszek.